

ISBN 978-966-914-454-6

9 789669 144546 >

7

БЪЛГАРСКИ ЕЗИК

Анатолий МИЛКОВ, Елена ПРОДАНОВА

2024

Анатолий МИЛКОВ, Елена ПРОДАНОВА

БЪЛГАРСКИ ЕЗИК

7

Анатолій МІЛКОВ, Олена ПРОДАНОВА

БОЛГАРСЬКА МОВА

Підручник для **7** класу
закладів загальної середньої освіти

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Анатолій МІЛКОВ, Елена ПРОДАНОВА

БЪЛГАРСКИ ЕЗИК

Учебник за **7**. клас на средните
общообразователни училища

Львів
Видавництво «Світ»
2024

УДК 811.163.2:373.5.016(07)

М 60

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 05.02.2024 № 124)

**Видано за рахунок державних коштів.
Продаж заборонено**

Підручник розроблено відповідно до модельної навчальної програми
«Болгарська мова. 5–9 класи» для закладів загальної середньої освіти
(авт. Мілков А. М., Ніколова Х. В., Проданова О. І.)

Мілков А.

М 60 Болгарська мова : підруч. для 7 кл. закл. заг.
серед. осв. / А. Мілков, О. Проданова. – Львів : Світ,
2024. – 256 с. : іл.

ISBN 978-966-914-454-6

УДК 811.163.2:373.5.016(07)

ISBN 978-966-914-454-6

© Мілков А. М., Проданова О. І.,
2024

© Видавництво «Світ», оформлення,
2024

1. Прочетете текста. Определете типа, стила, темата и основната му мисъл.

ОБРАЗОВАТЕЛНИТЕ ПРОЦЕСИ НА БЪЛГАРИТЕ В УКРАИНА

Украйна в рамките на своето законодателство («Закон за националните малцинства в Украйна», «Декларация за правата на националностите в Украйна», «Концепция за развитие на националните малцинства» и т. н.), гарантира правото на всяка националност да се съхрани.

Една от най-важните задачи за Асоциацията на българите в Украйна е съхраняването на българския език като главен отличителен признак на нацията. Този проблем представителите на българската интелигенция в лицето на членовете на дружество «Св. св. Кирил и Методий» в град Болград започнаха да повдигат преди 20 г. От 1 септември 1987 г. в 30 училища в Одеска област български език започнаха да изучават факултативно 882 ученици.

През 1991–1992 г. той бе въведен като на учебен предмет в 45 училища за 2572 ученици.

През 1988 г. в Измаилския педагогически институт, във филологическия факултет е открита специалност «Учител по български език». При филологическия факултет на Одеския държавен университет «И. И. Мечников» в 1996 г. се открива Българско отделение – Българска катедра при филологическия факултет, а след него в Южноукраинския педагогически университет «К. Д. Ушински» започват да се подготвят начални учители и учители по български език. Българисти се подготвят и в Киевския славистичен университет.

Възстановяването на статута на Болградската гимназия на 24 август 1993 г. има значение за цялата българска диаспора. Гимназията е едно от най-престижните учебни заведения в Южна Украйна, където задълбочено се изучава български език и литература, история и култура на българския народ. Съгласно

*Болградска гимназия
«Г.С.Раковски»*

*Георги Стойков
Раковски*

постановление от 5 април 1999 г. на Кабинета на министрите на Украйна, на Болградската гимназия е дадено името на Георги С. Раковски – виден революционер и демократ, деец на българското национално освободително движение.

През 1995 г. в гр. Приморск, Запорожка област, е открит Приморски българо-украински лицей, където също задълбочено се изучава български език и литература, история и култура на българския народ.

Другата форма за изучаване на български език са неделните училища, които съществуват в много български дружества – Крим, Киев, Измаил, Одеса, Черноморск, Днепър, Луганск, Бердянск.

(Из интернет)

1. Съставете план на текста.
2. Направете кратък преразказ.

2. Прочетете текста. Определете типа, стила, темата и основната му мисъл.

Българският и украинския език са два различни славянски езика. Украинският език се говори предимно в Украйна, като е официален език на страната. Той се отнася към източните славянски езици, докато българският език е южнославянски. Въпреки това, те споделят определени лингвистични прилики, поради общото им произходно семейство на славянските езици.

Макар и да споделят някои общи черти поради историческото си произходство, българският и украинския език имат свои уникални граматически правила, лексика и фонетика. Следователно, въпреки че може да съществуват определени сходства, те са два различни езика със свои уникални особености.

Българският език е един от славянските езици и се говори главно в България, но също така се използва и в други държави и общности. В Украйна българският език се говори от българската малцинствена общност, която живее предимно в Одеска и Херсонска област, като представителите на тази общност са наследници на българите, които са се заселили в региона през 18-ти и 19-ти век. Те са запазили културните и езиковите особености на българския народ, въпреки че през годините са били подложени на различни външни влияния и процеси на асимилация.

(Из списание)

1. Какво ново научихте за украинския и българския език?
2. Какво е общото между украинския и българския език?
3. По какво се различават те?
4. Къде в Украйна се говори български език?

3. Прочетете текста. Преразкажете го на български.

Загальне значення болгарської мови в регіональних газетах дуже важливе. Старші люди, наприклад, вважали одеську газету «Роден край» (вона почала виходити в 1989 році) можливістю отримувати інформацію та спілкуватися з українськими болгарами, які переселилися з Болгарії та інших регіонів України.

У школах, де навчають національні меншини, газета «Роден край» часто використовується на уроках болгарської мови для створення святкових сценаріїв та доповідей. У кожному номері газети є зображення важливих постатей для болгарського народу, таких як святі Костянтин-Кирило та Мефодій, а також Паїсій Хілендарський. Ці зображення нагадують всім про важливість знань своєї історії та мови і закликають не соромитися вважати себе болгарами.

(За О. Малаш)

1. Каква е функцията на българския език в регионалната периодика?

2. Как по-възрастното поколение възприема вестника «Роден край»?
Защо?
3. Как материалите от «Роден край» помагат в обучението по български език?
4. Чии снимки съдържа всеки брой на вестника?

Тема 2 НАЧАЛЕН ПРЕГОВОР (Повторення вивченого)

1. Прочетете текста. Определете стила, типа, темата и основната му мисъл. Озаглавете го.

Птиците са най-свободолюбивите същества. Те могат да ходят по земята, а могат да се издигат във висините. Те имат крила и това им дава свобода. Хората не могат да летят, а някои жадуват това да направят. Хората могат само да танцуват.

Има различни видове птици, но общото им – могат да се издигнат, където искат. Освен това че умеят да летят, птиците още и чудесно пеят. Не знам само умеят ли те да танцуват, но когато наблюдавам как те се движат в синьото небе, разбирам: те танцуват. Всичките малките и големите птици правят едно и също движение, създават ритъм и танцуват. Никога не съм виждал само две птици да танцуват валс, но когато се приближава зимата и те тръгват към топлите страни, те сякаш се строят по двойки и започват дългия си път. Те не летят както им се иска, те се движат заедно и с еднаква скорост.

При хората такива неща не стават. Всеки си избира своя път: едните – по-рано, другите – по-късно и никой никога не чака. Ако в нашия живот би било всичкото както при птиците, мисля, че няма да е много весело. И историята на всеки от нас не би била толкова интересна.

Всеки човек си решава сам и сам си планира живота и само птиците танцуват, когато са заедно.

Даниил Матвеев

1. Препишете подчертаните думи и определете частта на речта и синтактичната им роля в изречението.
2. Направете анализ на думите **разбирам, приближава**.

2. Прочетете текста. Озаглавете го. Извадете съществителните имена, определете рода и числото им.

Град Харков е разположен на мястото, където се сливат реките Харков, Лопан и Уда. Първото споменаване на Харков в източниците датира от 1655 г. Според легендата селото е основано от казак на име Харко. Заселниците водят упорита борба срещу татарските нападатели. Един ден Харко паднал на бойното поле. Разграбеното стопанство запустяло. Но по-късно на това място отново се появили хора. Новото село запазило старото си име. Хората не са забравили името на първия заселник, казака Харко.

(Иван Вихованец).

3. Поставете в членна форма и множествено число съществителни имена.

1) Зима, страх, нощ, пазар, път, срам, гост, дете, маса, ъгъл, плик, марка, речник, купувач, бутилка, дете, литър, кутия, очила, щастие.

2) Масло, пакет, каса, месо, плод, линия, пиле, млекарница, сирене, хляб, продавачка, шише, захар, домати, геврек, кифла, ориз, вода, вестник, юфка, въздух.

4. Образувайте бройна форма от следващите съществителни и ги употребете с числителни или местоименни наречия *колко, няколко, толкова*.

Сандвич, семестър, швепс, чай, билет, купон, плик, прозорец, лист, стол, пергел, нож, бележник, тебешир, часовник, град, блок,

павилион, морков, метър, магазин, музей, вестник, чаршаф, прибор, път, нокът, ден, човек, трамвай, шкаф.

5. Поставете в членна форма съществителните имена.

Бюро, палто, име, кафе, шалче, маса, сестра, домакиня, стая, нощ, пролет, захар, колега, бетонджия, чичо, вятър, площад, учител, другар, ентузиазъм, свят, връх, влак, вълк, глас, гнев, гърб, зет, кръг, нож, мъж, плъх, праг, сняг, сън, цвет.

6. Задача по избор.

А) Препишете изречения, отворете скоби, поставете, където е необходимо, пълен или кратък член.

1. Семейство Боневи живеят в (град). (Град) е голям и зелен, това е София, (столица) на България.

2. (Ден) е хубав. Росица и Камен стават, пускат (касетофон) и започват (ден) под (звуци) на (рок).

3. Росица мие (под) в (хол). Тя бърза, но (хол) не е малък.

4. Пламен пита (преподавател) за нови книги. (Преподавател) дава на Пламен един учебник по история.

5. Майката мие (хладилник). (Хладилник) стои в (кухнята) в (тъгъл).

6. Росица яде по (път) към (антре). (Път) не е свободен, в (коридор) има малка (масичка) и един (стол).

Б) Употребете съществителни, дадени в скоби, в членна форма

1. В (училище) Росица се запознава с едно (момче). (Момче) е от Сърбия, казва се Олег.

2. Пламен тръгва за (университет). (Ден) е хубав, (небе) е чисто

3. (Майка) събужда (дъщеря), слага (закуска) на (маса) и отива в (хол).

4. (Баща) се връща в четири часа. (Обед) е вече готов и (семейство) сядат на (маса).

5. След (обед) Пламен премества (стол) от (бюро) към (касетофон), той седи и чете вестници.

В) Отворете скоби и членувайте, където е необходимо.

1. За щастие (такси) спира случайно пред хотела. 2. В аудиторията влиза (младеж). 3. От кабинета се излиза направо в (коридор). 4. Надявам се да видя тук (познат). 5. Шумът от

мотора на (камион) поглъща думите на детето. 6. Да се видим след (работа) в (ресторант)! 7. Какво ли правя? Пиша (рецензия) за този филм. 8. До нас спира (момче) с (ватенка). 9. Купуваме от първата книжарница (план) на града. 10. (Девојка) всеки ден се разхожда тук.

7. Извадете прилагателните имена, определете рода и вида им.

ПТИЧЕТО

Аз и татко правихме разходката си в парка. Изведнъж чухме странни жални писъци. Те идваха от най-близкото храстче. Ние отидохме там и видяхме едно безпомощно птиче. То се бе оплело в трънаците. Гледаше по-тъжно и от затворниците.

Ние освободихме птичето от капана. За жалост то бе с наранено краче. Превързахме раната. Гледахме го с най-голяма грижа. А щом дойде пролетта, то пожела да излети при по-големите си братчета. Те го чакаха.

8. Употребете прилагателните във вярна форма, като разкриете скобите.

1. Книгата е (син). 2. Писалката е (сив), а моливът е (кафяв). 3. Той има (кожен) палто. 4. Студентката е (упорит). 5. Там няма (пощенски) кутия. 6. Това е (стенен) огледало. 7. Захарта е (полезен). 8. Вуйчото е (млад). 9. Тази сграда е (старинен). 10. Тя има (добър) дете.

9. Членувайте, където е необходимо, прилагателните имена.

1. Притихнал и чист, градът заспива под (пролетен дъжд).
2. (Нощен влак) от Бургас пристига на разсъмване.
3. (Млад мъжки глас) пита за (стар учител).
4. Малко изоставате от (по-напреднали колеги).
5. Детето самотно седи на пейката в (пуст коридор).
6. Трамваят се носи с дрънчене из (нощен булевард).
7. Навън вали (ужасен дъжд).
8. (Есенно слънце) грее, но не топли.
9. В (малък градец) всички спят (дълбок сън).
10. По (крайбрежна улица) на групи минават студенти.
11. По стените има изгледи от (прочути курорти).
12. Децата с (голяма врява) тръгват през (дълбоки преспи) към (гора).

13. Всички се възхищават от (хубава българска природа).

14. (Главна роля) в (нов български филм) се изпълнява от един (млад актьор).

I ГРУПА

10. Запишете цифрите с думи така, че в първия случай да показват числото, а във втория – реда на броене.

6, 9, 15, 22, 30, 44.

II ГРУПА

11. Напишете с думи числителните имена в изреченията.

През 855 г. двамата братя Кирил и Методий създават славянската збука.

През XIII и XIV в. България продължава да бъде център на славянската книжнина.

Васил Левски е роден на 18 юли 1837 г. в Карлово.

На 2 юни 1876 г. загива Христо Ботев.

На 3 март 1878 г. е подписан Санстефанският мирен договор, който слага край на петвековното робство.

III група

12. Напишете с думи числителните, съгласувайте ги със съществителни имена.

В стаята има 1 маса, 1 гардероб и 1 радио. – Петър купува 2 учебника, 2 писалки и 2 молива. – По улицата вървят 4 мъже. – В града има 4 паметника – Аз живея с 2 другари от Алжир. – В завода работят 3453 работници.

Знаете ли защо числото **седем** се смята за магическо?

В древността хората са били особено очаровани от небето и неговите седем ярки звезди: Слънцето, Луната, Венера, Меркурий, Марс, Юпитер и Сатурн (древните наричали Слънцето и Луната планети). Вярвали са, че всички земни събития се определят по някакъв начин от движението на седемте планети, затова е трябвало да следят внимателно небето.

13. Прочетете текста.

ТРИКОВЕ С МЕСТОИМЕНИЯТА

Това е история, която не е измислена и се е случила преди тридесет години. Млад художник пристига за първи път в непознато село, за да нарисува няколко портрета. Той започнал да работи още същия ден. Голяма група хора се събрала, за да види работата на момчето. Една възрастна дама попитала съвсем гръмко:

– Какво рисува то там?

Художникът чул тази забележка и мълчаливо се усмихнал. Портретът имал голям успех, всички казвали, че жената, която художникът нарисувал, приличала на истинска жена, само че още по-красива.

Минали няколко седмици. В клуба картините на младия художник все още били без рамки, просто на пода. И той продължаваше да рисува. Един ден дошла същата възрастна дама, но попитала друго:

– Какво рисува той днес?

По-късно, когато видяла цяла галерия с портрети в клуба, тя попитала:

– Кого още ще нарисувате?

1. Защо дамата използваше различни местоимения всеки път, когато говореше за един и същи човек?

2. Извадете местоименията. Определете им вида.

Заключение: уважението на хората трябва да се заслужи, а местоимението «вие» може да се използва, когато се обръщаме към един човек (теб), като средство за изразяване на учтивост и уважение. Тогава то се пише с главна буква.

14. Напишете изреченията и определете синтактичната роля на местоименията.

В началото се научаваме да обичаме, а по-късно – да почитаме любовта.

Ние сме просто вие и аз. Някъде в дъното на сърцето ми любовта е изтъкала прекрасна приказка. Обичам те, приятелю, защото не мога да не те обичам.

Моята любов! Аз съм тук, пред теб. Вземи ме в сините си мечти.

Тема
3

**ГЛАГОЛ: ОБЩО ЗНАЧЕНИЕ,
МОРФОЛОГИЧНИ ПРИЗНАЦИ,
СИНТАКТИЧНА РОЛЯ**
(Дієслово: загальне значення,
морфологічні ознаки, синтаксична роль)

Припомнете си:

Работа по двойки

Спомнете си какво знаете за глаголите? Разкажете един на друг за тях.

Глаголът е самостойна изменяема част на речта, която означава действие (*вървя, работя, пиша*) или състояние (*лежа, спя, радвам се*), свързани с лице или предмет и отговаря на въпроси **какво правя?, какво да направя?**

Глаголът се мени по лице, число, време, наклонение.

Глаголите имат основна форма: *вървя, благодаря, занимавам се, упражнявам се*.

Глаголите в началната форма отговарят на въпроси: **какво правя?, какво да направя?:** *пиша – напиша, виждам – видя*.

В изречението глаголът винаги изпълнява ролята на сказуемо.

Запомнете!!!

Всяка дума, която можем да свържем в естествен израз с местоименията *аз, ти, той*, е глагол.

1. Прочетете текста и открийте в него глаголите. Обяснете по какво ги познахте.

ОТ КИЕВ КЪМ ЛВОВ С ВЛАК

Събудиха ни около 6 часа сутринта с горещ черен чай в стъклени чашки с подстаканник. Влакът монотонно се носеше към Лвов, а целият вагон се оживи и започна да се приготвя за пристигане след 9-часовото пътуване

от Киев. Купето бе чисто и спретнато, пътувахме с още две непознати спътнички, които спяха на «втория етаж», общо четирима човека. Събрахме си спалното бельо и стюардът мина и го прибра.

Пием си чая и се взираме в сумрака навън. Лвов е близо. Не мина много време и пристигнахме. В сумрачния Лвов, на железопътната гара се залутахме да търсим трамвай. Знаехме, че трябва да пристигнем с трамвая на ул. «Петро Дорошенко», но не знаехме, че в центъра

ремонтират улици и трамваят не стига до там. Когато човек не знае нещо, няма как да се притеснява за него.

Трамваят ни остави някъде близо до целта, а ние, някак си, повече на късмет, отколкото на ориентация, стигнахме до нашия хотел.

Сергей Кабанов

1. Препишете в колонка глаголите от текста. Определете лицето, числото и времето им. Обяснете каква служба в изречението изпълняват.
2. Определете основната форма, спрежението, лицето, числото и времето на всеки от глаголите в текста на писмото на Аделина.

ЗДРАВЕЙ, СЛАВЧО!

Бързам да ти разкажа за Ричард. Не се усмихвай хитро – Ричард не е моят нов приятел. Ричард току-що се беше родил, когато ми го донесаха. Не тичаше и не играеше – само ядеше и спеше. Грозната му муцунка ни размиваше. Започна да се разхубавява чак към втория месец. Краката му се издължиха.

Сега, щом ме види, весело започва да върти опашка. Ричард съвсем е пораснал и е поумнял. Много е красив.

Ти нали щеше да идваш през ваканцията? Дано скоро се срещнем – тогава ще го видиш сам.

Целувки от мене и от Ричард.

Аделина

3. Открийте глаголите в народната песен. Кои от тях означават действие и кои – състояние? На първите три глагола направете морфологичен разбор.

На връх небе слънце грее,
на дън море бисер свети.
Между бисера и слънцето
мома стои и говори:

– Да съм птичка-лястовичка,
ще си хвъркна до слънцето,
ще си хвъркна да го гледам,
да го гледам, да го грея.

4. Заменете със синоними всеки от изразите.

1. Взема връх. 2. Чува му се думата. 3. Обичат се като куче и котка. 4. Тъпче на едно място.

Образец: взема връх – побеждава.

5. Открийте грешките на ученици/ученички. Редактирайте изреченията. Кои от начините за редактиране използвахте?

Майката на Иван Вазов обичала България. От нея тази обич се прехвърлила и на поета. – На картината се дава, че ръцете на Левски са завързани. – Тази случка се случи през лятото. – Сега всички наричат лебеда, че е най-хубав и най-красив.

6. Напишете по избор съчинение на тема: «Разходка в парка» или «На футболното поле». Употребихте ли много глаголи? Защо?

7. Извадете глаголите от текста. Направете морфологичен разбор на трите глагола.

ИЗ «АНЕТО»

Ането е послушно момиче. То шъта, мете къщата и малкото дворче, мие паниците, подклажда огъня и шие копчета на дядовото Иваново палто. Когато шъта, то си препасва чиста бяла престилка. На престилката има едно кученце – шито със син конец. То си стои там послушно и мирно.

(Из Ангел Каралийчев)

1. Към кои глаголи от текста можете да подберете синоними?

2. Представете си, че Ането не е вече послушно момиче. Препишете текста от упражнение 7, като направите необходимите промени. Коя частица ще използвате? Обяснете правописа.
3. Глаголът **шъта** е написан с **ъ**. Проверете в правописния речник има ли грешка?

Работа по двойки

8. Извадете в колонка глаголните форми от следните текстове. Срецу тях запишете основните им форми.

1. Шибил ясно виждаше две очи, които го гледат, една усмивка, която го мами. Той стана, тръгна подир тези очи и тази усмивка и повече не се обърна назад.

(Из Йордан Йовков)

2. Ние кривнахме из алеята и всичко се загуби; усилова се само подземното бумтене. Колите спряха. Слязохме и по указанието на водача тръгнахме из една пътека между дърветата.

(Из Алеко Константинов)

9. Преведете на български. Извадете глаголите от текста. Определете лицето, числото и времето им. Обяснете каква служба в изречението изпълняват.

Прокидаюсь на березі Десни під дубом. Сонце високо, косарі далеко, коси дзвенять, коні пасуться. Пахне в'ялою травою, квітами. А на Десні краса! Лози, висип, кручі, ліс – все блищить і сяє на сонці. Стрибаю з кручі в пісок до Десни, миюся, п'ю воду. Вода ласкава, солодка. П'ю ще раз, ... потім стрибаю на кручу і гайда по сінокоосу. І вже я не ходжу, а тільки літаю, ледве торкаючись лугу. Вбігаю в ліс – гриби. У лози – ожина. У кущі – горіхи. В озері воду скаламучу – риба. Отак я раюю днів два або три, аж поки не скосять траву. Ношу дрова до куреня, розводжу огонь, чищу картоплю.

(За О. Довженком)

висип – обрив
гайда (*тут*) – хайде
скаламутити воду – да размъти водата
ожина – къпина
раювати (*тут*) – радвайте се

Тема
4–5

ВИД НА ГЛАГОЛА. СВЪРШЕН И НЕСВЪРШЕН ВИД НА ГЛАГОЛА. ОБРАЗУВАНЕ НА ГЛАГОЛИ ОТ СВЪРШЕН И НЕСВЪРШЕН ВИД (Види дѣслова за значенням. Доконаний і недоконаний вид дѣслова. Утворення дѣслів доконаного та недоконаного виду)

1. Как са представени действията в следните изречения?

1. Гина погледна крадешком неспокойните му очи и застава с треперещи ръце пред него (*Фани Попова-Мутафова*).

2. Постепенно ритъмът се усилва, навлизат нови теми, символизирани набезите на един или друг неприятел... (*Из интернет*)

 Проверете себе си

В първото изречение чрез глаголите *погледна* и *застана* действията на героинята от разказа се представят като цялост. Основните им форми са (*да*) *погледна* и (*да*) *застана*. *Погледна* и *застана* са глаголи от **свършен вид**.

Действия в процеса на извършването им представят глаголите от второто изречение (*усилва се* и *навлизат*). Действията не са изчерпани, т.е. не са доведени до тяхното приключване. Основните им форми са *усилвам се* и *навлизам*. *Усилва се* и *навлизам* са глаголи от **несвършен вид**.

За да разберем какъв е видът на глагола, определяме основната му форма.

Глаголите са от свършен вид, когато основната им форма има несамостоятелно сегашно време – *(да) кажа, (да) купя*. Глаголите от несвършен вид, когато основната им форма има самостоятелно сегашно време – *казвам, купувам*.

Вида на глагола можем да определим и по друг начин.

Само глаголите *от несвършен вид* могат да се съчетават с други глаголи, означаващи начало, развитие или край на някакво действие.

2. Прочетете текста. Как е представено действието в отделните изречения – като цялост или в процеса на извършването му?

Снегът падна за три часа, докато траеше представлението на «Трубадур». Засипа кривата уличка, сложи калпак на покрива, заскрежи всички прозорци и продължаваше да се ръси на спокойни парцали, като че ли ги произвеждаше театралната машина за сняг. Всички полудяха, като го видяха. Подхлъзваха се, падаха, ставаха, въргаляха се пред вратата, замерваха се със снежни топки.

(Из Виктор Пасков)

1. Определете вида на използваните глаголи.

Например: падна – глагол в минало свършено време, 3. л., ед.ч.; основната му форма – (да) падна, падна е глагол от свършен вид.

2. Продължете сами анализа на останалите глаголи.

«Трубадур» – опера от италианския композитор Джузепе Верди.

3. Сравнете глаголите от двойките изречения по смисъл и по граматични признаци. Какви изводи ще направите?

1. Учениците и ученичките видяха красивата картина на залеза. – Учениците и ученичките виждаха красивата картина на залеза.

2. Хората не разбраха нито дума от речта на оратора. – Хората не разбираха нито дума от речта на оратора.

3. Стоян даде всичко от себе си. – Стоян даваше всичко от себе си.

1. В коя двойка изречения е употребено фразеологично словосъчетание?

Глаголи от свършен вид образуваме от глаголи от несвършен вид, като прибавим:

- наставка – н-(а);
- представки – из-; за-; над-; до-; и др.

4. Прочетете текста. Кои глаголи в него са от свършен вид? Как са образувани?

Непознатият натисна звънеца. Някъде между стените на къщата избръмча сякаш заплетена в паяжина муха, в бравата щракна ключ.

На прага стоеше стара жена, наметната с шал. Малките ѝ нозе бяха обути в грамадни вълнени пантофи, посивялата ѝ коса излъчваше сребристо сияние в мрака.

- Добър ден. Тук ли се дава стая под наем – попита мъжът.

(Из Святослав Минков)

1. Изяснете начина на образуване на глаголите от свършен вид в текста.

5. От глаголите *тръгвам, мисля, пея, грея* образуйте глаголи от свършен вид.

1. При кои глаголи използвахте наставка, при кои – представки?
2. Включете два от новообразуваните глаголи в измислени от вас изречения.

Запомнете!!!

Когато от несвършени глаголи образуваме глаголи от свършен вид с наставка – н- (а) и с различни представки, лексикалното значение на глаголите се променя.

6. Посочете приликите и разликите в лексикалните значения на глаголите от свършен и от несвършен вид в двойките изречения.

1. Петър носи чанта. – Ще донеса новата чанта.
2. Слънцето грее силно. – Вече подгрях водата.

Глаголи от несвършен вид образуваме от глаголи от свършен вид, като прибавим наставките:

- -а-(м); -я-(м); -ва-(м);
- -ава-(м); -ява-(м); -ува-(м).

Запомнете!!!

Когато с наставки образуваме несвършени глаголи от глаголи от свършен вид, лексикалното значение **не се променя**.

При образуване на някои несвършени глаголи от глаголи от свършен вид в думите настъпват звукови промени. Например: *(да) полетя* – *политам* (редуване е с и); *(да) погледна* – *поглеждам* (редуване на д с жд) и др.

Глаголите от несвършен вид и от свършен вид, които образуват видова двойка, имат **различни спрежения** (срв. *(да) полетя* – 2. Спрежение; *политам* – 3. Спрежение).

7. Прочетете част от ученическо съчинение на тема «Началото на всеки мой ден». С какви наставки са образувани глаголите от несвършен вид, употребените в текста?

Ранна сутрин. Сънено отворям очи, но все още нищо не виждам. Тъмно е. Бързо се обличам, измивам се и отивам в кухнята. За съжаление времето за закуска е много малко. Хапвам от филията хляб с масло, отпивам от чая и хуквам към училището.

8. С подходящи наставки образувайте глаголи от несвършен вид от глаголите: *допра; посегна; нанесе; купя; погледна*.

1. Какви звукови промени се наблюдават?
2. Определете спрежението на глаголите от всяка видова двойка.

Запомнете!!!

Глаголи от **несвършен вид** употребяваме без ограничения в различни видове изречения по състав за изразяване на сегашни, минали или бъдещи действия.

Запомнете!!!

С глаголи от **свършен вид** в сегашно и минало време си служим най-често в подчинени изречения на сложни съставни изречения.

9. Прочетете текста. Определете вида на изреченията по състав, в кои от тях се срещат глаголи от свършен вид.

Здрачът около нас гъстееше, далече в полето невидимата парна машина продължаваше да диша равномерно, без всякакво въодушевление. Калните ни ботуши шляпаха по нагизната земя, ставаше все по-студено и по-студено. Първоначално мислех да споделя нелепицата, че днес край нас падна Икар, но колкото повече вървахме из полето и здрачът се сгъстяваше, толкова по-нелепо ми се струваше да започна такъв разговор.

(Из Йордан Радичков)

В разговорни и художествени текстове с употребата на глаголи от *свършен вид в сегашно време* се постига по-голяма картинност чрез релефно и нагледно представяне на отделните действия.

10. Прочетете откъсите от разказа и стихотворението. Изяснете ефекта от използваните глаголи.

1. Зад Миховата воденичка светулки ходят в здрача – жълти въгленчета. Минеш ли над брега и завиеш през върбите – ще лавнат будните кучета. Но къде с воденицата?

(Из Ангел Каралийчев)

2. Настане вечер – месец изгрее,
звезди обсипят свода небесен;
гора зашуми, вятър повее, –
Балканът пее хайдушка песен.

Христо Ботев

Запомнете!!!

Само с глаголи от несвършен вид се представят:
 – действия, които реално се извършват в момента на говоренето – Сега купувам компютерна игра;
 – отрицателни форми на глаголи, изразяващи заповед – Не ставай от масата!

11. Опитайте се устно да замените глаголите от несвършен вид с глаголи от свършен вид, без да променят смисъла на изреченията. Възможна ли е промяната?

1. В момента казвам истината.
2. Не питай старо, а патило!
3. Не вярвай на велможата, одира ти кожата!

РЕДАКТИРАМЕ!!!

12. Изяснете грешките, допуснати в изреченията. Редактирайте устно.

1. Никога не издекламирам правилно стихотворенията, които учим по литература. 2. У дома винаги е весело, когато за Коледа дядо и баба дожаждат на гости от село. 3. Когато ходя на ресторант, предпочитам да седам по-близко до оркестъра.

13. Преведете на български. Извадете глаголите, определете вида им.

Майже цілу добу не вгавас деркач. Вже позліталися всі пташки, і, доки не вивелись пташенята і не почалися родинні турботи, чоловіки своїх жінок розважають піснями. А самички затаїлися і тихо сидять на гніздах, висиджують малят. Узлісся, луки, болото аж гудуть від радісних пісень!

(За О. Копиленком)

Речник

Деркач – ливаден дърдавец

Тема
6

ПЪРВИЧНИ И ПРОИЗВОДНИ ГЛАГОЛИ
(Похідні і непохідні дієслова)

По произход глаголите се делят на **първични** (*нося, купя, мия, чета, бера* и др.) и **производни**, които са много повече (*подпиша* от глагола *пиша*, *димя* от съществителното *дим*, *белея* от прилагателното *бял* и т.н.)

Производните глаголи се образуват с помощта на представки и наставки.

1. От следващите думи образувайте глаголи. Обяснете образуването им. Съставете с глаголите изречения.

Белег, бунт, мил, нощ, обич, сапун, син, страх, сън, черен.

2. Обяснете от кои думи са образувани дадените глаголи.

Вайкам, вечерям, мъркам, охкам, плача, синея, сънувам, чувствам, чукам.

3 Прочетете текста. Извадете глаголите, обяснете образуването им, запишете ги в две колонки: първични и производни.

МОЯТА УЧИТЕЛКА

Когато за пръв път страхливо аз в класната стая надникнах, тъй ласкаво ти ме погали, че в същия миг те обикнах.

Научи ме ти да обичам от ранните си детски години горите, полята – и всичко, което наричам «родина».

Аз много неща ще забравя, но теб ще забравя ли? – Няма. В сърцето си твоето име до името пазя на мама.

Леда Милева

4. Образувайте глаголи от дадените първични глаголи.

Модела: *пиша (1 спр., нсв.в.) – напиша (1 спр., св. в.) – написвам (3 спр., нсв. в.).*

Спя, реша се, чета, крия, ям, мажа, плача.

5. Образувайте свършени глаголи с помощта на представките.

пиша	с представката до- с представката пре- с представката но- с представката за-
крия	с представката на- с представката за- с представката от-
плача	с представката за- с представката раз- и местоимението се

1. Има ли разлика в значението на първичните и производните глаголи?

6. Прочетете текста. Извадете глаголите. Определете кои са от тях първични, а кои са производни.

Аз слънце на ресниците си нося
и вятър – на протегнатите длани,
и тичам пак усмихната и боса
по камъчета светли и огряни.

Дърветата коси зелени свеждат
и облаци – платна издути, бели –
очите ми усмихнати поглеждат,
поглеждат ме и птици, полет спрели.

Аз тичам като птица волнокрила,
по-бърза от лъчите, ветровете,
и бисери на радост в мен съм скрила,
на детството най-хубавото цвете.

Петя Дубарова

Тема
7

ПРЕХОДНИ И НЕПРЕХОДНИ ГЛАГОЛИ
(Перехідні і неперехідні дієслова)

Глаголи, при които действието преминава от деятеля върху друг обект, който се засяга от това действие, се наричат **преходни**.

Например: името на обекта, който се засяга направо и изцяло от действието на преходен глагол, е *пряко допълнение*. Преходните глаголи се познават по това, че към тях може да се постави въпрос *Кого? /за лице/ или Що? /за нелице/*.

Непреходните глаголи изразяват действия, които не могат да преминават от деятеля върху други обекти, като ги засягат направо или изцяло. Отношението към обектите при тези глаголи се изразява с някой предлог */вървя по улицата, връщам се от работа/*. Името на обекта, който има косвено отношение към действието на непреходен глагол, е *непряко допълнение*. */Той мислеше за учителката/*.

Глаголи с двояка съчетаемост: като преходни и непреходни – това се дължи на факта, че един и същ глагол може да се употреби като преходен и като непреходен, например: *минаваме границата и минаваме през границата*.

1. Прочетете текста. Определете типа и стила му. Извадете глаголите, определете кои са преходни, а кои са непреходни.

ДОМИНИКАНСКАТА КАТЕДРАЛА

За мен беше голяма изненада, че в иначе православна Украйна има толкова много католически катедрали. Тази, която ми направи най-голямо впечатление, е Доминиканската катедрала.

Доминиканците откриват връзка с Лвов, още когато пристигат в града по покана на принцеса Констанс. Връзката продължава и до днес. Физическото възплъщение на доминиканското присъствие в града е тяхната катедрала, която днес може да се намери в историческата част на Стария град. Доминиканската катедрала често се вижда от разстояние, много преди да бъде посетена. Това се дължи на огромния ѝ висок зелен купол, подкрепен от осем двойки колони, един от най-забележителните архитектурни забележителности на града.

Друга забележителна черта на катедралата е латинският надпис «**Soli Deo Honor et Gloria**» на фасадата. Преведено означава «За Бог и славата». Катедралата със сигурност почита Бога с благоговейната си барокова артистичност. Влизайки вътре забелязах, че до входа има портрет на папа Франциск.

Ако сте се впечатлили от външната архитектура на катедралата, то затаете дъх и направете няколко крачки. Изящството на майсторите е оставило дълбока следа и в самия храм.

Анатолий Шамарин

2. Извадете в две колонки преходните и непреходните глаголи. Как ще ги определите?

Пътят не ни побра. Вървим на дълга редица. Слънцето захожда зад нашата къща. Мама излиза от двора и иде да ни посрещне. Като ни видя, нищо не ни каза, само се хвана за косите, дръпна ги и рече, че господ я наказал. Как може майка да се наказва! И защо наказване? За всичко се наказва!

Не ми се яде, само ми се спи, но мама не позволява. Тя мълчи и блъска вратата. Сега носи коритото. Братчето ми пици, защото мама го полива с гореща вода. Сега е моят ред...

(Из Дора Габе)

3. Препишете текста. Подчертайте глаголите, които имат и пряко, и косвено допълнение.

Чудно нещо! Щом дойде лошото, и те се скарват. Трябва да се мълчи.

Мама не ни целува и не ни каза лека ноц.

Мина два пъти и не ни погледна. Искам да я извикам – страх ме е от гласа ми. Ще чуе лошото и ще дойде.

Ще спя. Ами ако дойде насън?... По широкия път стълбовете вървят. Отдалеч са като мъниста на гердан. Сега приличат на зърна. Я! Това са къпините... Засипали пътя и се търкалят. Целият път върви и се изсипва в едно черно празно място...

(Из Дора Габе)

1. Какви са глаголите, които имат и пряко, и косвено допълнение – преходни или непреходни?
2. Какви са глаголите, които нямат пряко допълнение, само косвено?
4. Напишете мини съчинение «Защо трябва да обичаме своята страна?» Извадете глаголите и ги запишете в две колонки – преходни и непреходни.

Тема

8

ЛИЦЕ И ЧИСЛО НА ГЛАГОЛА
(Особа і число дієслів)

Припомнете си:

Защо глаголите имат лице (първо, второ, трето)?

Действието на глагола може да се извършва от три различни лица (предмети) и от гледище на говорещото лице:

Припомнете си:

Аз казвам: Аз слушам музика Ние слушаме музика ↓ първо лице	Аз казвам: Ти гледаш телевизия Вие гледате телевизия ↓ второ лице
Аз казвам: Той (тя, то) свири на цигулка Те свирят на цигулка ↓ трето лице	

Гаголите се променят по лице.

То се определя с помощта на личните местоимения.

1 лице	аз	ние
2 лице	ти	вие
3 лице	той	те
	ти	
	то	
	ед. ч.	мн. ч.

Извод!!!

Глаголът има три форми за лице:

първо лице – гледам (ед. ч.), гледаме (мн. ч.);

второ лице – гледаш (ед. ч.), гледате (мн. ч.);

трето лице – гледа (ед. ч.), гледат (мн. ч.).

Запомнете!!!

Формата на глагола за второ лице множествено число, употребена вместо формата за второ лице единствено число, се нарича форма за учтивост. Тя се използва при разговор (диалог) с непознати, с възрастни хора за израз на вежливост и уважение.

Анализираме!!!

Защо глаголите имат единствено и множествено число?

Колко предмета вършат действието в изречението от първата колонка и колко – от втората колонка? В кое число са съществителните имена и в кое число са глаголите? По какво се съгласуват?

Автобусът тръгва	Автобусите тръгват
Един предмет извършва действието ↓ единствено число	Много предмети извършват действието ↓ множествено число

Извод!!!

Глаголът има две форми за число:

единствено число – тръгвам, тръгваш, тръгва;

множествено число – тръгваме, тръгвате, тръгват.

1. Попълнете изречения с глаголи в скоби. Определете лицето и числото на глаголите.

Иванов ... къща. Като ... къщата, ще ... вила (строя, построй).

Дайте ми тази книга. Довечера ще ... до късно и ще я ... (чета, прочета).

Днес следобед трябва да ... писма. Ще ... три писма и ще отида на разходка (пиша, напиша).

Вие ... хубаво. Може ли да ми ... една песен (пея, изпея)?

Днес ще ... месо с ориз. Ще ... две порции (ям, изям).

Аз не ... пепси. Ще ... чаша сок (пия, изпия).

Дядото ... приказка на Румянка. Сега тя ще му ... нещо (разказвам, разкажа).

Стефан е в сладкарницата. Той си ... кифла. Аз искам да си ... шоколад (купувам, купя).

Работа в групи

2. Работете по модела. Определете лицето и числото на глаголите.

1) Модел: *Аз мета често. – И сега мога да помета.*

Аз спя дълго. – Аз чета бързо. – Аз се смее с удоволствие. – Аз бързам често. –

2) Модел: *Андрей пита Настя. – Росица иска ли да попита Настя ?*

Андрей кани Настя. – ... ? Андрей черпи Настя. – ... ? Андрей звъни на Настя. – ... ? Андрей спори с Настя. – ... ?

3) Модел: *Росица пие чай. – Трябва да изпие чая по-бързо.*

Росица яде сладолед. – Росица пече баница. – Росица мие чаши. – Росица чисти обувки. – ..

4) Модел: *С удоволствие пия сок. – А ти не искаш ли да пийнеш ?*

Лежа и си почивам. – ... ? На Росица винаги звъня аз. – ... ? Седя в автобуса на свободна седалка. – ... ? 7 часа. Бързо ставам. – ... ?

5) Модел: *Ти къде беше миналата събота ? – Миналата събота бях на «Лебедово езеро».*

Той ...? – Вие ...? – Майката и бащата ...? – . Олег...? –

3. Отворете скоби. Определете лицето и числото на глаголите.

Днес е неделя. Решаваме да (спя/поспя) по-дълго. (Ставам/стана) в 8 часа и половина. Майката бърза да (приготвям/приготвя) закуска. Бащата (преглеждам / прегледам) вестници. «Нямаме хляб. Някой трябва да (отивам/отида) в магазина», – казва майката. (Обличам се/облека се) и тръгвам. (Връщам се/върна се) бързо. Искам да (закусвам/закуся) по-бързо и да (разхождам се/разходя се) из най-близкия парк с моите приятелки. Обещавам да (връщам се / върна се) към обяд.

4. Разпределете глаголите според числото.

Скачаме, апликирам, пиша, пеем, играем, танцуваме, смятам, рисувам.

5. Прочетете текста. Определете лицето и числото на подчертаните глаголи. Помогнете си с личните местоимения.

ПИСМО

Писмото е най-голямата радост. Не знаеш какво има в него и умираш от нетърпение да го отвориш. А като го прочете кака,

вече знаеш, че баба ще дойде на гости от Лясковец. А то значи: пълна кошница с черешки, пресни наденички (много обичам наденички), баница и сушени сливи с орехи вътре. То значи още: приказчици. Ох, бабините приказчици! Нямаме търпение да си легнем рано, баба да седне до леглото и да разправя. Сега пишем писмо на баба, че я чакаме с нетърпение. А през лятото ние ще ѝ отидем на гости.

Колко ще се радва баба на писмото!

(Из Дора Габе)

6. Прочетете стихотворението на Лиана Даскалова. Определете лицето и числото на глаголите в него.

Вече Шарко не закачам,
котките не гоня,
пия мляко, без да плача,
хляба си не роня.
Дрехите си сам обличам

вече се не цапам,
ям на масата прилично
да се не окапя.
Вкъщи тихо си играя
слушам мама, татко.

1. Превърнете глаголите във второ лице единствено число и отново прочетете стихотворението.
2. Превърнете глаголите в трето лице единствено число и отново прочетете стихотворението.

7. При какви условия на общуване ще употребите глаголите от първата колонка и при какви – от втората колонка?

Второ лице единствено число
Къде отиваш?
Обичаш ли чай?
Подай ми чантата!

Второ лице множествено число
Къде отивате?
Обичате ли чай?
Подайте ми чантата!

Залогът на глагола е граматическо значение, което показва какво е отношението на глаголния субект към глаголното действие. **Деятелен залог** – глаголното лице (подлогът в изречението) е вършител на действието (Марийка **пише** писмо.);

Страдателен залог – глаголното лице (подлогът в изречението) не е вършител на действието, а го приема върху себе си (Писмото **се пише** от Марийка. Писмото е **написано** от Марийка). По форма глаголите в българския език се делят на възвратни и невъзвратни

Възвратните глаголи се образуват от преходни глаголи с помощта на възвратното лично местоимение СЕ или от преходни и непреходни глаголи с помощта на възвратното местоимение СИ, напр. мия – мия се, мисля – мисля си

Невъзвратни глаголи са тези, които не съдържат в състава си възвратното лично местоимение СЕ /за винителен падеж/ или СИ /за дателен падеж, напр. **чета, давам, събирам.**

Запомнете!!!

Ако действието частично засяга глаголното лице, частицата **се** се заменя на **си**: Тя се мие, но: Тя си мие лицето.

Мястото на се спрямо глаголната форма не е точно установено. Най-общо закономерностите е:

1) Ако глаголното лице е изразено със съществително или с местоимение, се е пред глаголната форма: Тя се облича. Олга дълго се облича.

2) Ако глаголното лице не е изразено и изречението започва с глаголната форма, се е след нея: *Какво правиш?* – Мия се.

3) Вътре в изречението се е пред глаголната форма: *Влизам в стаята и дълго се обличам.*

4) При *ли*-въпрос частицата се винаги е след *ли*: *Миеш ли се?*

Запомнете!!!

5) В безсъюзно свързани прости изречения се е след глаголната форма: *Аз се събуждам рано, къпя се, обличам се и излизам.*

6) При отрицание се е след частицата **не**: Не се обличам. Не се ли обличаш?

Възвратните глаголи, в зависимост от значението им в текста, могат да бъдат и в деятелен, и в страдателен залог: *Момчето се мие (= мие себе си). Жълтите лалета се отглеждат от тях.*

1. В кой залог са глаголите в следните изречения?

1. Зъбите се мият сутрин и вечер, като се търкат продължително. 2. Една ръка не се мие, две ръце се мият. 3. Децата се мият на чешмата и се пръскат с вода.

2. Променете страдателния залог на глаголите в деятелен.

Образец: Песента се изпълни от певеца блестящо. Певеца изпълни песента блестящо.

1. Темата на есето беше избрана от учителката. 2. Велико Търново е заобиколено от река Янтра. 3. Румънския език се изучава от чужденци. 4. Момчето е обичано от майката. 5. Картината беше продадена от собственика на чужденеца. 6. Дървото се покри със снежнобели цветове.

3. Трансформирайте глаголните форми в изреченията от деятелен в страдателен залог.

Образец: Учениците и ученичките посещават музея. Музея се посещава от учениците и ученичките. Музеят е посещаван от учениците и ученичките.

1. Кристина и Петър разгледаха църквата «Света София». 2. Децата купиха букет гладиоли в магазина за цветя. 3. Лекарят прегледа болния пациент. 4. Закъснелият поиска разрешение да влезе. 5. Вие пресякохте улицата неправилно. 6. Аз купувам книга от книжарницата.

4. Определете залога на глаголите.

1. Прибра всичко в чантата, натъпка вътре и ризата, взе в ръцете обувките си, нави крачолите на панталона и нагази в морето. 2. Тръгна покрай брега. 3. Ризата бе натъпкана в чантата, крачолите бяха навити.

5. Редактирайте изреченията. Препишете текста, като го трансформирате в страдателен залог.

1. Слънцето огрява мраморния площад. 2. Малките рисуват Снежанки и джуджета, чудновати животни. 3. Уверените ръце на по-големите създават странни работи, космически кораби. 4. Чудният свят на въображението поглъща малките художници и художнички.

6. Попълнете със се или си.

1. Денис ... мие. Той ... мие зъбите.
2. Олеся ... облича. Тя ... облича палтото.
3. Димитър ... събува. Той ... събува обувките.
4. Аз ... мия. Аз ... мия ръцете.
5. Момичета, какво правите? Миете ли ...? – Не, събличаме ... якета и ... събуваме обувките.
6. Всяка сутрин той ... къпе със студена вода.
7. Данил ... облича. Той ... облича сакото.

7. Задайте ли-въпроси към глаголите.

Модел: *Делена се облича – Делена облича ли се?*

- Сутрин ставам рано. –
Той се събужда първи. –
Аз се занимавам с Дора. –
Сутрин ние отваряме прозореца. –
Децата се събличат. –
Всяка сутрин тя прави гимнастика. –
Александър спи до късно. –

Модел: *Не се къпя със студена вода – Не се ли къпеш със студена вода?*

- В събота не се учим. –
- Богдана не се събужда рано. –
- Момчето не си мие зъбите. –
- Не се връщам от училището. –
- Не си събуваме обувките. –

8. Определете в кой залог са употребени възвратните глаголи в текста.

1. Децата се радват на училищната си градинка. 2. Тук алени-те рози, кичестите карамфили, жълтите лалета се отглеждат от тях. 3. Цветята трябва да се поливат всяка вечер. 4. Градинката все се разширява. 5. Ей там се копаят новите лехи. 6. Кой ли копае? 7. Нашите седмокласници и седмокласнички се стараят да превърнат градинката в една голяма и много хубава градина.

1. Как определяте залога на глагола?
2. Ако подлогът е вършител на действието, можем ли да кажем, че съответният глагол е в деятелен залог?

9. Съставете изречения с посочените глаголи.

Събуждам се, мия се, къпя се, обличам си дрехите, връщам се, обувам си обувките, обличам си костюма, закусвам, излизам, пия кафе, правя гимнастика, пускам музика, отивам в училището.

10. Разкажете за своя приятел/своята приятелка по следния начин.

Стоян има бяла риза, кафяв панталон и кафяви обувки. Стоян се облича. Той си облича ризата, обува си панталона и обувките. Накрая си облича и пуловера. В осем часа той ще бъде в училището. Там учи френски език.

11. В отрицателните отговори използвайте глаголи-антоними.

Модел: *Никола отваря прозрца. – Не, той го затваря.*

- Милена си събува обувките. –
- Тя си облича роклята. –
- Първият час свършва в девет часа. –
- Те се връщат от стадиона. –
- Той излиза от банята. –
- Вие отваряте тетрадките. –

12. Прочетете текста. Извадете глаголите. Определете залога им. Кои са от тях възвратни?

КИСЕЛО МЛЯКО

Прочутото българско кисело мляко се получава, ако към прясното се прибавят млечнокисели бактерии. Родината на киселото мляко е България и затова тези бактерии са наречени «Бацилус булгарикус». Интересно е, че истинско кисело мляко се произвежда само в България и някои съседни страни. Подквасата, съдържаща млечнокисели бактерии, бързо се изражда, ако се пренесе в други, по-далечни страни на света.

Киселото мляко е много полезна храна. Установено е, че бацилус булгарикус унищожава болестворните бацили, попаднали в храносмилателния канал. Дълголетието в България се дължи до голяма степен на употребата на кисело мляко. От млякото се получават изварата и сиренето, които са богати на белтъци, калций, фосфор и затова са ценни продукти за деца и възрастни.

 Речник

храносмилателен канал – травний канал

извара – сирна маса

Тема
10

**ТЕМА 10. ЛИЧНИ И БЕЗЛИЧНИ
ГЛАГОЛИ**
(Особові і безособові дієслова)

Запомнете!!!

Глаголите се делят на лични и безлични според това дали се отнасят към някакво лице (субект, извършител на действието), или такова лице не се подразбира:

Запомнете!!!

Личен глагол Аз нямам учебници. Боли ме ръката. Лошо е времето.	Безличен глагол Тук няма учебници. Вали. Боли ме. Лошо ми е.
---	--

Личният глагол има първо, второ и трето лице: 1 л. аз имам, ние имаме 2 л. ти имаш, вие имате 3 л. той има, те имат.

Безличният глагол е в трето лице единствено число: 3 л. *има, (лошо) е, боли (ме).*

Безличните глаголи можем да обединим в няколко групи.

* Природни явления: *съмва се, стъмва се, вали, гърми.*

* Физически състояния: *добре ми е, студено ми е, лошо ми е, боли ме.*

* Психически състояния: *страх ме е, притеснено ми е, весело ми е, срам ме е, яд ме е.*

* Възможност, необходимост и други подобни: *трябва, може, става.*

* Наличие, липса: *има, няма.*

Някои безлични глаголи образуват изрази с лични местоимения. Личните местоимения могат да бъдат във винителен или в дателен падеж, но не и в именителен, защото в именителен падеж стои лицето (субектът) на действието, каквото няма при употребата на безлични глаголи.

Безличен глагол в израз с винително лично местоимение: *боли ме, сърби ме, тресе ме* – въпросът към местоимението *е кого?* Безличен глагол в израз с дателно лично местоимение: *лошо ми е, трудно ми е, забавно ми е* – въпросът към местоимението *е на кого?*

Значението на някои глаголи допуска изменението им по число, както и употребата им като лични глаголи. Ето няколко такива случаи:

Имам = притежавам	Има = налице е, налично е
Аз имам лекции. Ти имаш лекции. Той има лекции. Ние имаме лекции. Вие имате лекции. Те имат лекции.	Има лекции.

Запомнете!!!

Трябвам = необходим съм <i>Аз трябвам</i> (на някого). <i>Ти трябваш</i> (на някого). <i>Той трябва</i> (на някого). <i>Ние трябваме</i> (на някого). <i>Вие трябвате</i> (на някого). <i>Те трябваат</i> (на някого).	Трябва = необходимо е Трябва да учим.
Без субект – глаголът е в 3 л. ед.ч.	Със субект – глаголът е в 3 л. ед.ч. или 3 л. мн.ч. според числото на субекта
Боли ме.	Боли ме ръката. Болят ме ръцете.
Струва си.	Струва си рискът. Струват си рисковете.

Работа по двойки

1. Задайте въпроса за състояние *Какво ми е?* спрямо посоченото в скоби лице-обект и отговорете по модела:

Какво е на? – На е лошо (боли)

(Иван/глава) **Какво му е на Иван?** – На Иван му е лошо. **Боли го главата.**

(Петя/краката) **Какво ѝ е на Петя?** – На Петя ѝ е лошо. **Болят я ръцете.**

(нашите родители/краката)

(вашите деца/очите)

(твоята съседка/сърцето)

(тебе/един зъб)

(детето/коляното)

(Емил и сестра му/ушите)

(Невена/бъбреците)

(господин Йорданов/гърлото)

(вас/мускулите)

(нас/зъбите)

2. Заместете подчертаните думи с едно лично местоимение:

На Милена ѝ е интересно. → На нея ѝ е интересно.

1. На Станислав му е скучно.
2. Мария я е яд за изгубените билети.
3. На студентите им е трудно това упражнение.
4. Детето го боли кракът.
5. Тебе и приятелката ти ви е срам да дойдете.
6. На мене и съпруга ми ни е ясно това.
7. На момичетата им е студено.
8. Кучето го сърби коремът.
9. На гостите им е удобно на този диван.
10. На Петър му трябва нова тетрадка.

3. Образувайте въпросителни и отрицателни изречения от изреченията в упражнение 2:

Образец:

На Милена ѝ е интересно.

→ *На Милена интересно ли ѝ е? – Не, на нея не ѝ е интересно.*

4. Дадените изречения с подлог и сказуемо изменете така да остане само сказуемо, изразено с безличен глагол.

Образец: Аз не спя. – Не ми се спи.

1. Вали дъжд.
2. Аз ям ябълка.
3. Аз се чувствам много зле.
4. Аз това не искам.
5. Слънцето изгря.

5. Сравнете глаголите. Извадете безличните глаголи. Как ги определите?

1. Трябва да си купя купони за обяд. 2. Нямам приятели, имам другари. 3. Боли ме сърцето. 4. Изглеждаш много добре. 5. Ще вали сняг. 6. В планината се святка и гърми – сигурно има буря. 7. На мене не ми се яде месо. 8. Детето спи съвсем спокойно всяка нощ. 9. Повдига му се, когато пътува с автобус. 10. Изглежда, момичетата няма да дойдат. 11. Трудно ми беше да отговоря на този въпрос. 12. На Миролуб ще му бъде студено без палто.

6. Преведете на български. Извадете безличните глаголи и определете към коя група се отнасят.

1) Не дрималося у партизанському загоні – думалось про наступний день. 2) Роздощилося, щоденно квасить і квасить, а ти мусиш іти. 3) Хлопцям з голоду корчило шлунки, в очах літали зелені й жовті метелики. 4) Надворі морозило, дув західний колючий вітер. 5) Під цим високим зоряним небом думається про все одразу.

Тема 11 СПОМАГАТЕЛЕН ГЛАГОЛ СЪМ (Допоміжне дієслово СЪМ)

Глаголът **съм** не означава действие както другите глаголи (*чета, нея*). Той само определя какъв е предметът и какви са неговите признаци, затова се нарича **спомагателен**.

1. Обяснете кои класове думи свързва спомагателният глагол (съм, си, е, сме, сте, са) в примерите.

Аз <u>съм</u> ученик.	Ние <u>сме</u> спортисти.	Орелът <u>е</u> птица.
Ти <u>си</u> здрав.	Вие <u>сте</u> смели.	Котката <u>е</u> черна.
Той <u>е</u> добре.	Те <u>са</u> наблизо.	Гората <u>е</u> далече.

Спомагателният глагол съм свързва в изречението различни класове думи.

Местоимение със съществително име (*Ти си ученик*).

Местоимение с прилагателно име (*Той е болен*).

Местоимение с други думи (*Тя е добре*).

Съществително име със съществително име (*Конят е животно*).

Съществително име с прилагателно име (*Къщите са ниски*).

Съществително име с други думи (*Гората е близо*).

Спомагателният глагол съм има форми за изучените глаголни времена: *сегашно, минало и бъдеще*.

1. аз съм 2. ти си 3. той/тя/то е	ние сме вие сте те са	1. аз бях 2. ти беше 3. той/тя/то беше	ние бяхме вие бяхте те бяха
1. аз ще бъда 2. ти ще бъдеш 3. той/тя/то ще бъде	ние ще бъдем вие ще бъдете те ще бъдат	аз ще съм ти ще си той/тя/то ще е	ние ще сме вие ще сте те ще са

2. Кои са форми за сегашно време? Кои са форми за минало време? Спомнете си окончанията. Кои форми са за бъдеще време? С коя частица се образува бъдеще време?

Запомнете!!!

Формата за 3 л. мн.ч. се пише *са*, а се изговоря [сѝ].

3. Открийте формите на спомогателния глагол в текста. Определете ги по време, лице и число.

НИЕ, ВИЕ, ТЕ

Разпра тук се води,
разпратата расте.

В разпратата се чува:

ние, вие, те.

Ние?

Ние сме начело,

вие сте след нас.

Те какво са?

Нищо.

Изоставащ клас.

Асен Босев

1. Напишете същите форми в бъдеще и в минало време.

Работа в групи

4. Прочетете текстовете. Обърнете внимание как се изговарят формите на спомогателния глагол сѝм: с ударение или без ударение.

В коя от формите на спомогателния глагол сѝм има разлика между изговор и правопис?

1. ...Пѝстра, пѝстра земя.

Ти си много богата.

Твойто лято е златно и сребърна – твоята зима.

Аз съм беден и без теб.

(Из Иван Вазов)

2. Множества, които са съставени от едни и същи елементи, са равни, независимо от реда, в който са записани елементите им.

(Из учебник по математика)

3. Пролетта беше студена и дъждовна. Надяваме се, че лятото ще бъде топло.

(Из ученически преразказ)

5. Препишете изреченията. Поправете грешките, допуснати от учениците/ученичките.

1. През следващата година ние ще бъдем осмикласници и осмикласнички. 2. Ти лиси ходил на кино? 3. Досега бяхме на тренировка. 4. Несме купували тази книга.

6. Отбележете изреченията, в които е използван глаголът «съм».

1. Запознах се с ученик от пети клас. 2. Те са най-добрите ми приятели. 3. Гордея се със своите познания по български език. 4. Милка и Вера са добри приятелки. 5. Ние сме първенци в състезанието по математика.

7. Допълнете изреченията с вярната форма на спомагателния глагол «съм».

1. Мария и Ани приятелки. 2. Вие готови за надпреварата. 3. Това..... входът на музея. 4. Ти намерила четирилистна детелина.

8. Задача по избор.

А) Открийте формите на спомагателния глагол «съм» в текста.

Съществуват различни животни, те са разделени по класове. Костенурката е влечуга. Бодливката е риба. Щурецът е насекомо. Жабата е земноводно. Всички са забавни и интересни по свой начин.

(Из «Моята първа енциклопедия «Животните»)

Б) Каква е играта на героя в стихотворението. Подчертайте спомагателния глагол.

КРИЕНИЦА

Аз съм тук, аз съм там, тя е тази и онази,
Но къде съм, сам не знам! Тя му казва, щом си сам,
Странна песничка е тази, ти си тук, ти си там.

В) Препишете правилно изреченията в гатанките.
Средцветятаецарица.Тяедивнахубавица. Щоето?
Вкъщисамуكرانيا.Внебетомуеглавата. Щоето?

Тема **СПРЕЖЕНИЕ НА ГЛАГОЛА.**
12 **I, II, III СПРЕЖЕНИЯ**
(Відмінювання дієслів. I, II, III дієвідміни)

Припомнете си:

Спомнете си какво знаете за спрежението на глагола от уроците по украински език и по български език в началните класове. Разкажете един на друг.

Проверете себе си

Всички глаголи в българския език (без спомагателните *съм, ща и бъда*) са разпределени в три групи, наречени **спрежения**. Правилно спрегнат е този глагол, който заедно с местоимението образува естествен израз (*Аз играя; Той пропя*).

Първо спрежение – глаголи, които в 3. л., ед. ч., сег. вр. завършват на **Е**: пея (той пее), чета, играя, мечтая, желая, пропея, изиграя, прочета, размечтая се, пожелаля и т.н.

Единствено число	Множествено число
1 л. аз пея	ние пеем
2 л. ти пееш	вие пее ^{те}
3 л. той/тя/то пее	те пеят

Второ спрежение – глаголи, които в 3. л., ед. ч., сег. вр. завършват на **И**: свиря (той свири), летя, работя, вървя, строя, изсвиря, полетя, разработя, застроя и т.н.

Единствено число	Множествено число
1 л. аз летя	ние летим
2 л. ти летиш	вие летите
3 л. той/тя/то лети	те летят

Трето спрежение – глаголи, които в 3. л., ед. ч., сег. вр. завършват на **А, Я**: рисувам (той рисува), оглеждам, събирам, хвърлям, вслушвам се, нарисувам, заоглеждам, засъбирам, изпонарисувам и т.н.

Единствено число	Множествено число
1 л. аз рисувам	ние рисуваме
2 л. ти рисуваш	вие рисувате
3 л. той/тя/то рисува	те рисуват

Това е интересно!!!

Най-лесно спрежението на глагола се определя в 3 л., ед. ч., бъдеще време, защото то се образува от сегашно време + частицата ще и всеки може да го направи. Достатъчно е да запомним формулата **ТОЙ ЩЕ**.

- Той ще се зеленее – I спр.
- Той ще се носи – II спр.
- Той ще идва – III спр.

Запомнете!!!

Спомогателният глагол съм не се отнася към никое от спреженията.

1. Прочетете текста. Определете типа, стила, темата и основната мисъл. Извадете глаголите, определете спрежението им.

ПЛОЩАД «РИНОК»

Рынок Square или площад «Ринок» може да бъде определен като център на културния, търговския, обществения и дори политическия живот на Лвов от 500 години. Или иначе казано сърцето на Лвов. Тук е дадено началото на европеизацията на Украйна. Площадът запазва името си от 14 век и идва от немския

«ринг», което означава пръстен и кръг. Около площада има над 50 впечатляващи паметника.

Съветвам ви да седнете на някое от кафенетата на площада и просто да наблюдавате... Хората, сградите, атмосферата. Тук всичко е различно. Сякаш си в Западна Европа, а не в Украйна. Дори сградите придават някакво странно усещане за увереност и спокойствие.

Анатолий Шамарин

2. Прочетете гатанката. Препишете глаголите и определете основната им форма. Посочете граматическите им признаци – лице, число, време, спрежение. От кое спрежение са?

С огромен кош и бял калпак
аз ида – гост на всички драг.
По моите мигли трепка скреж,
но аз вървя пак бодър, свеж
и нося тук, на своя гръб,
за всекиго подарък скъп.

Ботушки чудни имам аз –
прескачам планини завчас,
прекрачвам хълми и поля,
обхождам мигом сто села.

(Из Асен Разцветников)

3. С подчертаните думи от текста на задача 1 съставете изречения. Употребете ги в 1 л., мн. ч. заедно с отрицателна частица не. Подчертайте окончанията. Към същите глаголи в изреченията прибавете частицата ли. Сравнете ги и направете изводи.

Образец: *Не разбираме задачите по математика. – Не разбирате ли задачите по математика?*

4. Употребете в изречения глаголите *горя, вдигам, падам, цъфтя* в пряко и преносно значение. Посочете синоними на глагола *горя*. Образувайте изречения, в които глаголите *вдигам* и *падам* могат да бъдат антоними. Определете спрежението на глаголите.

5. Препишете текста. Подчертайте глаголите и определете спреженията им.

Град Габрово е център на смеха и през година там се провежда Национален фестивал на хумора и сатирата. Там се срещат остроумци от цялата страна, организират се изложби, раздават се награди за най-смешния разказ, за най-хубавата карикатура, за най-сполучливия анекдот, за най-интересната маска. Голямата награда «Хитър Петър» се дава както на българи, така и на чужденци. Всички гледат и се смеят, връщат се доволни, разказват и пак се смеят.

Изложби – виставки

Най-сполучливия – найвдаліший

6. Преведете на български. Извадете глаголите, определете спрежението им. Сравнете спрежението в българския и украинския език.

ТАЄМНИЦІ АККЕРМАНСЬКОЇ ФОРТЕЦІ

Існує легенда, яка стосується Дівочої вежі. Оповідують, що молдовський господар Олександр Добрий мав дочку на ім'я

Тамара, яка була дуже розумною і вродливою. Олександр практично постійно ходив в походи, а Тамара залишалась удома. Коли дівчина подорослішала, вона почала вести розбійницький спосіб життя. Одного разу Тамара попросила батька виділити гроші на будівництво монастиря. Олександр виділив гроші та скликав місцевих жителів для будівництва святині, а сам поїхав у похід. Проте, замість монастиря Тамара наказала побудувати могутню фортецю і оголосила себе незалежною царицею. Поселившись у фортеці, розбійники здійснювали напади на сусідні міста і села. Коли ж Олександр Добрий повернувся з походу додому і побачив замість монастиря фортецю та дізнався про дії своєї дочки, він прокляв її. Потім батько наказав замурувати Тамару живцем у стінах фортеці, і з того часу вежу називають «Дівоча».

Сергій Кабанов

Вежа – кула
спосіб життя – начин на живот
фортеця – крепост
здійснювали напади – извършвали нападения
 замурувати живцем – зазидам жив (жива)

Тема
13 **НАКЛОНЕНИЕ НА ГЛАГОЛА.**
ИЗЯВИТЕЛНО НАКЛОНЕНИЕ
(Способи дієслова. Дійсний спосіб)

1. Прочетете текста. Как е изразено отношението на говорещото лице към глаголното действие в текста?

Петима мъже в униформа минават край мене. Досега тези хора спасяваха човешки животи и скъпа техника от лумналия в завода пожар. Сред тях е началникът им – офицер Златев. Слаб, висок, с бледо лице. Обръщам се към него:

– Аз съм журналист. Мога ли да задам няколко въпроса?

Разбира се, но имам една молба. Питайте кратко и ясно, защото с колегите сме малко уморени.

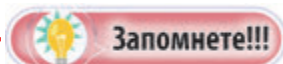
Досещам се, че изразът «малко уморени» е казан на шега. Научавам, че гасили пожара в продължение на 9 часа. Не допуснали жертви и големи материални щети. Ето защо сега те са ужасно уморени, а аз с удоволствие бих разговарял с тях, когато са отпочинали и имат повече желание да разкажат за своята опасна професия.

(Из печата)

Текстът е откъс от репортаж. В него се представят сегашни и минали събития. Чрез използваните глаголи се изразява различно отношение на говорещото лице към действието. Тази особеност на глаголите се нарича **наклонение**.

Наклонение – граматичен признак на глагола, чрез който се изразява отношението на говорещото лице към главното действие.

1. Някои от глаголите – *минават (сегашно време), спасяваха (минало несвършено време)* и други, означават реално извършвани действия, на които журналистът е свидетел. *Минават* и *спасяваха* са глаголи в **изявително наклонение**.

2. Чрез глагола *питайте* действието се представя като зависещо от волята на лицето, което говори (офицерът Златев моли да бъде извършено действието). *Питайте* е глагол в **повелително наклонение**.

Запомнете!!!

3. Глаголната форма *бих разговарял* означава, че извършването на действието зависи от определено условие – пожарникарите да са отпочинали и да имат желание да разкажат за професията си. *Бих разговарял* е глагол в **условно наклонение**.

4. Глаголите *гасили* и *допускали* означават, че журналистът не е свидетел на двете действия. Той съобщава за тях по думите на други лица (очевидци на пожара). *Гасили* и *допуснали* са глаголи в **преизказно наклонение**.

2. Прочетете изреченията. Дайте примери за глаголи, с които действието се представя: като реално; като възможно при някакво условие; като зависещо от волята на говорещото лице.

1. Реката все още се бълбука тихо и кротко, облизва белите камъни и пет пари не дава за хорската суетня (Николай Хайтов).

2. Дай да минем, аго! Пусни ме! Бог да ти даде здраве, на тебе и на децата (Иван Вазов).

3. Да би мирно седяло, не би чудо видяло (Пословица).

3. Кои глаголи в откъса означават, че говорещото лице е свидетел на действието, кои – че представя действието по думите на друго лице?

Един селянин каза, че лисицата наистина може да се пресструва на умряла. Той например бил чувал, че веднъж някакъв човек хванал една кола риба и като се връщал, намерил на пътя една умряла лисица. Хвърлил я в колата при рибата, а когато си пристигнал вкъщи, в колата нямало ни лисица, ни риба, ни дявол. И другите си спомниха тази история...

(Из Йордан Радичков)

Изявително наклонение означава, че действието се върши реално и говорещото лице съобщава за него като очевидец.

4. Прочетете откъса. Определете наклонението и времето на използваните глаголи.

Привечерите в Ликия не носят спокойствие, както другаде. Още по-потискащо се изрязват там червените скали върху

червеното вечерно небе, а сенките им покриват плътно впадините, мастиленочерни, студени като гроба.

Бяхме разпрегнали и разседлали, защото се готвехме за нощта. Мъжете стояха във върволица към извора – навярно едничкият извор на ден път оттука. Всеки загребваше своя съд или мех вода, трийсетина глътки, не повече. Тя трябваше да стигне за ездача и коня.

(Из Вера Мутафчиева)

Запомнете!!!

Всички глаголни времена имат форми за изявително наклонение. То е основно наклонение в българския език. Използва се без ограничения в различните видове текст.

Работа в групи

5. Определете вида на текстовете според сферите на общуване, за които са предназначени. Защо са предпочетени глаголни форми в изявително наклонение?

1. Малката територия и разчлененият релеф на Европа са причина за формирането на гъста речна мрежа. Повечето реки имат малки водозбори. Размерите на речните системи нарастват от Западна към Източна Европа. Европейските реки се оттичат в Атлантическия океан, в Северния ледовит океан и в Каспийско море. Реките от басейна на Атлантическия океан се оттичат както директно в океана, така и в прилежащите му морета – Балтийско, Северно, Средиземно и Черно.

(Из учебник по география)

2. Здрачът излизаше от върбалаците, пълзеше покрай реката, но още не можеше да превземе отблясъците ѝ. В бързащото огледало на водата се отразяваше небето, неизстинало на запад. От листата и тревите, от папурите и млаките, където бяха

прекарали деня, излитаха комарите, с претънели от глад гласове. Жаби и щурци изпълваха вечерта със звукове, но човешкото ухо бе преситено от тях и се правеше, че не ги чува.

(Из Георги Мишев)

1. Коя е основната функция на всеки от текстовете?
2. Направете устен преразказ на откъса от Георги Мишев. Изяснете по какво си приличат и по какво се различават глаголните форми в преразказа.

6. Защо ученикът Петър е предпочел изявителни глаголни форми в следния откъс от съчинението? Характеризирайте действията, изразени чрез глаголите в текста.

Всичко започна една седмица преди празника на училището. От Андрей разбрах, че трябва да ида на репетиция, на която да уточним кои песни ще изпълним на годишния концерт.

Групата се събра в кабинета по музика и решихме да изпеем няколко украински и български песни и една на английски език. Трябваше да направим поне още две репетиции през седмицата преди концерта. Всички бяхме доволни, че ще се представим пред съучениците и съученичките с новите песни.

7. Прочетете текста. Извадете глаголите в изявително наклонение.

ДВОРЕЦЪТ ТОПКАПЪ – СИМВОЛЪТ НА ОСМАНСКАТА ВЛАСТ

Дворецът Топкапъ е най-посещаваният музей в Истанбул. Ориенталският дворец е считан за едно от най-големите архитектурни произведения в света. Бил е дом на много османски султани и административен център на огромната империя.

Построен е по заповед на седмия султан на империята – Мехмед II Завоевателя. Изграден е на върха на историческия полуостров в Сарайбурну в периода 1460-1478 г. Издигнат е върху византийски дворец – център на византийското управление. Камъните и колоните, останали от двореца, са използвани при направата на Топкапъ. Все още се пази и е под защитата на съответните институции водохранилището на византийския дворец.

Дворецът Топкапъ продължава да бъде резиденция на османските султани в продължение на около 350 години, когато управлението на империята се мести в двореца Долмабахче. Но въпреки преместването, многобройните колекции като царските

сърковища, Светите реликви на пророка Мохамед и императорските архиви продължават да се пазят в двореца Топкапъ.

През 1924 г., когато е създадена Република Турция, дворецът Топкапъ е превърнат в музей със заповед на Мустафа Кемал Ататюрк.

Сергей Кабанов

8. Преведете на български. Извадете глаголите в изявително наклонение. Сравнете ги в украинския и българския език. Какъв извод можете да направите?

ЗАКОХАНІ СИНЬ ТА ВИР

Досить знаною карпатською легендою є та, яка розповідає про Морське Око Карпат – озеро Синевир. Ясна річ, що науковці мають свої версії щодо виникнення 10 тисяч років тому на цих місцях озера. Але існує ще й інша вер-

сія, у яку тамтешні мешканці вірять значно охочіше. З уст в уста передається вікова легенда, яка стверджує, що начебто Морське Око – сльози доньки графа Синь, які вона пролила після того, як довідалася про те, що її коханого Вира було вбито за наказом батька-графа. До речі, значно пізніше на Міжгірщині, на березі цього озера було встановлено пам'ятник цим двом закоханим серцям.

Тема
14

**ПОВЕЛИТЕЛНО НАКЛОНЕНИЕ.
СЪЩНОСТ И УПОТРЕБА
НА ПОВЕЛИТЕЛНО НАКЛОНЕНИЕ
(Наказовий способ.
Сутність та вживання наказового способу)**

Повелително наклонение означава, че извършването на действието зависи от волята (желанието, молбата, заповедта...) на говорещото лице.

1. Прочетете текста. Кои глаголи са в повелително наклонение? Какво е наложило употребата им в текста?

**КАК СЕ ПРИГОТВЯТ УНИКАЛНО ПУХКАВИ
ПЪРЖЕНИ ФИЛИЙКИ**

(Рецепта за вкусно ястие за закуска.

*Проста и оригинална рецепта за пържени филийки,
приготвени от бял хляб. Бързо и вкусно!*

Вашето домашно ястие ще бъде оценено перфектно!)

В подходяща купа разбийте яйцата. Към тях сложете солта и брашното. Обърквайте като наливате от млякото, докато се получи гъста течност (като боза). За да станат уникално пухкави пържените филийки се слага: содата я угасяте с 5, 6 капки оцет и я слагате в сместа. В така получената смес се потапят филийките от двете страни и се пържат в тиган с горещо

олио. Пържете ги до златист цвят. Сервирайте ги с конфитюр, сирене, пудра захар и друго. Като ги направите ще се уверите, че наистина стават уникално пухкави пържени филийки!

Да ви е сладко!

1. Какво означават глаголните форми за повелително наклонение?

Запомнете!!!

Формите за повелителното наклонение са **прости** (само във второто лице единствено и във второ лице множествено число) и **сложни** (за трите лица и двете числа).

Образуване на повелително наклонение

Прости форми:

а) когато основната форма на глагола преди окончанието има съгласен звук, прибавяме **-й, -ете** върху които пада ударението (четй; четете и др.)

б) когато основната форма на глагола преди окончанието има гласен звук, прибавяме **-й, -йте**; ударението запазва мястото си там, където е в основната форма на глагола (**гледай, гледайте** и др.)

Сложни форми образуват се от формите за сегашно време на глаголите с частиците **да** и **нека**, употребени поединично или заедно (**да отида, нека отида, нека да отида** и др.)

Отрицателни форми образуват се с помощта на:

– отрицателната частица **не** (не пишй, не пишете и др.);

– отрицателния спомагателен глагол **недей/недейте** и:

специална неизменяема глаголна форма (недей писа, недейте писа); сегашно време на глагола, като двете форми се свързват със съюза **да** (**недей да пишеш; недейте да пишете**).

Отрицателни форми на повелително наклонение се образуват само от глаголи от несвършен вид – **не купувай** и др.

2. Посочете в текста глаголни форми в повелително наклонение и определете граматичните им признаци.

Навън край входа за артисти я чакаше челистът. Съвсем бе забравили за него.

– Бях почнал вече да мисля, че съм ви изтървал... Към къщи, нали?

Той не уточни какво разбира под «къщи» – нейната квартира или своята (...).

– Закъснели сте – произнесе сухо тя.

Сетне спря и рече значително по-остро:

– Оставете ме!

– Но защо... какво... аз само се прибирам... – замънка челистът, изненадан от внезапната реакция.

– Прибирайте се! (...) – извика тя и малко ненадейно дори за себе си направи кръгом към главната улица.

(Богомил Райнов)

1. Форми на кое изучено наклонение откривате в текста? На две от тях (по избор) направете морфологичен анализ.

Челист – музикант, който свири на виолончела.

3. Как са образувани формите за повелително наклонение на глаголите в следния откъс от стихотворение?

ИЗ «МОЯТА МОЛИТВА»

Вдъхни секиму, о, боже!
любов жива за свобода –
да се бори кой как може
с душманите на народа.

Подкрепи и мен ръката,
та кога въстане робът,
в редовете на борбата
да си найда и аз гробът!

Не оставяй да изстине
буйно сърце на чужбина,
и гласът ми да премине
тихо като през пустиня!..

Христо Ботев

1. Определете кои от формите са прости, кои – сложни.
2. Прочетете на глас откъса. Къде поставихте ударенията на формите за повелително наклонение?

4. Прочетете текста. Глаголни форми от кое наклонение са предпочетени в текста? Защо?

Току-що си се върнал от магазина с тежки пазарски торби. За да се освободиш от напрежението в ръцете, разтегни мускулите с няколко упражнения.

От изправен стоеж с отпуснати рамене изпъни лявата ръка напред. Хвани я за китката с дясната ръка и се опитай да я отведеш зад гърба. Трябва да усетиш разтягане в лявото рамо. Задръж напрежението 10 секунди и след това смени ръцете.

Изпълни упражнението по 5–6 пъти за всяка ръка.

Игор Колев

1. Определете основната функция на текста.
2. Изяснете връзката между функцията на текста и използваните глаголни времена.

5. Прочетете текста. Извадете глаголите, подчертайте ги и определете наклонението им. Препишете текста, като поставите липсващите букви.

Св...рете к...ртофите, об...лете ги и ги нар...жете на к...лелца. Зап...ржете ситно нарязан пушен б...кон и пр...бавете к...ртофите. Оставете ястието на к...тлона за около дес...тина минути. След това ѝ поръсете с черен п...пер. С...рвирайте върху лист от маруля. По...правете с малко оцет и зехтин.

(Из печата)

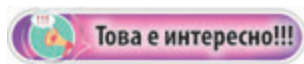

Зехтин – оливкова олія.

6. Кои от формите за повелително наклонение в изреченията са положителни, кои – отрицателни? За да се улесните, използвайте информацията от таблицата.

1. Ти, Иване, не смятай, че родният ти баща не те разбира (*Ангел Каралийчев*). 2. Недей ме пита, майко мила, от що съм люто наранен... (*Пејо К. Яворов*) 3. Почакайте ме, гларуси, че аз не съм забравила крилата ви, очите ви и тези сини приказки, с които ме омайвате (*Петя Дубарова*). 4. Не напоявай чуждите ниви, когато твоите са жадни (*Публий Сир*).

1. Как са образувани отрицателните глаголни форми за повелително наклонение?

Публилий Сир или както е по-популярен Публий Сир е древноримски мимически поет от епохата Цезар и Август. Произхожда от Сирия, поради което

и получава прозвището *Syrus*, т.е «сириец». В Рим попада като роб, но впоследствие получава свобода и представя своите драматични произведения по цяла Италия с не-секващ успех, благодарение най-вече на нравоучителните фрази, които са вплетени в сюжетите. Именно с тях той записва името си с ярки букви в световната литература.

Запомнете!!!

В разговорната реч смисълът на повелителните форми се подсилва, когато към глаголите се прибавят частиците *че*, *де* и *хайде* (направи го *де*; *че* тръгвай вече; *хайде* ставай и др.).

Удивителният знак в края на изречението е израз на по-силно чувство (*Бързо тръгвай за училище!*).

7. Задача по избор.

А) От глаголите *напиша*, *мълча*, *искам* образуйте форми за повелително наклонение.

1. От кой глагол не могат да се образуват отрицателни форми за повелително наклонение? Защо?

2. Включете формите в измислени от вас изречения. С каква цел ще използвате частиците *че*, *да*, *хайде*? Какъв пунктуационен знак ще поставите в края на всяко изречение?

Б) Посочете в кой ред има грешка. Редактирайте грешката.

а) Недей да правиш така!

б) Не се срещай с тези младежи!

в) Недей писа с химикалката!

г) Недейте говорете по време на урока!

В) Сигурно имате свое любимо ястие. Запишете рецептата за приготвянето му. Глаголни форми в кое наклонение ще използвате?

Тема
15

**УСЛОВНО НАКЛОНЕНИЕ.
СЪЩНОСТ И УПОТРЕБА
НА УСЛОВНО НАКЛОНЕНИЕ**
(Умовний спосіб.
Сутність та вживання умовного способу)

Прочетете изречението.

Според ръководителя на обекта работниците биха приключили навреме ремонта на училищната сграда, ако до няколко дни получат необходимите строителни материали.

(Из печата)

С глаголната форма биха приключили се представя действие, чието извършване е възможно, ако е на лице определено условие – работниците да получат навреме строителни материали. Формата е сложна – образувана е от специална форма на спомагателния глагол съм в 3. лице, множествено число – *биха*, и минало свършено деятелно причастие от глагола (*да*) *приключа* в условно наклонение.

Условно наклонение представя възможно действие, чието извършване зависи от някакво условие.

Формите на условното наклонение са сложни и прости.

Образуване на условно наклонение

Сложни форми се образуват от формата на спомагателния глагол *съм* – *бих* (*бих*, *би*, *би*, *бихме*, *бихте*, *биха*) и минало свършено деятелно причастие на спрегаемия глагол (*бих казал*, *би предпочел*, *бихме донесли* и др.).

Прости форми се образуват от глаголи с *наставките* *-ва* (*м*), *-а* (*м*) и *-я* (*м*), с които се образуват несвършени глаголи от глаголи от свършен вид (*ядвам*, *носвам* и др.).

1. Прочетете текстовете. Какви глаголни форми за условно наклонение откривате в следните изречения? Как е представено действието чрез тях?

1. Тръгнах по-рано по този прощален обяд, за да се разходя и да мога по-добре да съсредоточа мислите си върху моята натрапчива ли, налудничава ли – и аз сам не бих могъл да определя точно каква – идея (*Йордан Радичков*).

2. Да имах мощ, обрисвах ти калта / и в твоя чистий бляск те бих показал ... (*Иван Вазов*).

3. Люцкан лежеше по цял ден в палатката. (...) И ако той не чувстваше такава умора и би отишъл наблизко из гората, струваше му се, че под всеки храст би намерил теменуги (*Йордан Йовков*).

4. Слушай, стой настрана, че те гръмвам като нищо! (*Камен Калчев*).

Запомнете!!!

По-често си служим със сложни форми за условно наклонение. Използваме ги, когато искаме да изразим по-предпазливо и деликатно свое желание или намерение (**Бих желал да присъствам на срещата. Бихте ли ми подали солницата?**)

Простите форми за условно наклонение се употребяват рядко. Срещат се в разговорната реч. В художествени текстове се използват за речева характеристика на литературни герои.

2. От какви условия зависи извършването на действията в следните изречения? С прости или със сложни глаголни форми в условно наклонение са изразени? Посочете примери.

1. Сам бог дори ако би слязъл от небето, ще вдигне безпомощно рамене... (*Йордан Радичков*).

2. Бягайте, скокливци, през поле широко! Тичайте в гората китна, примамлива! Нашата стопанка ядва и коприва! (*Ран Босилек*).

3. «Каквото решите, това ще бъде» – промърмори дипломатично Мими. «А бе ние лесно бихме решили, но какво да правим, като всички билети са продадени, а чакаме гости» – обади се кисело бившият тенор (*Богомил Райнов*).

3. Изяснете връзката между предназначението на текста и използваните в него форми на повелително и на условно наклонение.

Какво е необходимо за обзавеждането на един аквариум, обставен от красиви екзотични рибки? Най-напред купете аквариум от специализираните магазини за декоративни животни. Бихте постъпили добре, ако за средно голямо помещение осигурите правоъгълен десетлитров аквариум, изработен от желязо и стъкло.

След като аквариумът е вече в дома ви, първото нещо, което би трябвало да направите, е добре да го измиете с разтвор от вода и готварска сол. След това покрийте дъното му с грунт – фин дребен чакал или по-едрозърнест речен пясък.

Не отглеждайте едновременно няколко вида рибки в един съд – това няма да е полезно за тях.

(Из детска енциклопедия)

4. Прочетете текста. Определете стила и типа, темата и основната му мисъл. Извадете глаголите. Определете наклонението им.

ЕДНА БЪЛГАРСКА РОЗА

Добър вечер, приятелю млад!
Добър вечер, другарю!
Добре дошъл във нашия град,
добре дошъл във България!

Вземи във тоя хубав ден
една българска роза от мен!
Нека тя да ти разкаже с ароматния си глас
за Балкана, за морето и за всички нас.

И когато, приятелю млад,
и когато, другарю,
си тръгнеш ти от нашия град,
си тръгнеш ти от България,

вземи във тоя хубав ден
една българска роза от мен!
Нека тя да ти напомня с ароматния си глас
за Балкана, за морето и за всички нас.

И не забравяй нито ден
ти таз българска роза и мен!
Нека тя да ти напомня с ароматния си глас
за Балкана, за морето и за всички нас,
всички нас, всички нас...

Найден Вълчев

5. Попълнете празните места с подходящи изречения, които започват с формите на бих.

Работете по модела: *Ако не вали дъжд, бих отишъл на екскурзия.*

1. Ако времето е слънчево, Ралица... . 2. Ако взема изпитите си, 3. Ако имам възможност, 4. Ако ме поканят на рожден ден,

6. Трансформирайте изречения от изявително наклонение в условно.

Работете по модела: *Искам да отида на разходка, но имам много за четене. – Бях отишла на разходка, ако нямах много за четене.*

1. Ще дойда непременно у вас, но ако успея да свърша работата си.

2. Ако намеря книгата, непременно ще я прочета.

3. Ще посетя тази изложба, щом привърша останалите си ангажименти.

изложба – виставка.

ангажименти – зобов'язання.

7. Прочетете стихотворението на Тарас Шевченко. Форми на кои наклонения използвал поетът?

ТОПОЛЯ

(откъс)

Красавица черновежда
в млад казак се влюби.
Той замина – и загина...
И нея погуби...

Да би знала, че ще бяга –
не би го любила;
да би знала, че ще падне –
не би позволили

да върви, не би ходила
късно на чешмата
и не би стояла нощем
с него под върбата;
да би знала!
И туй лошо –
да знаеш отрано
що ти на света ще срещнеш
и какво ще стане...

Ей, знайте, момичета!
Нека сърце знае
Кого люби... докато го
в гроба закопаят.
Малко време, черновежди,
очите чернеят,
Малко време лица бели
нежно розовеят!..

Микола Шелест. Тополя

8. Трансформирайте непряката реч в пряка, като използвате форми за условно и повелително наклонение.

Образец: *Мария каза, че може да пътува до Ужгород, ако има удобен влак.*

Мария каза:

– Бих пътувала до Ужгород, ако има удобен влак. Моля те, Тарасе, купи билети.

1. Илона попита приятелите си ще излязат ли с нея на разходка, ако нямат уроци, и ги помоли да вземат фотоапарат.

2. Богдан попита Тетяна ще дойде ли в Центъра за детско творчество, ако има свободно време, и я помоли да му донесе книгата на Уолтър Скот «Айвънхоу».

3. Аз се качих в трамвая и помолих едно момиче да ми перфорира билета.

4. Вера поиска от библиотекарката романа на Виктор Юго «Парижката Света Богородица» и я попита може ли да ѝ каже колко е часът.

9. Преведете на български. Извадете глаголите и определете наклонението им.

Чому мені, Боже, ти крилля не дав? Я б землю покинув і в небо злітав (*М. Петренко*). Якби мої думи німії та піснею стали без слова, тоді б вони більше сказали, ніж вся оця довга розмова (*Леся Українка*). А от без пісні, що співала мати, я навіть дня прожити б не зміг (*В. Вихрущ*). Хотілось би мені не біль і не тривоги, а радість і любов в широкий світ нести (*Г. Кривда*). І риба співала б, коли б голос мала (*Нар. творч.*).

10. Задача по избор.

А) Напишете диалог, като използвате следните изречения:

1. Бихте ли ми подали... . 2. Бихте ли ми казали... . 3. Бихте ли ми отговорили... .

Б) Напишете съчинение на тема: «Ако имам най-големия аквариум на света...». С каква цел ще използвате глаголни форми в условно наклонение?

В) Съставете устен или писмен (по избор) разказ по тезисите.

Аз пътувам до България с Тръгнах на ... и пристигнах От София до Одеса пътувах с Първите ми впечатления от градовете бяха.... Ще пътувам за Одеса на ... с

Тема
16

ПРЕИЗКАЗНО НАКЛОНЕНИЕ.

СЪЩНОСТ И УПОТРЕБА

НА ПРЕИЗКАЗНО НАКЛОНЕНИЕ

(Переповідний спосіб.

Сутність та вживання переповідного способу)

Да разгледаме текста.

1. Прочетете текста.

– ...Зная го тъй, както ми го разправи тя. Веднъж жънали цял ден, вечерта яли, после пели момичетата, смели се. Легнали си. Нонка – тъй се казва моето момиче, си легнала и тя.

(Из Йордан Йовков)

Жънали и яли са глаголи в **преизказно наклонение**. Чрез тях героят от текста (говорещото лице) представя минали събития, на които не е свидетел. Той научава за действията жънене и ядене от дъщеря си (Нонка). Формите се образувани от миналите свършени деятелни причастия на глаголите *жъна* и *ям*.

Глаголите в **преизказно наклонение** означават действия, за които говорещото лице съобщава по думите на друго лице, а не като очевиден.

В българския език има девет глаголни времена в **изявително наклонение**, които имат съответствие в **преизказно наклонение**. Най-често употребяваните времена в **преизказно наклонение** са: *сегашно, минало свършено, минало несвършено и бъдеще време*.

Глаголно време	Изявително наклонение	Преизказно наклонение
Сегашно време	говоря	говорел съм
Минало несвършено време	говорех	говорел съм
Минало свършено време	говорих	говорил съм
Бъдеще време	ще говоря	щял съм да говоря

Формите на спомагателния глагол съм в трето лице единствено и множествено число при **преизказно наклонение** се изпускат (*той пял, те пели не той е пял, те са пели – форми на глагола в минало несвършено време, изявително наклонение*).

2. Определете граматичните признаци на другите преизказни форми в откъса на Йордан Йовков (задача № 1). Как е представено действието, изразено пред тях?
3. Посочете лексикалното значение на думата *преизказно*.

4. Прочетете текста. Извадете глаголите в преизказно наклонение и определете начина на образуването им.

Две врабчета си направили гнездо сред лозето на един мързелив човек, до корена на една лозина.

Дошло време да се копае лозето. Мързеливецът нарами мотиката и отишъл да копае. Като влезнал в лозето, той седнал да си почине под черешата. Съгледали го врабчетата от гнездото, изскочили изплашени и почнали да се оплакват едно на друго...

1. Ще се промени ли смисълът на изреченията, ако при преизказваните глаголни форми в текста употребите форми на спомогателния глагол **съм**? Обосновете се.

5. Образувайте форми на преизказното наклонение на глаголите *играя* и *мисля* в едно от преизказваните времена. Включете две от образуваните форми в измислени от вас изречения.

Запомнете!!!

Глаголите в преизказно наклонение означават, че не сме свидетели на извършените действия.

Преизказно наклонение се използва:

– в някои исторически текстове, за да се представят отдавна минали събития;

– в приказките, за да се представят случки, на които разказвачът не е очевидец.

6. Прочетете откъса. Изяснете употребата на глаголите в преизказно наклонение.

Всяко начало е трудно. Особено създаването на програмни компютърни продукти от ученици и ученики. Но когато са налице амбиция и способности – успех винаги има. Данил и Мирослава от математическата гимназия в града започнали да правят проекти за компютърни игри, когато били деветокласници. Като помощник в тяхното приятно и полезно занимание се включил преподавателят им по информатика Петър Петков. Те решили да натрупат достатъчно знания и опит като завършат средното си образование, да се опитат да създадат фирма за компютърни продукти. Да им пожелаем успех.

(Из печата)

1. На два глагола в преизказно наклонение направете морфологичен разбор.

7. Какви действия се представят с глаголите в следния текст?

Художник Димитър Гюдженов

През 1189 г. на Балканския полуостров се появили войските на Третия кръстоносен поход, предвождани от немския император Фридрих I Барбароса. Петър и Асен побързали да предложат на рицарите 40-хилядна армия в евентуалния им конфликт с Византия, като в замяна поискали «императорската корона на гръцкото кралство». Недоразуменията между ромеи и кръстоносци обаче били преодолени и Византия решила да накаже българите. С многобройна войска Исаак Ангел отново преминал Стара планина и обсадил Търново. Но мълвата за идващите на помощ кумани го накарала да отстъпи безславно. В Тревненския проход българите устроили засада и нанесли тежко поражение на нашествениците. С цената на много изпотъпкани ромейски войници Исаак Ангел бил спасен. Несметни съкровища, дори знаците на императорската власт – пирамидалната корона и императорският кръст, станали плячка на българите.

(Из Радостина Караславова)

1. Изяснете връзката между вида на текста според сферата на общуване и употребените в него глаголни форми.

8. Направете устен преразказ на откъса от приказка.

Едно време се свършило житото и като нямало откъде да си заловят семе, хората се уплашили да не умрат от глад. Уплашил се и царят. Той събрал всички боляри и им рекъл:

– Отде да е – от дърво, от камък – да ми намерите жито за семе. Давам ви седмица време. Ако не намерите до уречения ден, всички ви ще погубя.

Болярите си отишли загрижени и взели да питат и разпитват де да се намери жито, ала никой не знаел да им каже: нямало ни старци, ни старици. Такъв бил тогава редът, че убивали хората, когато позастаряят. И болярите нямало кого да питат де може да се намери жито, за да се завъди отново.

(Из българска народна приказка)

1. Обосновете избора си на глаголи – изявителни или преизказни форми ще предпочетете?

Запомнете!!!

Когато преразказваме, използваме *преизказни* или изявителни наклонения на глаголите.

Груба грешка е в преразказа да сменяваме преизказни и изявителни форми.

9. Какви слабости е допуснал седмокласникът, автор на следния откъс от преразказа?

Баба Илийца тръгнала през ноща към реката, зад която я чакал бунтовника. Тя била много смутена от срещата със сприхавия калугер в манастира. Скоро стигна до реката, но мина покрай брега защото я беше страх да мине през селото. Илийца уплашено погледнала към Искъра. Ладията стояла до брега.

1. Посочете примери: за правописни и пунктуационни грешки; за неуместни повторения.
2. Редактирайте в тетрадките си откъса.

10. Прочетете и озаглавете текста, преразкажете го като свидетел на действието.

Роксолана – Анастасия Гаврилова Лисовска – дъщеря на свещеник от западноукраинското градче Рогатин. През 1552 г. в деня на собствената ѝ сватба Анастасия била открадната от някакви татари и отвлечена в Кафа, а после попада в Стамбул. Там везирът на Сулейман I я купил за господина си. В султанския харем

на момичето му дават името Роксолана (така турците назовавали предците на славяните). На чаровната девойка още и казват Хюррем (смеещата се).

Тя е била образована, знаела да чете и да пише, приказвала на няколко езика: турски, арабски, персийски. Роксолана помолила да ѝ дадат възможност да има достъп до богатата султанска библиотека и е била първата и единствена жена в Османската империя, която получила официална титла. Младата украинка била султанша Хасеки – правителка на Великата Порта и султанът дележал властта си с нея.

Европейските пратеници били смаяни, когато Роксолана с открито лице седяла на трона до Сулейман. В никакъв случай тя не изглеждала като покорна източна жена, по-скоро тя приличала на древноегипетската Клеопатра...

11. Преведете на български. Извадете глаголите. Определете им наклонението.

ВОЛОДИМИР ВЕЛИКИЙ – ЯСНЕ СОНЕЧКО УКРАЇНИ

За часів князя Володимира Україна була найсильнішою державою за всі часи свого існування. Як же він зміцнив державу? Насамперед, Володимир об'єднав усі українські землі. Люди жили у спокої, тому що князь зміг домогтися згоди з сусідніми державами: Польщею, Болгарією,

Чехією, Грецією. Воював він тільки з печенігами, які час від часу нападали на українські землі зі сходу і нищили села й міста. Але найважливіше, що зробив для України князь Володимир, було прийняття християнської віри.

Під час князювання Володимира з'явилися перші срібні українські гроші. На одній стороні монети було зображення князя на престолі, а на другій – державний герб – тризуб. Володимир допомагав бідним, сиротам, калікам, старцям. Тому всі називали його ласкаво «батечком» і «Сонечком Ясним». Князував Володимир Великий 35 років, помер у 1015 році. Поховали його в Десятинній церкві. Ім'я князя віднесено до лику святих, бо він охрестив Україну.

(З підручника з історії України)

Тема 17 **ВРЕМЕНАТА НА ГЛАГОЛА.** **СЕГАШНО ВРЕМЕ** (Часи дієслів. Теперішній час)

Припомнете си:

Какво знаєте за времената на глагола от уроците по украински език и от уроците по български език в началните класове. Направете съобщение по темата.

Глаголът означава действие и има форми за време.

Анализираме!!!

1. Прочетете текстовете. Извадете глаголите. Определете кога се извършва действието.

1.
Тихият пролетен дъжд
звънна над моята стряха,
с тихия пролетен дъжд
колко надежди изгряха!

Тихият пролетен дъжд
слуша земята и тръпне,
тихият пролетен дъжд
пролетни приказки шъпне.

В тихия пролетен дъжд
сълзи, възторг и уплаха,
с тихия пролетен дъжд
колко искрици изтляха!

Николай Лилиев

2.

ПРОЩАЛНО

На жена ми

Понякога ще идвам във съня ти
като нечакан и неискан гостенин.
Не ме оставяй ти отвън на пътя –
вратите не залоствай.

Ще влезна тихо. Кротко ще приседна,
ще вперя поглед в мрака да те видя.
Когато се наситя да те гледам –
ще те целуна и ще си отида.

Никола Вапцаров

*Никола и Бойка
Вапцарови*

Това е интересно!!!

Стихотворението «Прощално» разкрива любовта към любимата жена. Любовта на Никола и Бойка е избрана за най-голямата българска любов на XX век. След разстрела на Вапцаров текстът на «Прощално» бива предаден на съпругата му Бойка. Тя го прочита и се разгневява. Защо? **Ако искате да разберете защо Бойка се е разгневяла, потърсете материала в библиотеката или в интернет и разкажете на своите съученици и съученички, приятели, роднини.**

Анализираме!!!

В стихотворението на Николай Лилиев са използвани глаголните форми *слуша, тръпне, шъпне*. Те показват, че действията *слушане, тръпнене, шъпнене* се извършват в момента на говоренето. Тези глаголи са в **сегашно време**.

Глаголните форми *искряха, изтляха, изгряха* в същия текст означават действия, извършени преди момента на говоренето. Тези глаголи са в **минало време**.

В стихотворението на Никола Вапцаров са употребени глаголни форми *ще идвам, ще влезна, ще приседна, ще те целуна, ще си отида*. Те означават действията *идване, влизане, присядване, целуване, отиване*, които ще се извършват след момента на говорене – в бъдеще време.

Запомнете!!!

В българския език има девет глаголни времена. Ние ще изучаваме първите седем глаголни времена.

- Сегашно време (пея, ходя, рисувам); действието се извършва в момента на говоренето; **Изкачваме** върха бавно, но упорито.

- Минало свършено (пях, ходих, рисувах); показва, че действието е започнало и приключило преди момента на говоренето; **Изкачихме** върха бавно, но все пак успяхме.

- Минало несвършено (пеех, ходех, рисувах); показва, че действието е започнало в миналото, но не е приключило в миналия момент, за който се говори; **Изкачвахме** върха бавно, но упорито.

- Минало неопределено (пял съм, ходил съм, гледал съм); действието е извършено в неопределен минал момент, а в момента на говоренето се проявява резултатът от него; **Изкачвала съм** този връх и знам пътя.

- Минало предварително (**бях** пял, **бях** ходил, **бях** гледал); действието е извършено преди някой минал момент; Когато бурята излезе, аз вече **бях изкачила** върха и **бях слязла** в базовия лагер.

- Бъдеще време (*ще* пея, *ще* ходя, *ще* гледам); действието е предстоящо спрямо момента на говоренето; Утре *ще изкача* върха.

- Бъдеще време в миналото (*щях да* пея, *щях да* ходя, *щях да* гледам); действието е било предстоящо спрямо някой минал момент; **Щях да изкачвам** върха, но бурята ми попречи.

- Бъдеще предварително (*ще съм* пяла, *ще съм* ходила, *ще съм* гледала); бъдещо действие, което предстои да бъде извършено преди друг бъдещ момент, за който се говори; Когато пристигнете аз вече *ще съм качила* върха и *ще съм се върнала*.

Запомнете!!!

• Бъдеще предварително време в миналото (*щях да съм* пяла, *щях да съм* ходила, *щях да съм* гледала); действие, което се представя с резултата си като бъдеще спрямо някой минал момент, за който се говори; Ако не бяхте ме спрели, до сега *щях да съм* качила върха и (*щях*) *да съм* се върнала.

Сегашно, минало и бъдеще време са основни глаголни времена, защото изразяват действия, които се определят спрямо момента на говоренето.

Времето, в което общуваме, наричаме **момент на говорене**.

Формите на глагола, които представят, че действието се върши в момента на говорене, са форми за **сегашно време**, например: *Искър се влива в Дунав*.

Формите за сегашно време могат да изразяват действие, което се извършва в по-широк обхват от време или се извършва винаги. Например в изреченията *Леопардите ловуват поединчно нощем. Убиват повече, отколкото могат да изядат, качват, плячката си по дърветата и по-късно се връщат за нея...* глаголните форми за сегашно време *ловуват, качват (плячката си)* и пр. означават **повтарящи се** или **последователни** действия, присъщи на леопардите винаги, независимо от момента на говорене.

Сегашно време на глагола означава:

– **конкретни** действия, които се извършват в момента на говоренето;

– може да означава и **повтарящи се** или **последователни** действия.

2. Прочетете текста. Определете стила и типа му. Обяснете защо авторът предпочита употребата на форми за сегашно време.

За да даде един цвят семена, прашецът трябва да попадне в плодника. Това се нарича опрашване и се осъществява по различни начини.

Травните растения не са с ярки цветове. Те произвеждат лек прашец, който се разнася от вятъра. Цветовете се опрашват, ако върху тях падне прашец от същия цвят.

Растенията с ярки цветове произвеждат сладка течност, наречена нектар. Когато насекомите го пият, те докосват тичинките, а пращецът се полепва по тях. При кацане върху друг цвят от същия вид те пренасят пращеца и се извършва опрашване.

(Из учебник по биология)

1. Преобразувайте текста, като си послужите с друго глаголно време. Променя ли се смисълът на текста?

Сегашно време се употребява като основно за изразяване на научни истини. Чрез формите му можем да предаваме и по-далечни исторически събития. Нарича се **сегашно историческо време**.

3. Определете вида на текста. Какво се изразява с формите на сегашно време, предпочетени от автора?

... Очевидно мисията на първоучителите Константин (Кирил) и Методий не остава незабелязана в Рим. Те участват във Венеция в диспут с немски духовници за правото славянският език да се използва в богослужението. По блестящ начин защитават правото на славянските народи да слушат божие слово на родния си език. Двамата братя получават покана да посетят Рим. Когато Константин и Методий се отозват, папата ги посреща тържествено, благославя свещените книги на славянски език и ръкополага някои от учениците им за свещеници...

(Из учебник по история на България)

1. Кое основното глаголно време в текста? Какво се постигна с употребата му?

Сегашно време често се употребява *вместо минало време*, за да се придаде по-голяма нагледност на изображението, например: Прикам у дома, заклучвам се в писалището, разлепям полека червения восък на плика и турям вътре други вестници...

После оставям писмото пак на мястото му (Иван Вазов). Подобна е службата на сегашно време в случаи, когато се употребява вместо бъдеще време, например: Ще бъдат ли така щастливи тия хора, когато утре (бъдеще време) намерят (а не ще намерят) и изгубят прекрасната измама на мечтите (Петко Ю. Тодоров).

Чрез формите за сегашно време можем да изразяваме *минали или бъдещи* действия като извършвани в момента на говоренето. Такава употреба се нарича **преносна**. Сегашно време се използва в различни по вид текстове (научни, художествени и др.) като основно и като допълнително време.

4. Прочетете текста. Форми на кои глаголни времена са употребени в текста.

МЕСЕЦЪТ НА ВИСИНИТЕ

Месецът на висините
шепне весели слова
и на весел пир звездите
тази вечер призова.

Небесата побледняха
и над сипеи, хълми
в ситни сълзи се изляха
наскърбените тъми.

Николай Лилиев

1. Обяснете дали е пряка или преносна употребата на сегашно време в стихотворението.
2. Елементи на описание или повествование откривате в текста?

5. Прочетете текста. Извадете глаголите. Определете времето им.

НЕПОКОРНАТА КУМАНКА И ЦАР КАЛОЯН

Един любопитен пример за силна жена е царицата куманка, съпруга на царете Калоян и Борил. Писателката Фани Попова-Мутафова ѝ измисля името Целгуба, каквото няма между куманските имена. Тя се е казвала Анна, после като монахиня приема името Анисия. Спомената е в Бориловия синодик, създаден при нейния втори съпруг цар Борил. Тя е от куманска династия, която властва по течението на Днестър и това е много важен брак, защото гарантира най-сериозният съюзник на Асеневци – куманите. Разбира се, била е покръстена.

*Художник
Васил Горанов*

Нейната известност е свързана с един слух, който се коментира в европейските дворове. Разказва се, че тя се влюбва в император Балдуин I и му предлага да избягат заедно в Константинопол, докато той бил в плен на мъжа ѝ. Императорът ѝ отказва. След това тя от ревност го компрометираща пред цар Калоян, който пък го убива и заповяда да се мълчи за случая... Тази история се отхвърля официално, но според проф. Пламен Павлов вероятно не всичко е измислица.

Анатолий Шамарин

6. Прочетете текста по роли. Извадете глаголи от текста, определете вида им, лицето и спрежението. Напишете основната им форма.

РОСИЦА БЪРЗА ЗА УЧИЛИЩЕ

Днес е петък. Часът е седем. Децата още спят. Майката става и събужда Пламен и Росица. Пламен веднага пуска касетофона. Той винаги прави гимнастика под звуците на рока. Росица е все още в леглото и сънува сладки сънища.

Майката: Роси, защо не ставаш? Днес нали започвате в 8 часа? Закуската е на масата и изстива.

Росица: Сега, мамо. След пет минути сядам на масата.

Росица бързо скача от леглото, измива се и се облича. Пламен вече закусва сандвич със салам и пие кафе. Росица набързо изядва закуската, облича си шлифера и тичешком излиза. Тя бърза за училище. По пътя Пламен пита Росица:

Пламен: Колко часа имаш днес?

Росица: Пет: алгебра, география, български, история и трудово обучение, а освен това имаме контролна работа по алгебра.

Пламен: Няма нищо страшно. Нали имаш пицови?

Росица: Госпожицата не пише лесно високи бележки. Чао!

Пламен: Чао!

(Из Интернет)

7. Трансформирайте текста, използвайки ти, Елена, ние, Вие, те.

Обикновено се връщам от училище заедно с Олег. В 1 часа обядвам. В 2 часа се срещам с Настя. От 3 до 5 пиша домашни.

Разхождам се до 7 часа, цели 2 часа. В 7 и половина започвам да чета. Чета 1–2 часа. В 11 часа си лягам.

8. Употребите частица се или си.

Настя не ... събужда сама. Будилникът звъни и тя става веднага. Тя... страхува да закъснее. Настя обича да... мие. Дълго... реши косата и... връзва панделка. Облича ... шлифера и бързо излиза. Пред входа на блока тя ... среща с Росица. Те заедно бързат за училище. По пътя момичетата разговарят и... смеят.

9. Спрегнете в сегашно време глаголите от изреченията.

1. Карам кола. 2. Започвам работа. 3. Обличам кожено палто. 4. Разбирам полски език. 5. Купувам хляб. 6. Отговарям добре.

10. Образувайте въпросителна, отрицателна, въпросително-отрицателна форми.

1. Ние поздравяваме този другар. 2. Тя отваря една книга. 3. Йордан поправя автобус. 4. Той затваря този прозорец. 5. Сийка взема един молив. 6. Този работник обядва.

11. Задача по избор.

А) Напишете глаголите в скоби в нужно лице и число в сегашно време.

1. Ти (уча) чешки език. 2. Ханс (говоря) френски език. 3. Те (ходя) на разходка. 4. Ние (вървя) пеш. 5. Този инженер (строя) училище. 6. Това дете (спя). 7. Таня понякога (греша). 8. Той (лежа) в леглото.

Б) Отворете скобите.

1. Таня (има)м съквартирантка от Сирия.
2. Виктор (живее) в общежитие.
3. Виктор и Таня (уча) заедно.
4. Ние (пия) чай.
5. Вие (ям) ли плодове?
6. Ти с речник ли (превеждам)?

В) Съгласувайте дадени в скоби глаголи сказуеми с подлога.

1. Андрей (*искам да поканя*) момичетата на разходка.
2. Настя (*трябва да напиша*) домашното.
3. Момичетата (*искам да се поразходя*).

4. Днес децата (*може да спя*) до 10 часа.
5. Пламен (*не бива да чета*) цял ден, от сутринта до вечерта.
6. Ние (*не бива да закъснявам*) за училището.
7. В неделя майката (*трябва да си почина*).

12. Преведете на български. Определете времето на глаголите.

Батьківщина – це рідний куточок землі, твій дім, твоя колиска. Де на тебе завжди чекають найрідніші люди. В образі батька втілюється людська відповідальність за твою появу на світ, за кожен твій крок, вчинок від народження до смерті. Тільки мамине серце вмiє відчувати успіхи і поразки, болі і радості своєї дитини навіть на відстані.

Тож будь доброю дитиною своїх батьків.

(за В. Сухомлинським)

Тема

18–
19

**УПОТРЕБА НА МИНАЛО СВЪРШЕНО
И МИНАЛО НЕСВЪРШЕНО ВРЕМЕ
В ТЕКСТА**

**(Вживання минулого завершеного
та минулого незавершеного часу в тексті)**

Припомнете си:

Припомнете си какво означават формите за минало време.

1. Прочетете двата откъса. По какво си приличат и по какво се различават глаголните форми в тях?

1. Юлия едва дочака края на разходката. Към обяд групата деца начело с леля Клара потегли обратно. Юлия забърза напред и както очакваше, намери своите приятели в скривалището между шубраците в градинката. Щом трите момчета видяха Юлия, те скочиха на крака и любопитно впериха очи в нея.

(Из Павел Вежинов)

2. Вън пролетта пълнеше горите с мирис на нови листа, реката постепенно отпаднаше сякаш в изнемога, водите ѝ се приближиха в коритото, клоните на върбите надвисваха над вировете, където играеха пъргави мрени, търсейки места за хвърляне на хайвера си.

(Из Емилиян Станев)

Речник

шубраци – кущи

хайвер – ікра

Проверете себе си

Глаголните форми от двата текста си приличат с това, че означават минали действия. С формите *дочака, потегли, забърза* и др. (от текст 1) писателят съобщава за минали случки, които са завършили преди момента на говоренето. Това са глаголни форми в **минало свършено време**.

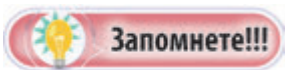
Глаголните форми *пълнеше, отпаднаше, надвисваха* и други от текст 2 също означават минало време. Те се различават от формите в текст 1 не само по речниковото си значение. Авторът не ни информира с тях дали действието, което е минало спрямо момента на говоренето, е завършено, или продължава в определен минал момент. Това са глаголни форми за **минало несвършено време**.

Запомнете!!!

Минало свършено време означава действия, които са завършени преди момента на говоренето.

Минало несвършено време означава действия, които са минали по отношение на момента на говорене, но не са завършени спрямо определен минал момент.

Запомнете!!!

Глаголи от несвършен вид

Минало свършено време Единствено число 1 л. аз пях 2 л. ти пя 3 л. той/тя/то пя	Множествено число ние пяхме вие пяхте те пяха
Минало несвършено време Единствено число 1 л. аз пеех 2 л. ти пееше 3 л. той/тя/то пееше	Множествено число ние пеехме вие пеехте те пееха

Глаголи от свършен вид

Минало свършено време Единствено число 1 л. аз поканих 2 л. ти покани 3 л. той/тя/то покани	Множествено число ние поканихме вие поканихте те поканиха
Минало несвършено време Единствено число 1 л. аз отварях 2 л. ти отваряше 3 л. той/тя/то отваряше	Множествено число ние отваряхме вие отваряхте те отваряха

2. Спрегнете по един глагол от текстовете 1 и 2 (задача 1) в минало свършено и минало несвършено време. Кои форми на глаголите съвпадат в двете времена? Обосновайте се.

1. Препишете от двата текста (упражнение 1) глаголите, в които можете да допуснете грешка. Направете им морфемен анализ и обяснете правописа им.

2. Посочете думи и изрази с преносно значение в текст 1 и текст 2.

3. Обяснете речниковото значение на думите *начело* и *изнемога*.

3. Описание или повествование е текст 1 (задача 1)? Кое е основното глаголно време и кое – допълнителното?

Текст 1 е художествено повествование. **Основно глаголно време** в него е минало свършено време, с което се предават главните моменти от развитието на случката: *дочака, потегли, избърза* и т.н.

Като **допълнително време** се използват глаголни форми за минало несвършено време. С тях се предават второстепенни моменти от развитието на случката.

В някои повествователни текстове освен минало свършено време може да се употребява като основно и сегашно време.

В разговорна реч с минало свършено време създаваме разказ по действителна случка.

4. В текст 1 (задача 1) заменете формите за минало свършено време с форми за сегашно време. Уместна ли е замяната? Направете извод за употребата на сегашно време в повествование.

5. В какво време са употребени глаголите в текста към задача 3 (тема 17)? Преобразувайте устно текста, като използвате минало свършено време. Сравнете двата варианта и направете извод за употребата на това време в научен текст.

6. Обяснете речниковото значение на израза *душата ми отиде в петите*. Напишете съчинение по действителна случка, като поставите за заглавие израза. Какво главното време ще използвате като основно? Защо?

Характеризирайте комуникативната ситуация, за която е уместен текстът. Обосновете се.

Минало свършено време – основно разказвателно време.

7. Каква представа получаваме за пролетта от описанието на Емилиян Станев (текст 2 задача 1)? С кое глаголно време авторът описва съществените й признаци? Заменете го със сегашно време. Сравнете вариантите – какъв извод ще направите за употребата на двете времена в описанието?

1. Едновременни или последователни действия изразяват глаголните форми за минало несвършено време в описанието? Докажете с примери от текста.

В текст описание се употребява сегашно време (и като основно, и като допълнително) и минало несвършено време (като допълнително). Двете времена могат да означават повторителни действия.

Минало несвършено време се употребява като основно глаголно време при описания за разкриване на обстановката, в която се развива действието.

С минало несвършено време изразяваме:

– *едновременност на действието в минал момент*, когато е в съчетание с минало свършено време и в контекста има два глагола (*Когато сутринта излязох, навън още валеше*).

– *повтарящи се обичайни действия*. В този случай минало несвършено време се употребява самостоятелно (*Всяка сутрин той ставаше, миеше си лицето, закусваше и отиваше на училище*).

Минало несвършено време – основно описателно време.

8. Обяснете употребата в текста на глаголните форми за минало несвършено време – едновременни или повтарящи се действия се изразяват с тях?

Митко седеше с другите деца върху топлите речни камъни и изпращаше облаците. Те се носеха плавно по небето, спокойни и величествени. Напред вървеше един кормест и тронав. След него се търкаляха няколко надути, черни, намръщени. По-нататък имаше един много пухкав и мустакат. Той все оправяше перчема си и все не можеше да го оправи. Към хоризонта имаше няколко розови, с издути кореми. Те се подпираха върху неравния силует на планината и на Митко му се струваше, че розовите не вървят по небето, а се търкалят по планините...

(Из Йордан Радичков)

1. Обяснете правописа на употребените в текста отрицателни глаголни форми.

2. Какви са по състав изреченията? Направете синтактичен анализ на едно просто и едно сложно изречение. Обяснете интонацията и пунктуацията им.

кормест – пузатий (тут)
тромав – незграбний.

9. Задача на избор.

А) Какви грешки са допуснати в употребата на основните глаголни времена в текста на ученика? Обяснете ги. Редактирайте текста.

Кошутата скрива сърнето в гъсталака. Тя се тревожеше от всеки неизвестен шум. Майката кошута се успокои, но след малко дочува по-обезпокояващ шум.

Б) Намерете в текста на Йордан Радичков (задача 8) глаголни форми, в изговора и в правописа в които могат да се допуснат грешки.

В) Образувайте минало свършено време от следващите глаголи, определете спрежението им.

Свърша, попитам, преброя, проверя, сложа, нарежа, направя, кажа, отговоря, дойда, разболея се, успея, оздравея, отида, вляза, сляза, запозная се, изям, дам, окажа се, прегледам, облека се, чуя, повтора, събудя, видя, спра, измия, обуя, взема, поздравя, купя, преживея, закъснея, тръгна, замина, приема, река, изиграя, пожелаая, изпия, постройка.

Г) Образувайте форми за 1 и 3 лице ед. число минало несвършено време от глаголите.

Питам, слагам, свършвам, правя, броя, идвам, кашлям, нося, пия, ям, пиша, чета, строя, обличам, режа, плача, смея се, говоря, ходя, викам, звъня.

10. Попълнете изреченията с форми за минало свършено време.

1. Днес нямам време за четене, но вчера /чета/ много.

2. Преди малко студентите /отида/ в компютърната зала.

3. Не съм гладна, защото току-що /ям/.
4. Ана и Мари /дойда/ преди половин час.
5. Вчера, когато /вляза, ние/ в кабинета, преподавателката вече беше там.
6. Всички пътници /сляза/ от самолета преди малко.
7. Вчера времето беше много студено и затова /облека, аз/ коженото палто.
8. Преди пет минути /занеса, аз/ речника на Мари.
9. Сутринта /изляза, аз/ много рано от къщи.
10. Снощи гостите /донеса/ много цветя.
11. Нямам украинско-български речник, защото преди два дни го /дам/ на Мари.
12. Стаята е чиста, защото преди малко /мета, аз/.

11. Довършете изреченията, като употребите минало свършено време на подчертаните глаголи.

1. Всеки ден идвам на лекции и вчера
2. Всяка сутрин Калина отива в института и вчера сутринта
3. Крум винаги закъснява и вчера
4. Всяка вечер Яна се връща рано и снощи
5. Всяка сутрин ние закусваме и тази сутрин
6. Всяка неделя Яна и Росица се разхождат и вчера. .
7. Вие често учите заедно и вчера следобед
8. Аз редовно те срещам и днес

12. Попълнете празните места с подходящи свършени или несвършени глаголи в минало свършено време.

1. Вчера следобед ние с Яна в библиотеката три часа.
2. Ние 30 страници.
3. Завчера аз от къщи няколко пъти.
4. Сутринта аз в 7 часа.
5. Вчера няколко пъти Калина на улицата.
6. Първия път аз на спирката.
7. В неделя Джим писма цяла сутрин.

8. Той чотири писма.
9. Снощи Борислав багато трудно.
10. През цялота ніч той неспокійно.

13. Розкрийте скобите, като поставите глагола в съответния вид и време.

Вчера Олег (вдигна) висока температура и (остана) вкъщи. (Боля) го гърлото, (кашлял/), (имаю) хрема. И изобщо не (съм) добре. Не му се (ям), само се (пия) нещо кисело. На масичката до него (лежа) лекарства и витамини. (Стоя) и една голяма чаша с компот. Той (*лежа*) в леглото и (*мисля*) какво да прави. (*Нямат*) сили за нищо. Дори не (*мога*) да чете и да гледа телевизия. Тогавата той (реша) да заспи, за да мине времето по-бързо и по-скоро да оздравее.

14. Преведете на български.

ПЕРЕМОГТИ СЕБЕ

Демосфен був слабким, незугарним і до всього недорікуватим хлопчиком...

Одного разу йому випало побувати на публічному виступі відомого афінського оратора. Переконливість, з якою той говорив, красномовні жести – все це справило на хлопчика величезне враження...

Відтоді Демосфен забув про ігри й розваги. Він подовгу усамітнювався і вчився красномовства. Розповідали, що він набирал у рот камінців і так читав вірші. Або йшов у шторм до моря і, перекрикуючи рев хвиль, виголошував промови. А для подолання вродженої вади – сіпання плечем – повісив біля дзеркала, перед яким витреновував міміку й жестикуляцію, гострого меча, котрий колов у плече щоразу, коли воно за звичкою піднімалося...

...364 року до нашої ери Демосфен виголосив блискучу промову, яка в один день принесла йому славу найкращого оратора Афін.

(З журналу)

Тема **БЪДЕЩЕ ВРЕМЕ**
20 (Майбутній час)

Бъдеще време на глагола означава действие, което ще се извършва след момента на говореното.

Действието може да се осъществи, но може и да не се осъществи. *Ще пиша писмо. Ще замина за Болград.*

Освен основното си значение и основната си употреба бъдеще време има и други допълнителни значения и употреби:

а) изразява една заповед (*Ще вземеш пари, ще отидеш в магазина и ще купиш захар!*)

б) изразява минало действие, което оспорваме, с което не се съгласяваме (*Ще ме плаши той мене. Той ще ме критикува*);

в) изразява смекчено или учтиво желание (*Ще Ви помоля за нещо. Ще Ви попитам нещо*);

г) изразява някакво състояние, екзистенция (съществуване) на предметите (*Книгата ще е някъде на масата*);

д) изразява едно обяснение, разяснение на нещо (*Ще вземете трамвая, ще слезете на третата спирка и ще тръгнете наляво*);

е) изразява една наложителност (*Ще вървим, няма друго какво да правим*);

ж) изразява една обща идея (*Това ще бъде наградата за него*);

з) изразява едно предположение, «вътрешно питане» (*Той ще си е вкъщи сега. Кой ли ще ме търси по това време?*);

и) изразява повторителност (вместо минало време). (*Преди какво дете беше: ще си дойде от училище, ще седне до мене, ще разкаже какво са правили. А сега...*);

к) изразява предположение, което се оспорва (*Ще кажеш, че това не е вярно, но няма да си прав*).

Формите за бъдеще време се образуват с помощта на частицата ще и формите сегашно време в положителна форма ще + сегашно време на глагола;

отрицателна форма няма да + сегашно време на глагола.

1. Прочетете текста. Кое е основното глаголно време в текста? Какви действия са изразени с формите на бъдеще време?

...Нивите пеят. Всяко стръкче си слива гласа, а вятърът грабва песента. Той ще я носи из цялата земя. Ще я изпее на тревите в чуждите земи, ще я занесе по върховете на старите гори, нека чуят какво нещо е добруджанска песен. После ще се извърти между планините и ще я даде на ехото на водопадите (...). Като чуят песента, ще се чудят планините, че някъде си има земя, равна като градина, и че там всяко стръкче е живо и всяко стръкче диша.

Песента на земята изхвърква от нивите като птичка. Птичката се издига все по-нагоре и по-нагоре. Тя пее толкова хубаво, че който я слуша, свят му се завива. Това е чучулигата.

(Из Дора Габе)

1. Ще се промени ли смисълът на текста, ако формите за бъдеще време заменим с форми за сегашно време? А с форми за минало време?

Формите за бъдеще време се употребяват вместо формите за сегашно и минало време за изразяване на **повторителност** в текста на Дора Габе.

Бъдеще време (частицата *ще* + сег. време на глагола).

Глаголи от несвършен вид Глаголи от свършен вид:

Единствено число	Множествено число	Единствено число	Множествено число
1 л. аз ще пея	ние ще пеем	аз ще пропея	ние ще пропеем
2 л. ти ще пееш	вие ще пеете	ти ще пропееш	вие ще пропеете
3 л. той ще пее	те ще пеят	той ще пропее	те ще пропеят

Отрицателни форми на бъдеще време:

Единствено число	Множествено число	Единствено число	Множествено число
1 л. аз няма да пея	ние няма да пеем	аз няма да пропея	ние няма да пропеем
2 л. ти няма да пееш	вие няма да пеете	ти няма да пропееш	вие няма да пропеете

Единствено число	Множествено число	Единствено число	Множествено число
3 л. той няма да пее	те няма да пеят	той няма да пропее	те няма да пропеят
Бъдеще време на глагол съм			
Аз ще съм / ще бъда		Ние ще сме / ще бъдем	
Ти ще си/ ще бъдеш		Вие ще сте/ ще бъдете	
Той (тя,то) ще е/ ще бъде		Те ще са /ще бъдат	

2. Обяснете значението на използваните в стихотворението положителни и отрицателни форми за бъдеще време.

РАЗДЯЛА

Сбогом, сбогом, класна стая.	С теб, молив, и с вас, тетрадки,
Сбогом, тебешир и чин.	няма да се разделим –
Вече ни очакват, зная,	пак под белите палатки
Странджа, Рила и Пирин.	цяло лято ще дружим.

А наесен, ах, наесен
ще се върнем дружно в клас –
ще започнем пак със песен
първия учебен час...

Николай Зидаров

1. Каква е темата на текста? По какъв начин поетът привлича вниманието на читателя към нея?
2. В текста са употребени форми на спомагателния глагол **съм**. В кое лице и число са тези форми? Спрегнете спомагателния глагол в бъдещо и минало несвършено време. Припомнете си как се образуват формите им.
3. Обяснете правописа на предлог **със** в стиха **Ще започнем пак със песен...**

3. Напишете изречения във въпросителна, отрицателна и въпросително-отрицателна форма на бъдеще време.

Пример: звъня – ще звъни, няма да звъни, ще звъни ли?, няма ли да звъни?

Пия, ям, сляза, събуждам се, лягам си, разхождам се, отида.

4. Спрегнете глаголите в положителна и отрицателна форма на бъдеще време.

Разказвам / разкажа; научавам / науча; ям / изям; обличам се / облека се; идвам / дойда.

5. Напишете изречения във въпросителна и въпросително-отрицателна форма на бъдеще време.

Пример: Ще закуся сандвич със салам. – Олег ще закуси ли сандвич със салам? – Олег и Елена няма ли да закусят сандвич със салам?

1. Ще чета до 5 часа.
2. Ще разкажа за изминалия работен ден.
3. Ще науча много нови думи.
4. Ще седна на масата и ще ям с апетит.
5. Ще се разходя из парка.
6. Ще се върна вкъщи в 4 часа.

6. Задача на избор.

А) Употребете в бъдеще време глаголите в скоби.

Утре Росица пак (*не се събудя*) сама. Тя (*стана*) в 7 часа. (*Не се излежавам*) на леглото както обикновено. Бързо (*измия се*) и (*облека се*). (*Изляза*) в 7 и 30. Урокът (*започна*) в 8 часа. От 8 до 13 часа Росица (*съм*) на училище. (*Върна се*) в къщи на обяд. От 14 часа до 16 (*разходя се*) из най-близкия парк.

Б) Попълнете с бъдеще време в положителна или отрицателна форма.

1. Професорът студентите на изпита. /скъсам/
2. Паднах и ръката си. /счупя/
3. Те влака. /изпусна/
4. Ние в Рила. /почивам/
5. Ти нали? /идвам/
6. Вие къде снощи? /ходя/
7. Те нали? /пътуват/
8. Вие къде в неделя? /заминавам/
9. Ти нали на лекции? /съм/
10. Тя? /чакам/

В) Съобщете в бъдеще време.

Модел: – *Записвате ли думите? – След малко ще ги запишем.*

- Отбелязвате ли верните отговори? –
- Топлиш ли вече супата? –
- Преписват ли вече текста? –
- Правиш ли вече салатата? –
- Отбелязвате ли страниците? –
- Тя разтребва ли вече стаята? –
- Те подчертават ли глаголите? –
- Пречертавате ли чертежите? –
- Прибираш ли книгите?
- Той изпраща ли вече поканите? –

7. Заменете глаголите от сегашно време на бъдеще.

В неделя Никола не работи. Той е в къщи. Никола чете роман, после слуша радио. Никола има гости. Те играят шах, свирят, танцуват. След това гледат по телевизията интересен филм. Никола е доволен.

8. Преведете на български. Извадете глаголите. Сравнете глаголите за бъдеще време в българския и украинския език. Какъв извод можете да направите?

Він добрий, Влас Григорович, він дасть скрипку додому пограти. Тоді Лукаш прийде сюди, на зелений город, і заграє. Він заграє ту пісню, що складається в серці, заграє так, що застигне, як зачарована, липнева ніч, зорі припадуть до землі. І там, за городами, за верболозами, зупиниться і слухатиме Лукашеву гру нічний Дніпро... (Олесь Донченко).

Тема

21

**ПРИЧАСТИЕ. СЕГАШНО ДЕЯТЕЛНО
ПРИЧАСТИЕ**

**(Дієприкметник. Дійсний дієприкметник
теперішнього часу)**

Причастия – нелични (не се изменят по лице) глаголни форми, които означават признак (на лице или предмет), произлизащ от глаголно действие.

• Причастията приличат на прилагателните имена, защото се изменят по род и число, а деепричастието прилича на наречието, защото е неизменяема дума.

• Причастията (като глаголите) притежават залог и време. Според това в българския език има *деятелни* и *страдателни*, *сегашни* и *минали* причастия.

1. Сегашно деятелно причастие на -щ (образува се само от глаголи от несвършен вид)

Образуване: 1л., ед. ч., мин. несв. вр., като окончанието -х се замени с наставката -щ: *ходех* → *ходещ*, *чаках* → *чакащ*, *пеех* → *пеещ*.

Грамматични признаци: изменя се по род (*летящ*, *летяща*, *летящо*), число (*летящи*) и се членува (*летящия*, *летящият*, *летящата*, *летящото*, *летящите*).

Служба в изречението:

➤ **на определение:**

• *Обичам да гледам издигащи се в небето самолети (какви самолети?)*.

➤ **на обособено определение:**

• *Обичам да гледам самолети, издигащи се в небето.*

Правопис:

➤ отрицателната частица не винаги се пише слято (*неможещи*, *незнаещи*, *невиждащи*).

➤ във формите на сегашно деятелно причастие -я не се променя в -е, независимо от сричката, която стои след него (*летящ* → *летящи*; *валящ* → *валящи*, *четящ* → *четящи*).

Работа в групи

1.

I група. Трансформирайте изреченията по модела, като използвате сегашни деятелни причастия.

Модел: *Момичетата, които влизат, са Яна и Калина. Влизащите момичета са Яна и Калина.*

1. Студентите, които закъсняват, моля да не влизат
2. Седмицата, която идва, ще бъде напрегната за мене
3. Сесията, която следва, ще бъде трудна за нас

4. Младежите, които излизат, са от моята страна
5. Пациентката, която чака, да влезе
6. Студентът, който повтаря, е Джим

II група. Трансформирайте изреченията по модела.

Модел: *Студентът, който седи в ъгъла, не чува добре. Седящият в ъгъла студент не чува добре.*

1. Слушателите, които стоят прави, могат да седнат
2. Зрителите, които седят на последния ред, не виждат добре... .
3. Девојката, която седи пред мене, е Милена
4. Учениците, които четат афиша, са от нашия клас... .
5. Студентът, който спи така дълбоко, е Али, съквартирантът ми... .

III група. Трансформирайте изреченията по модела.

Модел: *Георги ще бъде студент. Той е бъдещ студент.*

1. Биляна ще бъде студентка. Тя е ... студентка.
2. Георги и Биляна ще бъдат студенти. Те са ... студенти.
3. Яна ще бъде лекарка. Тя е ... лекарка.
4. Аз ще бъда математик. Аз съм ... математик.
5. Ние ще бъдем архитекти. Ние сме ... архитекти.

2. Образувайте словосъчетания със сегашно деятелно причастие и напишете изречения с тях.

Образец: машина, пиша – пишеща машина

- Чиния, летя –
 птица, говоря –
 мечка, мия се –
 рана, кървя –
 хора, трудя се –
 деца, смея се –

3. Трансформирайте изреченията, като употребите сегашно деятелно причастие.

Образец: Днес ще имам среща със студентите, които говорят френски език. Днес ще имам среща със студентите, говорещи френски език.

Не обичам хората, които знаят всичко

На картината е нарисуван човек, който държи в ръцете си икона

Родопите, които заемат огромна площ, са най-широката планина в България

В Розовата долина, която се намира между Стара планина и Средна гора, се отглежда прочутата българска роза

Стара планина, която се простира от западната граница до Черно море, разделява България на две части

4. Трансформирайте по модела.

Модел: *В стаята влезе лекарят, лекуващ баща ми. В стаята влезе лекарят, който лекува баща ми.*

Човек, приемащ инсулин, се нуждае от хранене три пъти на ден

Ползвайте козметика, съдържаща лекарства, само по лекарско предписание

Хората, работещи на големи височини, бързо намаляват теглото си

Угасете лампата, светеща в коридора

Човек, намиращ се в покой, губи по-малко течности от движещ се човек

При хора, живеещи в условия на горещ, сух климат, почти два пъти по-често се образуват бъбречни камъни

Органи за трансплантация се вземат от човек, намиращ се в клинична смърт

Водата, преминаваща през бъбреците, пречиства организма от отпадъци

5. Прочетете текста. Извадете в колонка *сегашни деятелни причастия*.

Познаваш ли големия град?

Сред безбройните селища по земята, като големи светила сред звезден прах, се открояват многоцветните световни градове. Със своите дванайсет милиона понастоящем начело стои Токио, следван от Ню Йорк, Лондон, Шанхай, Париж, Калкута, Пекин, Мексико, Филадельфия и т.н.

Големият град! Какво всъщност го отличава от другите? С какво ни поражавя той? Разноцветни сияния, превръщащи нощта в ден,

и блестящи витрини. Скърцащите и пищящи по завоите трамваи. Безчет забележителности, мирис на бензинови пари и шеметни скорости. Динамика, глъч и в същото време дисциплина.

Той ни примамва с това, че бидейки просторен като океан, сложен като лабиринт, а за мнозина – неизследван като джунгла, винаги ни разкрива нещо ново, интересно, непознато.

(Из списание «Светът около нас»)

6. Образувайте сегашно деятелно причастие от глаголите.

Донасям, нося, купувам, наричам се, летя, вървя, хвърча.

7. Препишете. Подчертайте сегашните деятелни причастия.

1. Седя на пейката, усамотена в парка, заслушана в нестихващия птичи хор.

2. Гората излезе разкрепостена и светла срещу надигащото се слънце.

3. Само езерото светлее в далечината и огъва лъчите на спускащото се слънце.

4. По пътя си пак срещнахме монголски стада, после цигани, идващи от Монголия, черни и весели...

Тема
22

МИНАЛО СВЪРШЕНО ДЕЯТЕЛНО ПРИЧАСТИЕ (Дійсний дієприкметник доконаного виду)

Минало свършено деятелно причастие на -л

Образуване: от 1л., ед.ч., мин.св.вр., като окончанието **-х** се замести с наставката **-л**: *ходи**х*** → *ходил*, *чака**х*** → *чакал*, *пях* → *пял*.

Граматични признаци: изменя се по **род** (*избелял, избеляла, избеляло*), **число** (*избелели*) и (когато е определение в изречението) **се членува** (*избелелия, избелелият, избелялата, избелялото, избелелите*).

Служба в изречението:

➤ на сказуемо:

- Спасителният екип пристигнал навреме

➤ на определение:

- Пристигналият навреме спасителен екип успокои пострадалите.

➤ на обособено определение:

- Спасителният екип, пристигнал навреме, успокои пострадалите.

Правопис: в зависимост от службата на причастието в изречението, отрицателната частица **не** се пише слято или разделно:

➤ отрицателната частица **не** се пише **отделно**, когато причастието изпълнява службата на сказуемо:

- Само жителите на Габрово не видели преминаването на кометата.

➤ отрицателната частица **не** се пише **слято**, когато причастието изпълнява службата на определение:

- Невиделите кометата габровци искрено съжелявали.

Ако можем да членуваме причастието в изречението, пишем частицата **НЕ** слято, ако не можем да го членуваме – пишем **НЕ** отделно.

➤ Ако миналото свършено деятелно причастие съдържа променливо **-я**, то в мн.ч. се променя в **-е** (*побелял → побелели*).

2. Прочетете текста. Открийте причастието. Извадете ги в колонка, подчертайте наставките, с които са образувани, и окончанието.

Но те бяха десет срещу сто и десет... Все пак, залостили се между скалите, те правеха с редките си изстрели от стръмния сипей гроб за всеки жандармерист или полицай...

– Пестете патроните! Не стреляйте всички наведнъж, а се редувайте един по един! – извика Марин. – Трябва да ги задържим.

Един рикоширал куршум го удари в левия крак и заседна в сухожилието под коляното му. Прибледнял, без да издава страшната си болка, Марин взе отново пушката в ръце, но остана да лежи неподвижно.

(Из Димитър Ангелов)

1. От кои глаголи са образувани извадените причастия?
2. Има ли редувания при образуване на други форми на извадените причастия?

3. Прочетете стихотворението. Открийте минали свършени деятелни причастия.

Приличаш ми на кестен в планината,
зад гъстите дървета невидян,
узрял дълбоко някъде в средата
и затова останал необран.
През тази закъсняла, горска есен
аз чудя се какво да правя тук.
Дали от теб да си откъсна песен
или едничък, ала вечен звук?

Евтим Евтимов

1. Каква синтактична служба изпълняват в текста миналите свършени деятелни причастия?
2. Има ли в текста причастия от друг вид?
4. **Обяснете правописа на причастията *рекъл, казал, донесъл, изтекъл, отсякъл, писал*.**
 1. Как проверявате дали формата за м.р. съдържа непостоянно ъ или в тази форма трябва да се пише а?
 2. Как се членуват дадените причастия (м.р., ед.ч.)?
5. **От глаголите *спрях, видях, излязох* образувайте единствено и множествено число на минало свършено деятелно причастие. Членувайте тези форми.**
6. **Прочетете текста за едно от приключенията на симпатично извънземно Алф.**

Огромна пламък изтръгна семейство Танер от ваканционното блаженство и запрати квичачия Алф на десетина метра в един хресталак. От това разстояние ужасеното извънземно видя, че Уили, Кейт, Лин и Брайън, също от безопасно разстояние, безпомощно и смаяни наблюдават как пушещата каравана пламва и сетне със силен трясък експлодира.

Останалата част от това приключение може да се разкаже набързо. Избегналото смъртта по чудо семейство Танер се върна с автобус. Алф обаче нямаше възможност да

гледа пейзажа, тъй като бе скрит в добре завързания сак с бельо за пране. Мина известно време, преди Уили да изплати взетата под наем каравана, както и малко повече, докато семейството отново проговори на Алф. Само Брайън правеше изключение. Той смяташе, че никога не е прекарвал по-вълнуваща ваканция.

(Райнер Бютнер, из «Алф»)

1. Препишете в тетрадките си причастията от текста.
 - Срецу всяко причастие запишете глагола, от който е образувано.
 - Оградете наставката, с която е образувано всяко причастие.
 - Подчертайте членуваните причастия.
 - Запишете причастието, което е степенувано.
2. Открийте в текста причастието, което е част от сказуемо. Опитайте да съставите изречение, в което това причастие да пояснява съществително име.
3. Препишете първия абзац на текста, като замените употребените в него шест глаголни форми с образувани от тях минали свършени деятелни причастия. Опитайте се да обясните как се променя смисълът на текста след замяната.

Тема
23

МИНАЛО НЕСВЪРШЕНО ДЕЯТЕЛНО ПРИЧАСТИЕ

(Дійсний дієприкметник недоконаного виду)

Минало несвършено деятелно причастие на -л

Граматични признаци: изменя се по **род** (*пеел, пеела, пеело*), **число** (*пеели*)

Образуване: от 1 л., ед.ч., мин. несв. вр. на глагола, като окончанието **-х** се замени с наставката **-л**: *ходех* → *ходе~~л~~*, *чаках* → *чака~~л~~*, *пеех* → *пее~~л~~*

Служба в изречението:

➤ **на сказуемо:**

- Той ходе~~л~~ всеки ден до къщата.

Правопис: Отрицателната частица **не** се пише отделно:

- Не пее~~л~~ само Иван.

1. Сравнете двата текста. Обяснете разликата между тях.**В ГОРАТА**

Наоколо се простираше чудно хубава гора. Катерички подскачаха игриво от клон на клон, зайчета се шмугваха в храсталаците, птици пееха с целия

възторг на своите обичливи сърца за слънцето и свободата. Вятърът нашепваше на младите гранки чудни приказки.

Наоколо се простираше чудно хубава гора. Катерички подскачали игриво от клон на клон, зайчета се шмугвали в храсталаците, птици пеели с целия възторг на своите обичливи сърца за слънцето и свободата. Вятърът нашепвал на младите гранки чудни приказки.

1. Кои глаголни форми са употребени в текстовете?
2. С каква цел авторът употребява минали несвършени деятелни причастия?

2. В следния откъс от приказката са употребени минали несвършени и минали свършени причастия. Разграничете ги.

Вятърът казал на слънцето:

– Хайда да видим кой ще свали кожуха на пътника!

И той започнал да духа, колкото сила имал. Но колкото по-силно духал, толкова пътникът по-добре се завивал в кожуха си. Вятърът се сърдел, духал, чупел клони, докато се уморил, не можал да свали кожуха на пътника.

Дошъл ред до слънцето. То се показало засмяно през облаците.

Пътникът се стоплил и след малко сам съблякъл кожуха си.

3. Прочетете древногръцкия мит за Сътворението.

В началото съществувал само вечният, безкраен и непрогледен Хаос. Макар и безжизнен, той носел в себе си извора на живота... От него възникнал целият свят – и звездите, и планетите, и безсмъртните богове, и хората. От Хаоса произлязла и богинята

Гея (Земя), която дала живот на всичко върху нея. Могъщата и благодатна Гея родила Уран – необятното синьо небе, което се разстлало отгоре ѝ. Към него гордо се извисили високите планини, а край тях се разлял вечно шумящият Понт (Море).

Никола Пусен. Юпитер като дете, хранено от козата Амалтея

4. Препишете текста (задача 3), като превърнете миналите свършени и несвършени деятелни причастия в глаголи в минало свършено и минало несвършено време. Започнете така: *В началото съществуваше само вечният, безкраен и непрогледен Хаос...*

5. Препишете от текста в тетрадките си миналите деятелни причастия и ги разпределете в две колонки, както е показано по-долу.

Минали свършени деятелни причастия	Минали несвършени деятелни причастия
Възникнал (възникна – мин. св. вр.)	Съществувал (съществуваше – мин. несв. вр.)

6. Какъв е текст на мита – повествование, описание или разсъждение? Обосновете се с едно-две изречения.

7. Кои минали деятелни причастия преобладават в мита за Сътворението? Защо?

8. Образувайте и запишете формите за мн. ч. на следните минали свършени деятелни причастия от текста: *произлязъл, разлял, разлетяла*. Какви правоговорни и правописни особености установихте?

9. Напишете изречения с формите за мн.ч. на миналите свършени деятелни причастия *видял, спрял, успял, смял се, гърмял, валял, огладнял, възгордял се, изгорял*.

10. Образувайте минало несвършено причастие и минало свършено причастие в единствено и множествено число от глаголите *мисля, говоря, нося, пея*.

11. Прочетете. Изпробвайте «рецептата» на Ванчо.

– Петьо, как е по-лесно да запомня кога частицата не се пише слято с причастиято и кога – отделно?

– Много просто, Яна! – намесва се важно Иван. – Ако причастиято е сказуемо, винаги пишеш не отделно от него. Във всички останали случаи – слято.

1. Съставете 5 изречения, в които причастията се употребяват като сказуемо или като съгласувано определение, или да влизат в причастен израз.

12. Определете двойки думи с противоположно значение.

Вземам, виновен, включвам, голям, давам, добре, заключителен, започвам, зле, изключвам, малък, начален, нарушавам, невиновен, нов, последен, привършвам, пръв, спазвам, стар.

Тема
24

МИНАЛО СТРАДАТЕЛНО ПРИЧАСТИЕ (Пасивний дієприкметник минулого часу)

Минало страдателно причастие на *-т / -н* (образува се само от преходни глаголи).

Образуване: от основата на мин. св. вр. на глагола, като окончанието *-х* се замени с *-т* или *-н*: *чаках* → *чакан*, *пях* → *пят*, *написах* → *написан*.

Грамматични признаци: изменя се по **род** (*чакан, чакана, чакано*), **число** (*чакани*) и **се членува** (*чакания, чаканият, чаканата, чаканото, чаканите*).

Служба в изречението:

➤ на определение:

• *Бързаха да прочетат отдавна чаканото от всички съобщение (кое съобщение? – чаканото).*

➤ на обособено определение:

• *Бързаха да прочетат съобщението, чакано отдавна от всички.*

➤ на сказуемо в състава на глаголна форма за **страдателен залог**:

• *Съобщението е чакано от всички.*

Правопис:

➤ отрицателната частица **не** се пише слято (*нечакан, нечетена, нечуто*).

➤ ако думата съдържа променливо **-я**, в мн.ч. се променя в **-е** (*извървян → извървени*).

1. Заменете глагола със сегашно деятелно причастие.

Край нас минават много автобуси. Ние гледаме ... автобуси.

На спирката чакат много хора. Той застава до ... хора.

Влакът пристига на седми коловоз. Те чакат ... влак.

Автобусът тръгва от спирката. Той тича към ... автобус.

Птиците летят над покривите. Децата се радват на ... птици.

Децата заминават на екскурзия. Родителите изпращат ... деца.

Няколко ученици отсъствуват. Учителят записва имената на ... ученици.

2. Поставете подходящо причастие в изречение от предложените глаголи: *боря се, бързам, изгрява, падам, пея, светя, строя се.*

Публиката поздравява ... деца.

Сутрин тя гледаше от прозореца ... хора.

Той се спря пред голямата ... витрина.

... дъждовни капки чукаха по стъклата.

Гостите се радваха на ... слънце.

Тя се приближи до ... деца.

Учениците разгледаха ... завод.

3. Поставете подходящото причастие.

Книга падна от масата. Той се наведе и взе ... книга.

Изведнъж часовникът спря. Тя стана да навие ... часовник.
Няколко деца закъснях за училище. ... деца чакаха пред входа на училището.

Автобусът спря на последната спирка. Пътниците слязоха от ... автобус.

Детето заспа, без да вечеря. Майката събуди ... дете.

Жената влезе в стаята. Той стана да посрещне ... жена.

4. Изменете глагола в страдателно причастие.

Има ли свободни места? Не, всички места са ... /запазя/

Има ли билети за тази вечер? Не, всички билети са ... /подам/

Има ли наблизо дежурен магазин? Да, съседният магазин е ... /отворя/

Нека да влезем в ресторанта. Ресторантът вече е ... /затворя/.

Това място свободно ли е? Не, мястото е ... /заема/

Има ли за мене писмо? Не зная, пощата още не е ... /получа/

Защо снощи не ми се обадохте? Телефонът ми беше ... /повредя/

Какво мога да ти помогна? Благодаря, вечерята вече е ... /приготвя/

5. Попълнете с причастие.

Моля, затворете прозореца! Той вече е затворен.

1. Моля, напишете адреса си!

2. Заклучете вратата!

3. Залепете плика!

4. Предайте му съобщението!

5. Подпишете молбата!

6. Пригответе багажа си!

6. От дадените глаголи образувайте всички възможни причастия.

Говоря, вдигна, влизам, измина, измия, освободя, превърна.

Съставете с някои от тях изречения.

7. Прочетете текста.

Капитанът хвърли поглед към измачкан лист, обсипан с драсканици. Обърна го и огледа и гърба му, докато накрая откри каквото търсеше.

– Жената каза, че името ѝ е Надин. Типла не спомина.

– Е, добре, моля, погрижете се лейди Надин да бъде преместена в самостоятелна стая за гости, където да се чувства удобно.

Предавайте ѝ, че ще се срещна с нея и ще видя с какво мога да ѝ помогна. Разпоредете се да ѝ бъде сервирана вечерята. Погрижете се и да ѝ бъде осигурено всичко, каквото желае. Предайте ѝ извиненията ми и ѝ кажете, че веднага щом се освободя, ще ѝ обрна внимание. А също и че бях искала да ѝ помогна с каквото мога.

Калан можеше да разбере чувствата на жената, ако тя наистина бе разделена от любимия си и го търсеше. Самата тя бе изпадала в същата ситуация и добре познаваше мъчителната болка.

– Веднага ще се заема, Майко Изповедник.

– Още нещо, капитане – Калан наблюдаваше как жената мачка кърпичката си в ръка. – Предайте на лейди Надин, че в Двореца се е появил проблем, свързан със Стария свят. Затова за собствената ѝ безопасност се налага да остане в стята си, докато отида да разговарям с нея. Поставете силна охрана пред вратата ѝ. Нека в коридора заемат позиции стрелци. Ако напусне стаята, принудете я да се върне веднага и да чака. Ако се наложи, предайте ѝ, че това е заповед. Ако въпреки това се опита да си тръгне... – Калан се вгледа във втрънчените в очакване сини очи на капитана, – убийте я.

(Из «Храмът на ветровете», Тери Гудкайнд)

1. Открийте в текста всички минали страдателни причастия и ги запишете. Направете им морфологичен разбор.
 2. Срещу всяко от записаните причастия запишете глагола, от който е образувано.
 3. Открийте и запишете изреченията, в които миналите страдателни причастия са в състава на сказуемото.
 4. Открийте и запишете изреченията, в които минали страдателни причастия изпълняват служба на определение в изречението.
- 8. Прочетете текста. В него има седем минали страдателни причастия. Открийте ги и докажете, че са причастия, като срещу всяко от тях запишете глагола, от който е образувано.**

ЕСЕННО ЛИСТО

Изгуби се май че листото!
Потърси – къде е дървото? –
да кацне на своето клонче
като закачено балонче.
Но все непознати дървета
видя, че стърчат към небето
с безлистни, оголени клони.

Листото сълзичка отрони.
Приседна – добро, уморено –
до корена. Тъжно-червено.
И чу как шептят семената
разпръснати върху земята,
със шума дебела покрити,
на топличко хубаво скрити.

(Из Юлия Момчилова)

1. Кое от страдателните причастия в текста може да се употреби и самостоятелно, без да придружава съществително име? Съставете изречение с това причастие, за да докажете тази употреба.
 2. Едно от съществителните имена в текста е пояснено с три страдателни причастия. Открийте го и го запишете заедно с тези причастия.
9. Сигурно сте чували поговорката *Казана дума – хвърлен камък*. Напишете кратък текст от 10 изречения, за да разтълкувате нейния смисъл и да подкрепите обяснението с пример от вашето ежедневие.

Тема
25

ДЕЕПРИЧАСТИЕ (Дієприслівник)

Деепричастие на -ейки / -айки / -яйки (образува се само от глаголи от несвършен вид)

Деепричастието е неизменяема глаголна форма, която пояснява действието на друг глагол, означавайки допълнително действие: *учейки, играейки, четейки, слушайки*.

Означеното с деепричастие действие се извършва едновременно с действието на глагола-сказуемо в изречението.

- *Обичам да уча, слушайки музика.*
- *Забелязвайки хубавото момиче, момчето се смути.*
- *Прелитайки над нас, делтапланеристът ни помага с ръка.*

Образуване: от сегашно време на глагола с наставките *-ейки, -айки, -яйки*: *рисувам → рисувайки, чета → четейки, работя → работейки*

Граматични признаци: деепричастието е неизменяема дума
Служба в изречението:

➤ на обстоятелствено пояснение

Правопис:

➤ Деепричастието и неговите пояснения се отделят със запетая:

• Момчето, подсвирквайки си весело, вървеше през гората.

➤ Отрицателната частица **не** се пише отделно от деепричастието: **не** можейки, **не** знаейки, **не** чувайки.

➤ Ако деепричастието е образувано от глагол, съдържащ представката **недо**, частицата **не** се пише слято: **недовиждам** → **недовиждайки**.

1. Прочетете текста.

Плашилото вървеше трудно, препъвайки се често по жълтите павета. Тук те бяха много разкривени. Тото прескачаше дупките, а Дороти ги заобикаляше. А пък Плашилото нямаше мозък. То вървеше направо, хлътвайки в дупките. Затова често падаше по цялата си дължина на твърдите павета. Дороти го вдигаше и изправяше на крака. То, не чувствайки болка, заедно с нея се смееше на собствените си злополуки.

Земята тук не бе така грижливо обработвана. Вървейки все по-нататък, те срещаха по-малко къщи. Местността ставаше по-безрадостна и пуста...

По обед седнаха край пътя до едно поточе и Дороти отвори кошничката и извади малко хляб. Тя предложи парче хляб на Плашилото, но то отказа.

– Аз никога не огладнявам, за мое щастие. Защото устата ми е само нарисувана...

Лимен Франк Баум
(1856–1919)

(Из «Вълшебникът от Оз. Страната на ОЗ»,
Лимен Франк Баум)

1. Открийте в текста четирите деепричастия и ги запишете в тетрадките си. Срещу всяко от записаните деепричастия запишете глагола, от който е образувано.
2. Запишете в тетрадките си изречения, в които открихте деепричастия. Преобразувайте всеки от изразите с деепричастие в просто изречение с глагол сказуемо, въведено с **като** или **докато**. Запишете изреченията, които получите.
3. Каква служба в изречението изпълняват деепричастията от текста? Обосновете отговора си, като направите синтактичен анализ на изреченията, в които са употребени деепричастия.
4. За всяко от деепричастията в текста открийте и запишете:
 - вършителя на действието, изразено с него;
 - глагола сказуемо, който означава действие, протичащо едновременно с действието, изразено с деепричастие.
5. Открийте и запишете всички глаголни сказуеми от текста. Опитайте да образувате деепричастия от тези глаголи. Какво открихте? Всички глаголи от текста ли имат форми за деепричастия? Защо някои глаголи нямат такива форми?

2. Трансформирайте изреченията с деепричастие.

Образец: *Стара планина се простира от западната граница до Черно море, като разделя България на две части.*

Стара планина се простира от западната граница до Черно море, разделяйки България на две части.)

1. Когато гледа Родопите, човек не може да не се вълнува
2. Аз си почивам, докато пътувам из Родопите
3. Като се простира от запад до изток, Стара планина разделя България на Северна и Южна
4. Средна гора се простира успоредно на Стара планина, като затваря Розовата долина
5. Родопите, Пирин и Рила се свързват, като образуват голям планински район
6. Той чете, като слуша музика
7. Докато слуша радио, Мария готви
8. Децата вървят по улицата и се смеят
9. Той пише и гледа в речника

3. От глаголи в скоби образувайте деепричастия.

1. Той си почива в стаята (слуша) музика.

2. (Желая) да научим езика добре, ние ще работим усилено.
3. Тя вървеше (повтарям) стихотворението.
4. Той ме поздрави (усмихвам се).
5. Ние вървахме по улицата (възхищавам се) от красивите здания.
6. (Работя) в завода ще продължим да учим.
7. Лъв гледаше децата (ръмжа).

4. Деепричастията, които образувахте в зад. 3, заменете на описателен оборот.

Образец: Той си почива в стаята, слушайки музика. – Той си почива в стаята, като слуша музика.

5. Трансформирайте изреченията по модела.

Модел: *Крум пуши и мисли. Крум пуши, мислейки.*

1. Иво влиза и плаче
2. Георгий, Яна и Бонн се разхождат и разглеждат София
3. Ние седим и мълчим
4. Асен лежи и слуша хубава музика
5. Яна и Калина пият кафе и разговарят
6. Вие учите и пишете думите

6. Редактирайте изреченията по-долу, като замените неправилно употребените деепричастни изрази с изрази с глаголи.

1. Прекосявайки океана, Колумб търси кратък път към Индия.
2. Преписвайки на теста от Иван, учителката ме наказва.
3. Разказвайки им приказки, децата бързо заспват.
4. Заблуждавайки те с лъжите си, ти все му прощаваш.
5. Котката дебнеше мишлето, цвърчейки силно.
6. Идвайки тук при нас, ти споделяш радостта си.
7. Мария си пишеше с Марти, чакайки метрото.

7. Превърнете следните прости изречения в сложни, като трансформирате изразите с деепричастия в прости изречения. Внимавайте къде ще поставите запетай.

1. Той разгръщаше внимателно книгата, взирайки се във всяка страница.

2. Излизайки от дома си, те забелязаха спрялата пред входа кула.

3. Балерината прекоси сцената, движейки се плавно и грациозно.

4. Момчетата, подавайки си ловко топката, се приближили до вратата на съперниците.

8. Препишете текста, като поправите допуснатите в него правописни и пунктуационни грешки.

Физически той преличаше на слязал като че ли от стените на стара средновекова църква образ на светец. Когато се движеше по улиците или се появяваше сред хората, всички обръщаха глава оглеждайки необикновено издалжената му фигура и глава с дълги коси и брада почти до пояс. За него се разказваха интересни истории. Искайки да помогне на нуждаещитесе раздавъл осичко, което имал. Веднъж сабул галошите си и ги дал на някъкъв човек, друг път съблякал дрехата си и я подърил...

9. Преведете на български.

Українське вишивання – це не тільки вид рукоділля, який передавався з покоління в покоління. Ручна народна вишивка – це унікальна духовно-матеріальна ознака нашого народу, скарбниця вірувань, звичаїв та обрядів. Слугуючи оберегом, вона впродовж багатьох століть була невід’ємним атрибутом у кожній українській родині.

Ручна вишивка має дуже давню історію. Дані археологічних розкопок підтверджують, що вишивання було поширене ще у II ст. до н.е.

В Україні налічувалось близько сотні технік вишивання, які відзначаються безмежною фантазією, колоритом, дивують багатством і різноманітністю.

У наш час вишивка, переживаючи своє відродження, зазнає великого впливу сучасної культури. Тому художній стиль вишивки помітно змінюється. Багато народних технік забуто, зараз більшість робіт виконується хрестиком та гладдю. Колірна гама на сучасних вишиванках стала дуже яскравою.

Това е интересно!!!

Какво знаете за бродираните ризи?

Първите бродирани неща на територията на славянските държави имали религиозно съдържание и пазели хората от злото. Вероятно с тази цел украшавали ризите с различни бродирани узори по ръкавите, край вратовете, по полите – там, където тялото е било открито.

Съществуват и особени узори специално за религиозните ритуали и празнични дни. А пък на децата при раждането им дарявали бродирана ризичка, за да ги пази от злите духове!

Първият конте, който съедини бродираната риза с всекидневното облекло бил Иван Франко, облякъл бродираната риза под сакото! Именно така изглежда писателят на двадесетгивневата купюра.

Всеки украински регион има своя оригинална шевица, която коренно се отличава от другите по орнамент и техника на изпълнението. Фактически всяка област може да се похвали с оригинално бродираните си ризи, които са присъщи само за нея.

Речник

конте – модник.

Тема

26

ОТГЛАГОЛНИ СЪЩЕСТВИТЕЛНИ (Віддієсловні іменники)

Запомнете!!!

Отглаголните съществителни са съществителни, които се образуват от глаголи и означават предметно действие или състояние. Например, от глагола «чета» може да се образува отглаголното съществително «четене».

Запомнете!!!

Отглаголните съществителни могат да се образуват по различни начини.

– **Без афикси**

Към глаголната основа не се добавят словообразователни морфемии, например: «внос», «износ», «размах», «разпад» и т.н.

– **С афикси**

Към глаголната основа се добавя словообразователна морфема, обикновено наставка (суфикс), която играе ролята на субстантиватор, например: «четене», «писане», «развитие», «разходка» и т.н.

Видове отглаголни съществителни

В българския език има два основни вида отглаголни съществителни, които се образуват с наставки:

– **Отглаголни съществителни на «не»:**

Тези се образуват от основата на минало свършено време на глаголи от несвършен вид, например:

- «пиша» – писа -х – «писане»,
- «бера» – бра -х – «бране»,
- «търча» – търка -х – «търкане» и т.н.

– **Отглаголни съществителни на «ние»:**

Тези се образуват от основата на минало свършено време на глаголи от свършен вид, например:

- «написах» – написа -х – «написание»,

Примери за изречения с отглаголни съществителни:

- Харесва ми да чета книги за **развитие**.
- **Вносът и износът** на стоки е регулиран от закона.
- **Разходката** в парка ми донесе хубаво настроение.
- **Написването** на есето ми отне повече време, отколкото очаквах.

1. Образувайте съществителни имена по модела.

продължавам – продължаване

продължа – продължение

лекувам

облекча

предпиша

страдам

усложнявам
усложня
наблюдавам
намалявам
намаля
отслабвам
облекчавам

2. Образувайте съществителни имена по модела и ги попълнете в изреченията.

лекувам – лекуване

заболявам
отслабвам
бягам
откривам
облекчавам
укрепвам
шегувам

При навреме на всяко заболяване лечението е успешно.

За на кашлицата се пие топъл чай.

..... и намаляват теглото.

Грипът е заразно

За на имунната система два пъти на ден се изпива по една чаша чай от шипка.

Алкохолът причинява на организъма.

3. Образувайте отглаголни съществителни имена с наставка -ация (-ция) от глаголите.

Асоциирам, автоматизирам, дефинирам, изолирам, инвестирам, информирам, квалифицирам, класифицирам, комбинирам, компенсирам, кооперирам, координирам, ликвидирам, модернизирам, оперирам, организирам, приватизирам, реализирам, реставрирам, стабилизирам.

Попълнете изреченията с някои от тях в съответната форма.

1. Пациентът се чувства добре мина успешно.

2. Чуждестранните са необходимо условия за развитие на икономиката.

3. «Отделение» е синоним на «.....».
4. Не е вярно, че страната е в международна
Много страни поддържат икономически и културни връзки с нея.
5. Освен политическите партии във всяка страна съществуват религиозни, женски, младежки и други
6. «.....» на български значи «обединение».
7. Частните собственици, които имат малко земя, предпочитат да се обединят в
8. Ще взема този човек на работа. Той има много добра
9. Вестниците, радиостанциите, телевизията са средства за масова
10. Групирането и подреждането на фактите в науката се нарича «.....».

4. Работете по модела, като използвате и двете отглаголни съществителни имена с наставка -не и -ация, където е възможно.

Модел: *Производството трябва да се стабилизира. – Необходимо е стабилизиране на производството. – Необходима е стабилизация на производството.*

1. Губещите предприятия трябва да се ликвидират.....
2. Печелившите предприятия трябва да се стимулират
3. Селското стопанство трябва да се модернизира
4. Трябва да се инвестират чужди капитали
5. Някои кадри трябва да се преквалифицират
6. Усилията на хората трябва да се координират
7. Сродните предприятия трябва да се асоциират
8. Заразноболните трябва да се изолират
9. Паметниците на културата трябва да се реставрират
10. Реформата трябва да се реализира
11. Работата в предприятията трябва добре да се организира

5. Открийте мястото на посочените съществителни имена в текста.

Стабилизиране, преход, повишаване, реструктуриране, затваряне, подпомагане, преодоляване, съкращаване, приемане.

Преходът към пазарна икономика е труден период, защото е свързан с редица непопулярни мерки: ... на предприятия, ...

на работници, ... на цени. Тези мерки са необходими за ... на националната валута, но те не са ефективни, ако едновременно с тях не започне ... на икономиката. Необходимо е и ... на нови закони за приватизацията и за ... на частната инициатива. Важно е да се привлекат чуждестранни инвестиции. Само успешното развитие на националното производство може да доведе до ... на кризата.

6. Извадете от текста отглаголните съществителни. Подберете към тях глагол, от който то е образувано.

Всеки ден след привършване на работа Станка и Донка предаха до късно. През есента и зимата те ще работят в къщи и по двора. Миене, метене, чистене, предене, тъкане, шиене, пране, готвене, дигане, слагане-все едно и също от тъмно до тъмно.

(Из Георги Караславов)

7. Заменете отглаголни съществителни на глаголни обороти.

1. Той попита за пристигането на влака. 2. Децата чуха ръмжене на лъвове. 3. Имате ли желание да посетите Зоологическата градина? 4. Всред цъфналите цветя се чува бръмченето на пчели. 5. Чакаме с нетърпение настъпването на пролетта. 6. Яденето на плодове е полезно. 7. Приземяването на самолета беше успешно.

Тема

27

**МИНАЛО НЕОПРЕДЕЛЕНО ВРЕМЕ
НА ГЛАГОЛА**

(Минулий невизначений час дієлова)

Глагол в минало неопределено време означава действие извършено и завършено преди момента на говоренето

Ходил съм в Гърция.

Конкретният момент в миналото, когато е извършено и завършено действието, не е ясен и не е точно определен (за разлика от минало свършено време). Затова времето се нарича минало неопределено. Най-често от конкретния момент на извършване на действието в миналото не се интересуват нито говорещият,

ните слушащият. Те като че ли се интересуват повече от резултата от действието, който е налице в момента на говоренето.

Ходил съм в Гърция.

(Ходенето е извършено, сега то е факт, резултатът е налице в момента на говоренето.)

Чел съм тази книга.

(Четенето е извършено, сега то е факт, резултатът е налице в момента на говоренето.)

Разбира се, при проявен интерес на говорещия или слушащия конкретният момент на извършване на действието в миналото може да се уточни:

Ходил съм в Гърция миналата година.

Ходил съм в Гърция от 1 до 5 септември.

В такива случаи обаче е по-подходящо минало свършено време *Много често минало неопределено време се употребява във въпросителни и в отрицателни изрази, при които се пита или отрича нещо по-общо. В тях се вижда ясно, че говорещият и слушащият са безразлични към конкретния минал момент на извършване на действието.*

Ти ходил ли си в Африка?

Не съм ходил.

Освен основното значение и основната употреба на минало неопределено време то има и някои допълнителни значения и употреби:

а) изразява предположение (Искали са да влязат през вратата, но не са успели. Тогава са счутили прозореца).

б) изразява увереност в осъществяването на действието – вместо бъдеще време (Като повървим малко и сме стигнали).

в) изразява повелителност, заповед (Да не съм те чул повече да говориш това).

е) изразява недоволство, досада (Какво съм седнал да ти обяснявам).

Формите за минало неопределено време са сложни. Те се образуват с минало свършено деятелно причастие и спомагателния глагол съм в сегашно време.

работил съм

работили сме

работил си

работили сте

работил е

работили са

В единствено число има форми и за женски и среден род (*работила съм, работило съм*). На практика функционират само формите за мъжки и женски род, защото говорещият е или мъж, или жена.

Спомагателният глагол стои след причастието в началото на изречението, когато пред сложната форма няма други думи:

Работил съм много.

Спомагателният глагол стои пред причастието, когато пред сложната форма има други думи.

Аз съм работил. Отдавна съм работил.

Отрицателни форми за минало неопределено време се образуват с отрицателната частица не (*не съм работил*).

Въпросителните форми се образуват с въпросителната частица ли (*работил ли съм, аз ли съм работил*).

Когато формата за минало неопределено време е употребена за учтивост, и спомагателният глагол, и миналото деятелно свършено причастие са в множествено число.

Вие сте казали. А не: вие сте казал.

положит. форма	отрицат. форма	въпросит. форма	отр.-въпр. форма
аз съм чел/а/ ти си чел/а/ той е чел тя е чела то е чело	не съм чел не си чел/а/ не е чел не е чела не е чело	чел/а/ ли съм чел/а/ ли си чел ли е чела ли е чело ли е	не съм ли чел/а/ не си ли чел/а/ не е ли чел не е ли чела не е ли чело
ние сме чели вие сте чели те са чели	не сме чели не сте чели не са чели	чели ли сме чели ли сте чели ли са	не сме ли чели не сте ли чели не са ли чели

1. Отговорете на въпросите по модела.

Модел: – *Учила ли си?* – *Да, учила съм.*

– *А той?* – *И той е учил.*

1. – *Боряна (пиша) ли ...?* – *Да,* – *А ти?* – *И*

2. – *Иво и Румяна (ям) ли ...?* – *Да,* – *А вие?* – *И*

3. – *Асене, (закусвам) ли ...?* – *Да,* – *А те?* – *И*

4. – *Вие (пия) ли ... мляко?* – *Да,* – *А Пламен?* – *И*

5. – Борислав (давам) ли ... пари? – Да – А Калина? – И

6. – Яна, (вечерям) ли си? – Да – А Боян? – И

2. Попълнете празните места по модела:

– Круме, *закусил ли си?* – Да, аз съм *закусил*.

– А Асен? – Той *още не е закусил*.

1. – Вие (видя) ли ...? – Да, – А Калина и Росица? –

2. – Ти (науча) ли ...? – Да, – А Явор? –

3. – Яна (написа) ли ...? – Да, – А Росица? –

4. – Те (кажа) ли ...? – Да – А вие? –

5. – Вие (ходя) ли ... на. Витоша? – Да, – А Джим? –

3. Довършете изреченията по модела:

Модел: *Аз научих, но Асен още не е научил.*

1. Иво (ям), но Румяна

2. Вие (взимам), но Джим

3. Аз (стана), но вие

4. Калина и Росица (отивам), но Асен ...?

5. Той (тръгвам), но аз

6. Аз (идвам), но Яна

7. Боян (донасям), но Борислав

8. Яна и Боряна (излизам), но Калина

9. Ти (плащам), но те

10. Росица (напиша), но вие

4. Задайте въпроси, като заместите местоименията с подходящи съществителни и поставете глаголи в мин. неопределено вр.

1. – ...? – Не съм го (гледам).

2. – ...? – (Кажа) сме им.

3. – ...? – (Връщам) го е.

4. – ...? – (Дам) са ги.

5. – ...? – (Слушам) съм я.

6. – ...? – Не съм я (виждам).

7. – ...? – (Загубвам) го е.

8. – ...? – (Намирам) я е.

5. Довършете изреченията.

1. Стаята е изчистена. Сигурно Асен

2. Дрехите са приготвени. Сигурно мама

3. Децата са облечени. Сигурно Яна
4. Прозорците са измити. Сигурно Цветкова
5. Гардеробът е отворен. Сигурно Румяна
6. Вратата е отворена. Сигурно аз
7. Бонбоните са изядени. Сигурно Иво
8. Лампата е угасена. Сигурно Боян

Работа по двойки

6. Отговорете на въпросите по модела:

Модел: – *Ще тръгнеш ли скоро?* – *Да, сега тръгвам. Винаги съм тръгвал навреме.*

1. – Ще излезете ли веднага? – Да, сега Винаги ... в 7 часа.
2. – Яна и Калина ще дойдат ли, веднага? – Да, сега Винаги, досега ... навреме.
3. – Боян сега ще отиде ли на консултация? – Да, сега Винаги досега ... на консултация.
4. – Татко ще се върне ли рано тази вечер? – Да, ето сега, Винаги досега рано.
5. – Мама ще направи ли хубава баница? – Да, сега Винаги досега ... хубава баница.
6. – Бояне, ще се обадиш ли на дядо си? – Да сега Винаги досега ... на дядо.

7. Попълнете с посочените глаголи в минало неопределено време.

1. (дойда) Мисля, че г-н Марков вече ... защото палтото му е тук.
2. (изляза) Офисът е затворен. Г-ца Костова вече ... _____
3. (обядвам) Ядох преди половин час.
4. (прочета) Те купиха книгата миналата седмица. Сигурно вече ... я
5. (получа) Преди две седмици писах писмо на родителите си. Може би вече ... го
6. (гледам) От един месец дават този филм. Ти още ли не го ...?
7. (заредя) Г-н Петров още не ... колата.
8. (пристигна) Преди един час Ана се обади, че тръгва. Вероятно вече

9. (подпиша) Секретарката ми каза, че директорът –
молбата ми.

10. (обясня) Преподавателката вече ... новите думи.

8. Трансформирайте в минало неопределено време по модела.

– Следващият да влезе! – Вече е влязъл.

1. – Ана да подпише! –
2. – Христо да повтори! –
3. – Мари да излезе! –
4. – Весела да попита! –
5. – Детето да чете! –
6. – Журналистите да дойдат! –
7. – Студентите да говорят! –
8. – Иванова да пътува! –
9. – Директорът да обясни! –
10. – Секретарката да отключи! –

9. Отговорете по модела.

– Ти четеш ли? – Още не съм чел.

1. – Тя писа ли? –
2. – Вие учихте ли? –
3. – Те пътуваха ли? –
4. – Г-н Марков дойде ли? –
5. – Ти отиде ли? –
6. – Вие видяхте ли? –
7. – Иванови разбраха ли? –
8. – Ти говори ли? –
9. – Мари и Ана обясниха ли? –
10. – Секретарката каза ли? –

10. Питайте по модела.

Г-н Марков каза, че ще дойде. Дошъл ли е вече?

1. Г-ца Костова каза, че ще подреди
2. Той каза, че ще подпише
3. Петрови казаха, че ще тръгнат
4. Те казаха, че ще излязат
5. Тя каза, че ще слезе
6. Камен каза, че ще яде

7. Ти каза, че ще обядваш
8. Те казаха, че ще пристигнат днес
9. Вие казахте, че ще пиете кафе
10. Той каза, че всичко ще съобщи

11. Питайте по модела.

Христо не е чел. – Още ли не е чел?

1. – Ана не е учила. –
2. – Аз не съм излизал. –
3. – Тя не е тръгнала. –
4. – Аз не съм разбрала. –
5. – Те не са обядвали. –
6. – Ние не сме подредили. –
7. – Г-н Марков не е отишъл. –
8. – Иванови не са ходили на Витоша. –
9. – Ние не сме обяснили. –
10. – Христо не е признал. –

12. Питайте по модела.

– Тя не е обяснила. – Не е ли обяснила още?

1. – Той не е разказал. –
2. – Аз не съм вечерял. –
3. – Ана и Христо не са тръгнали. –
4. – Ние не сме отключили. –
5. – Г-н Марков не е влязъл. –
6. – Ана не е дошла. –
7. – Аз не съм пътувала. –
8. – Петрови не са ремонтирали. –
9. – Аз и Станислава не сме ходили. –
10. – Огнян не е заредил колата. –

13. Отговорете по модела:

- Гледа ли филма? – Не съм го гледал.
- А Мари? – Също не го е гледала.
- Научи ли урока? –
- А Огнян? –
- Подписа ли документите? –
- А Камен? –

- Разбра ли новината? –
- А директорът? –
- Взе ли багажа? –
- А той? –
- Ремонтира ли печката? –
- А Христо? –
- Покани ли Петрови? –
- А Ана? –
- Остави ли речника? –
- А Христо? –
- Прие ли предложението? –
- А г-н Марков? –
- *Разходи ли се? – Не съм се разходил.*
- *А Ана? – И тя не се е разходила*
- Облечели се? –
- А Христо? –
- Върнаха ли се? –
- А Камен? –
- Събудиха ли се? –
- А Станислава? –
- Обадиха ли се? –
- А г-н Марков? –
- Пригответе ли се? –
- А тя? –
- Ожени ли се? –
- А Христо? –
- Успокоиха ли се? –
- А майка ти? –
- Ядоса ли се? –
- А брат ти? –

14. Трансформирайте по модела:

- *Излизам след малко.*
 - *Моля? Какво казваш?*
 - *Казвам, че съм излизал след малко.*
1. – Чета интересна книга. – Моля? Какво казваш? –
 2. – Затварям колата. – Моля? Какво казваш? –
 3. – Обаждаме се на полицията. – Моля? Какво казваш? –
 4. – Подписвам договора. – Моля? Какво казваш? –

5. – Работя до късно. – Моля? Какво казваш? –
6. – Търсим клиенти. – Моля? Какво казваш? –
7. – Отивам на кино. – Моля? Какво казваш? –
8. – Записвам съобщението. – Моля? Какво казваш? –
9. – Закъсняваме за лекции. – Моля? Какво казваш? –
10. – Зная добре френски. – Моля? Какво казваш? –

15. Трансформирайте по модела:

- *Видях преподавателката.*
- *Какво каза Ана?*
- *Каза, че е видяла преподавателката.*

1. – Предупредих студентите. – Какво каза Ана?
2. – Вчера Христо зареди колата. – Какво каза Ана?
3. – Той забрави прозореца отворен. – Какво каза Ана?
4. – Взеха багажа. – Какво каза Ана?
5. – Секретарката извика полиция. – Какво каза Ана?
6. – Самолетът се приземи със закъснение. – Какво каза Ана?
7. – Снощи работих до късно. – Какво каза Ана?
8. – Гледахме интересен филм. – Какво каза Ана?
9. – Вие разказахте урока. – Какво каза Ана?
10. – Петрови се качиха на такси. – Какво каза Ана?

16. Коментирайте по модела:

– *Не видях никой да влиза. Интересно е, че тя не е видяла никой да влиза.*

1. – Откраднаха документите на фирмата. Неприятно е, че
2. – През нощта имаше буря. Ясно е, че
3. – Снощи Вие не затворихте прозореца добре. Вероятно снощи той
4. – Вятърът направи всичко това. Сигурна съм, че
5. – Подредих и видях, че нищо не липсва. Доволен съм, че тя
6. – Видях Ана, но тя нищо не ми каза. Христо се сърди, че
7. – Взехме такси и се прибрахме бързо вкъщи. Доволен съм, че те
8. – Срецнах се с приятелите и им разказах много неща за България. Щастлива съм че
9. – В Гърция се запознах със семейството на Ана и прекарахме 20 чудесни дни. Много се радвам, че в Гърция тя

10. – Пътувах добре, макар че пристигнах със закъснение. Хубаво е, че тя

11. – Не разбрах как минаха два месеца. Тя е изненадана, че

17. Прочетете текста.

– Вижте кой се задава! – възкликнал

Ким и посочи надолу по улицата.

– О, не! – изтръгна се от устата на Юлиан.

По стръмнатата уличка вървеше Нилс, най-големият побойник в класа.

– Какво ли е намислил? – зачуди се Леон.

– Тази сутрин на празника на стрелците го обявиха за крал на децата. Явно много се е главозамайл от титлата. Облякъл е някакъв странен костюм, на главата си е сложил шапка с перо... Като си помисля обаче, и аз нямам нищо против истински крал – каза Юлиан.

– О, да, крал Юлиан I Забентански! Не звучи зле. Но си твърде млад за това – засмя се Ким.

Юлиан поклати глава:

– Имало е и съвсем млади крале. Преди известно време гледах един сериал за династията на Тюдорите – владетелите, които са управлявали Англия през Ренесанса. Имаше един крал на нашата възраст.

Като видя озадачените погледи на приятелите си, Юлиан взе телефона и написа думата «Тюдор» в търсачката. Ким и Леон застанаха зад него и се зачетеха в резултатите.

– Имало е шестима крале, които са носители на това име – извика Леон. – Тук е и Хенри VIII! Женил се е шест пъти!

– Ето го и този, когото търсим: Едуард VI – каза Юлиан. – На 28 януари 1547 г. са го провъзгласили за крал на Англия и Ирландия. Живял е в Лондон, в двореца Хемптън Корт.

– Дали това му е харесвало? – замисли се Ким.

Юлиан изненадано го погледна:

– Бил е престолонаследник и така е трябвало – поел е управлението на страната.

– Но как едно малко момче ще управлява Англия? – разсъждаваше на глас Ким. – Със сигурност е имало възрастни, които са му казвали какво да прави.

Юлиян сви рамене:

– А може би е бил невероятно умен и не ги е оставял да му се бъркат.

Леон махна с ръка:

– Когато си крал, всичко ти принадлежи. Освен това всички са мълчали пред краля. А когато парите не са му стигали, той просто е увеличавал данъците.

(По «Мнимия крал», Фабиан Ленк)

1. Запишете глаголните форми от репликите на Юлиян. Запишете основните им форми и определете за кое лице, число и време е всяка от тях.
2. Открийте и запишете глаголните форми за минало неопределено време от репликите на Ким и Леон – те са общо девет.
3. Запишете глаголните форми от авторовата реч след репликите на героите и определете за кое лице, число и време са те. Сравнете глаголните форми за време в речта на героите и в речта на автора.
4. Глаголни форми за кое време преобладават в разговорите между героите за Тюдорите? Защо?
5. Трансформирайте сградената част от текста, като превърнете пряката реч в непряка. След трансформацията наблюдавайте глаголните форми за време и направете извод дали се е наложило те да се променят.

18. Трансформирайте текста, като замените глаголните форми за сегашно време с глаголни форми за минало неопределено време. Обяснете как се променя информацията с промяната на времето на глаголите.

Пролет е. Снегът в планината се топи. Пълноводни реки потичат оттам. Дърветата се покриват с нежни зелени листа, в градините цветята разцъфтяват. Птичките се връщат от юг.

19. Попълнете празните места в изреченията по два начина – с форми за сегашно време и с форми за минало неопределено време на глаголите в скоби. Обяснете разликата в смисъла на получените изречения.

1. Госпожо, благодаря, че (поправя) _____ грешките ми.
2. Петьо, не го обвинявай, той никога не (лъжа) _____.
3. Той (посвещавам) _____ стихотворението на майка си.
4. За конкурса тя (подготвям) _____ нова песен.

20. Открийте грешките в изреченията и ги препишете вярно.

1. Госпожо, Вие сте забравила да напишете адресат си.
2. Господине, идвал лис те друг път в нашия град?
3. Извенете, виждали сте коасният ни ръководител?
4. Разбрах, че сте се интересувал от нашият проект.

Тема
28

МИНАЛО ПРЕДВАРИТЕЛНО ВРЕМЕ
(Минулий попередній час)

Глагол в минало предварително време означава действие, което е минало по отношение на момента на говоренето и е извършено преди друг минал момент, за който се говори.

(Вчера отидох у Пламен). Той беше заминал.

Както се вижда, това е време със сложна ориентация. Действието се разполага във времето по отношение на два момента – момент на говоренето и друг минал момент, за който се говори.

Освен това основно значение и тази основна употреба на минало предварително време има и други допълнителни значения и употреби:

а) *изразява скромност, деликатност, учтивост.* (Бяхте казали да Ви се обадя. Бях Ви помолил за една услуга).

б) *изразява несигурност.* (Кой беше казал това?);

в) *изразява желание.* (Да беше казал поне къде отиваш);

г) *изразява неосъществено действие.* (Ако беше прочел, щеше да знаеш за какво става дума).

Формите за минало предварително време са сложни. Те се образуват с минало свършено деятелно причастие и спомогателния глагол *съм* в минало несвършено време: *съм /минало несвършено време/ + мин. св. деят. причастие на -л, -ла, -ло, -ли*

бях работил *бяхме работили*

бе (беше) работил *бяхте работили*

бе (беше) работил *бяха работили*

В единствено число има форми и за женски и среден род (*бях работила, бях работило*), но на практика се употребяват формите за мъжки и женски род (говорещият е или мъж, или жена) Отрицателни форми за минало предварително време се образуват с отрицателната частица *не* (*не бях работил*).

Въпросителни форми се образуват с въпросителната частица ли (*бях ли работил*).

положит. форма	отрицат. форма
аз бях чел/а/	не бях чел
ти беше чел/а/	не беше чел/а/
той беше чел	не беше чел
тя беше чела	не беше чела
то беше чело	не беше чело
ние бяхме чели	не бяхме чели
вие бяхте чели	не бяхте чели
те бяха чели	не бяха чели

1. От следните глаголи образувайте минали деятелни причастия и после употребете минало неопределено и минало предварително време на празните места в изреченията

1. чуя – Яна първа ... новината.
2. донеса – Боряна кога ... речника?
3. вляза – Преподавателят ... вече в аудиторията
4. ям – Аз не
5. взема – Вие ... лекарствата?
6. облека – Ние ... спортни дрехи.
7. обуя – Боян ... кецове.
8. закуся – Вие ... много рано.
9. разбера – Кой от вас не ... урока?
10. закъснея – Тези студенти

2. Поставете глаголите в минало свършено, минало несвършено, минало предварително и минало неопределено време, с всеки от тях измислете изречение.

Честитам, обичам, викам, хвърлям, ям.

3. Разкрийте скобите, като използвате необходимото глаголно време.

1. Не /гледам, аз/ все още пиесата, но /зная/, че /съм/ интересна.
2. Вчера Ана и Мари /отида/ в Банкя. Досега никога не /ходя/ там.
3. Не /спомням си, аз/ преди колко време /чета/ този роман.
4. Христо не /съм/ гладен, защото вече... /ям/.
5. Петрови не /помня/ откога не... /гледам/ тези снимки.
6. Той току-що /дойда/. Значи /получа, той/ съобщението.
7. Ана сигурно /дойда/. Преди малко /видя, аз/ багажа ѝ.
8. Преди няколко дни Ана /кажа/, че Мари още /пристигна/.
9. Ние /съм/ сигурни, че Христо /обадя се/ вече.

4. Трансформирайте по модела:

- *Излизам след малко. – Какво казва тя?*
- *Казва, че излиза след малко.*

1. – Чета интересна книга. – Какво казва тя?
2. – Христо затваря вратата. – Какво казва тя?
3. – Обаждам се на полицията. – Какво казва тя?
4. – Те подписват договора. – Какво казва тя?
5. – Работете до късно. – Какво казва тя?
6. – Г-н Марков търси клиенти. – Какво казва тя?
7. – Отивам на кино. – Какво казва тя?
8. – Записваме съобщението. – Какво казва тя?
9. – Закъснявате за лекции. – Какво казва тя?
10. – Зная добре френски. – Какво казва тя?

5. Трансформирайте в минало предварително време:

- 1) *Решил съм да уча медицина. Бях решил да уча медицина.*

Решил ли си да следваш философия?
Гледали са този филм
Ходил съм в този град
Чели сме тази книга
Учили ли сте български език?
Научил ли е българската азбука?
Казала съм да не говорите
Виждал ли е този господин?
Чували сме тази история
Слушала е тази музика

2) Прочетох тази книга. Тогава не бях я прочел.

Вчера гледах този филм. Когато говорихме.
Научих новите думи. Вчера
Изпи ли кафето? Преди малко
Затвориха прозореца. Когато дойдох,
Отворихте ли вратата? Преди малко
Получихме парите. Когато се обади,
Научиха урока. Миналия ден
Продадохме речника. Тогава
Иван купи ли книгите? Вчера
Тя взе паспорта си. Вчера

6. Отговорете с да или не:

– *Вчера беше ли дал книгата на Петър?* – Да, бях му я дал. –
Не, не бях му я дал.

Петър беше ли дал билета на Мария? – Не
Бяхте ли казали вчера идеята на преподавателката? – Да,
Той беше ли купил играчката на детето? – Да,
Тя беше ли изпратила писмото на родителите си? – Не,
Бяхте ли изпратили вчера писмото на баща си? – Не,
Завчера беше ли дал учебника на Мария? – Да
Мари беше ли дала видеото на Христо? – Да,
Те бяха ли дали подаръците на децата? – Не
Христо беше ли върнал видеото на Мари? – Не,
Той беше ли казал новината на приятеля си? – Не,

7. Работете по модела:

*1) стана /аз/ изляза /той/
Когато станах, той беше излязъл.*

Вляза/ти/ свърша работата си /аз/
дойда /ти/ науча уроците си /ние/
легна /аз/ заспя /те/
измися се /аз/ направя кафе /той/
върна се /ние/ изляза/тя/
отида /ние/ тръгна /той/
върна се /тя/ закуся /аз/

**2) вляза /преподавател/ седна /студенти/
Когато преподавателят влезе, студентите бяха седнали.**

Дойда /жена/ отида си /касиер/
върна се /син/ вечерям /родители/
стана /дете/ изляза /баща/
пристигна /инспектор/ вляза в час /ученици/
вляза /лекар/ приготвя всичко /сестра/
върна се /баща/ науча урока си /деца/
пристигна /господин/ свърша /час/
върна се /приятел/ напиша писмо /Елена/
дойда /болен/ отида си /всички/

8. Прочетете текста и изпълнете задачите 1–5.

Клоните на дървото Немезида се спускаха като пипала. С тях тя смазваше всяко същество, което е имало лош късмет да се приближи прекалено много. Знаех всичко това, защото висях с главата надолу от върха на дървото.

Долу се беше събрала малка тълпа. Бяха ме зяпнали с отворени усти. По средата беше застанал господин Киселют, учителят ми по биология – закръглен, весел на вид демон със сини рога, синя кожа и синя папийонка. Тази веселост не беше се принесла обаче и върху характера му.

– Джинкс д’Явол, как се качи дотам, дявол да го вземе? – запита гороломно той.

– Лош късмет – измрънках аз.

Не ми вървеше много на училищните екскурзии.

Същата сутрин Киселют заплашително ни беше размахал пръст.

– Не пипайте нищо, освен ако не ви кажа, и не доближавайте Немезидата. Тя е последното такова дърво в Ада и е защитен вид.

И ще ви хапне за закуска. Но в случай на нужда всички си носите противоотровите, които направихте миналата седмица, нали?

Чинно размахохме стъклениците с течността, която бяхме приготвили на предния урок.

Ококорих се. Лилави! Всичките бяха лилави. А течността, която аз бях направил, беше кафява.

Сега вече целият ми клас беше долу. Два гласа се смееха по-силно от останалите – Бени и Ариал, демоните, които бяха решили, че ще е весело да ме препънат точно, докато минаваме покрай Немезида.

– Д'Явол, използвай противоотровата! – извика ми видимо все по-паникьосаният Киселют.

Противоотровата. Аха. Точно. И тъй като явно никой не беше тръгнал да ме спасява с моторен трион от клоните на дървото, нямах голям избор. Бръкнах в, за щастие, в закопчания джоб на якето, стиснах стъкленицата и дръпнах тапата. Поех си дълбоко дъх и метнах кафявата смес към най-близките клони.

Дървото изпищя и започна да се променя пред очите ми. Шипове се съсухряха и падаха, навсякъде изникнаха розови цветенца. Клоните, които ме държаха, изведнъж станаха гладки, цветни и замирисаха на дъвка... О, не. Сега стана тя, каквато стана. Бях превърнал най-злото дърво в Ада в добро!

(Из «Жупел на закуска», Тейтъм Флин)

1. Препишете от текста глаголите в минало предварително време. Определете в кое лице и число са те и запишете основните им форми. Каква информация представя авторът с формите за минало предварително време.
2. Препишете глаголните форми от първия абзац. Направете им морфологичен анализ. Форми за кое време преобладават в тази част от текста. Защо?
3. В каква последователност протичат събитията, за които разказва текстът? Разкажете историята за случилото се с Джинкс д'Явол, като подредите събитията в тяхната естествена последователност.
4. След като изпълните задача 3, определете устно за кое време са глаголните форми, които сте употребили. Обяснете разликата между тях и глаголните форми от текста.
5. Трансформирайте първите два абзаца от текста, като използвате като основно сегашно време. Започнете така:
В парника бодливите черни клони на дървото Немезида се спускат и стрелкат като пипала...
С какви форми ще замените формите за минало предварително време?

9. Прочетете преразказа на финала на историята за Джинкс д'Явол.

Джинкс бръква в закопчания джоб на якето си, стиска стъкленицата и дръпва тапата. Поема си дълбоко дъх и мята кафявата смес към най-близките клони.

Дървото изпищава и започва да се променя пред очите на дяволчето. Шиповете по него се свиват и падат, навсякъде изникват розови цветенца. Клоните, които са приклецили своя пленник, изведнъж стават гладки, цветни и замирисват на дъвка. Става чудо. Джинкс е превърнал най-злото дърво в Ада в добро.

1. Препишете текста на преразказа, като замените формите за сегашно време с форми за минало свършено време, а глаголната форма за минало неопределено време от последното изречение с форма за минало предварително време.

Тема
29

БЪДЕЩЕ ВРЕМЕ В МИНАЛОТО (Майбутній час у минулому)

Глагол в бъдеще време в миналото означава действие, което е минало спрямо момента на говоренето, но е бъдеще (следходно) спрямо друг минал момент, за който се говори.

Снощи щях да говоря по телефона.

Както се вижда, бъдеще време в миналото е глаголно време със сложна ориентация. Действието се разполага във времето според два момента – момента на говоренето и друг минал момент, за който се говори.

Както бъдеще време, така и бъдеще време в миналото е и реално време. Няма информация, че действието е осъществено. Освен основното значение и употреба на бъдеще време в миналото има и други допълнителни значения и употреби:

а) изразява предположение, хипотетичност, главно в комбинация с условно изречение (*Ако беше дошъл, щеше да види*);

б) изразява неосъществено действие (*Щях да падна. Щяхме да ходим на Витоша*);

в) изразява несигурност поради забрава (*Какво щяхме да правим още?*).

Формите за бъдеще време в миналото са сложни. Те се образуват от минало несвършено време на глагола ща, частицата да и формите за сегашно време

<i>щях да работя</i>	<i>щеше да работиш</i>
<i>щеше да работи</i>	<i>щяхме да работим</i>
<i>щяхте да работите</i>	<i>щяха да работят</i>

Отрицателни форми за бъдеще време в миналото се образуват с *нямаше да* и формите за сегашно време (**нямаше да работя, нямаше да работиш**). Възможни са и форми с отрицателната частица *не*, но те са по-редки (*не щях да работя*).

Въпросителните форми се образуват с въпросителната частица ли (*щях ли да работя, щеше ли да работиш*).

Положителна форма **щях + да + глагол в сегаш. време,**
отрицателна форма **нямаше да + глагол в сегаш. време**

	положителна форма	отрицателна форма	въпросителна форма	въпр.-отриц. форма
аз	щях да уча	нямаше да уча	щях ли да уча	нямаше ли да уча
ти	щеше да учиш	нямаше да учиш	щеше ли да учиш	нямаше ли да учиш
той	щеше да учи	нямаше да учи	щеше ли да учи	нямаше ли да учи
тя	щеше да учи	нямаше да учи	щеше ли да учи	нямаше ли да учи
то	щеше да учи	нямаше да учи	щеше ли да учи	нямаше ли да учи
ние	щяхме да учим	нямаше да учим	щяхме ли да учим	нямаше ли да учим
вие	щяхте да учите	нямаше да учите	щяхте ли да учите	нямаше ли да учите

	положител- на форма	отрицателна форма	въпросител- на форма	въпр- отриц. форма
те	щяхте да учите щяха да учат	нямаше да учат	щяха ли да учат	нямаше ли да учат

1. Следвайте модела.

1) – *Ще учиш ли? – Щях да уча, но се отказах.*

1. – Ще чакаш ли? –
2. – Ще ядеш ли? –
3. – Ще плуват ли? –
4. – Ще играем ли? –
5. – Ще обядвате ли? –
6. – Мари ще работи ли? –
7. – Ще чистиш ли? –

2) – *Написа ли домашното? – Щях да го напиша, но не успях. Ще напиша*

1. – Той научи ли урока? –
2. – Тя купи ли билетите? –
3. – Те обмениха ли парите? –
4. – Те изпратиха ли колета? –
5. – Той донесе ли документите? –
6. – Тя взе ли паспорта си? –
7. – Вие платихте ли таксата? –
8. – Вие преплувахте ли река Дунав? –
9. – Той приготви ли багажа? –

3) – *Обади ли се на Ана? – Щях да и се обаждам, но забравих. Ще се обадя*

1. – Каза ли на Иван? –
2. – Пусна ли писмото? –
3. – Съобщихте ли за срещата? –
4. – Върнахте ли книгите? –
5. – Донесе ли касетата? –
6. – Плати ли телефона днес? –
7. – Взе ли си паспорта? –

2. Следвайте модела:

Беше много горещо. Щях да умра от горещина.

1. Беше много студено.
2. Беше много смешно.
3. Беше много страшно.
4. Бях много влюбен.
5. Бях много гладен.
6. Бях много жаден.
7. Беше ми много мъчно.
8. Болеше ме много.
9. Ядосах се много.
10. Много се зарадвах.

3. Продължете по модела.

Когато той се обади, тя още не беше тръгнала. Щеше да тръгне по-късно. Ще тръгне още.

1. Когато студентът влезе, лекцията още не беше свършила. 2. Когато завали дъжд, детето още не се беше върнало. 3. Когато се върнах, тя още не беше приготвила багажа. 4. Когато получихме телеграмата, те още не бяха пристигнали. 5. Когато се обадих, те още не бяха изпратили репортажите. 6. Когато отидох в болницата, операцията още не беше свършила. 7. Когато се върнах вкъщи, майка ми още не беше дошла. 8. Когато се събудих, слънцето още не беше изгряло.

4. Трансформирайте в минал план по модела:

Ако имам възможност, ще замина на почивка. Ако имам възможност, щях да замина на почивка.

1. Ако зная адреса, ще му напиша писмо.
2. Ако имам пари, ще пътувам със самолет.
3. Ако зная, че си в България, ще ти се обадя.
4. Ако разбират добре английски, ще слушат без преводач.
5. Ако сме свободни, ще отидем на Витоша.
6. Ако времето е хубаво, той ще кара ски.
7. Ако е взел стипендията, ще си купи дрехи.
8. Ако са тръгнали навреме, няма да закъснеят.
9. Ако токът е спрял, няма да имаме лекции.
10. Ако си свирил редовно, ще спечелиш конкурса.

5. Питайте по модела:

Купих колата. Щеше ли да я купиш, ако беше скъпа?

1. Заминах на море. ако времето беше студено?
2. Извиних се. ако беше прав?
3. Учих много. ако нямаше изпит?
4. Свирих цял ден. – ако нямаше концерт?
5. Купиха къщата. – ако беше малка?
6. Преплуваха Дунава. – ако водата беше студена?
7. Посетиха Боянската църква. – ако не бяха чели за нея?
8. – Дойдоха в неделя. – ако колата им беше повредена?
9. Оперирах детето. – ако бащата не беше съгласен?
10. Върнах се в България. – ако договърът ти не беше свършил?

6. Отговорете на въпросите по модела:

– Щеше ли да купиш колата? – Нямаше да я купя. Ще купя друга.

1. – Щеше ли да завърши картината? –
2. – Щеше ли да продаде къщата? –
3. – Щеше ли да напише репортажите? –
4. – Щяхте ли да върнете парите? –
5. – Щеше ли да изпратиш писмото? –
6. – Щеше ли да отиде на събранието? –
7. – Щяха ли да поправят телефона? –
8. – Щяха ли да прочетат книгите? –
9. – Щяха ли да гледат филма? –
10. – Щеше ли да кажеш новината? –

7. Прочетете текста и изпълнете задачите 1–6.

Том бе изпаднал в безрадостно отчаяние. Всички го оставяха. Никой не го обичаше... Да, най-сетне бяха успели да го принудят:

той щеше да хване кривия път. Щеше да избяга от къщи и да стане пират. Още сега щеше да започне приготовленията.

Тъкмо в този миг насреща му се зададе неговият сърдечен приятел Джо Харпър, който също гледаше мрачно и явно таеше в душата си велик и зловещ план. Докато вървяха и доверяваха скърбите си един на друг, двамата се договориха да се подкрепят като братя и никога да не се разделят.

На три мили от Сейнт Питърсбърг, там, където река Мисисипи се разлива на повече от една миля на ширина, имаше дълъг, тесен, обрасъл с дървета остров. Двамата искаха да се заселят именно там, на Джаксъновия остров. Щяха да пленяват кораби и да ги изгарят; щяха да вземат жълтиците и другите богатства от кораба и да ги закопават на страшни места на техния остров, където има призраци и всякакви твари, дето пазят съкровищата... Издириха и Хъкълбери Фин, който на часа се съгласи да влезе в бандата. За да стигнат до острова, щяха да откраднат един малък сал. Всеки щеше да донесе въдици и кукички и каквото провизии можеше да отгъмкне по най-скришен и тайнствен начин...

Наближаваше полунощ, когато отплуваха. Хък гребеше със задното весло, а Джо – с предното. Том стоеше в средата на сала и издаваше заповеди.

Около два часа през нощта салът засадна в плитчината на двеста метра от горния край на острова и се наложи да цапат напред-назад из водата, докато пренасат на брега целия си товар. На сала имаше едно старо платно. Щяха да го опънат в шубраците като навес, под който да скрият провизиите. Самите те обаче при хубаво време щяха да спят под открито небе, както прилягаше на разбойници. Запалиха огън до един голям пън. На двайсет – трийсет крачки в тъмната гора, изпържиха си бекон за вечеря и отметоха половината от запаса от царевични питки.

– Ех, че веселба! – възкликна Джо.

– Щуро е! – отвърна Том. – Какво ли щяха да кажат другите момчета, ако можеха сега да ни видят?

– Какво ли? Щяха да се пукнат от завист, че и те не са тук! Нали, Хъки?

(По «Том Сојер», Марк Твен)

1. Открийте в текста формите за бъдеще време в минало и ги запишете. Определете за кое лице и число са те. Запишете основните им форми.

Внимавай!

В една от тях формата на спомагателния глагол ще е изпусната, но се подразбира.

2. Запишете отрицателните форми на първите пет форми за бъдеще време в миналото, които открихте в текста.
3. Анализирайте текста с цел да откриете в кои части от него не са употребени форми за бъдеще време в миналото? Защо?
4. За живота си на острова Том Сойер казва: «Никой не те кара да ставаш сутрин и да ходиш на училище, и да се миеш, и всичките му разни тъпотии!». Трансформирайте изреченията, като:
 - а) вместо отрицателното местоимение *никой* използвайте обобщителното местоимение *всеки*;
 - б) заменете глаголните форми от сегашно време с глаголни форми за бъдеще време в миналото.
5. Трансформирайте първите три абзаца от текста, като използвате за основните действия вместо минало свършено време сегашно време. Започнете така:

Там е изпаднал в безрадостно отчаяние. Всички го изоставят. Никой не го обича...

С глаголни форми за кое време заменихте формите за бъдеще време в миналото? Обяснете защо?
6. Какво щяхте да правите, ако бяхте на мястото на «пиратите» на Джексъновия остров? Напишете съчинение в отговор на този въпрос.
8. Съставете три изречения с глаголни форми за бъдеще време в миналото – в първото изречение формата за бъдещето време в миналото означава действие, което е било възможно да се случи, но не се случило; във второто – действие, което се е случило; в третото използвайте формата за бъдеще време в миналото за припомняне.

Тема
30

СЪВМЕСТНА УПОТРЕБА НА ГЛАГОЛНИТЕ ВРЕМЕНА И НАКЛОНЕНИЯ

(Спільне вживання часів
і способів дієслова)

В свързаната реч българският глагол е тази част на речта, която се проявява с най-много и най-разнообразни форми. След като познаваш всички тези форми, ще можеш вече сам да осмислиш шеговитата метафора на академик Балан, че глаголтът е слонът на българската граматика.

Запомнете!!!

Във всеки език употребата на глаголните форми за време не е производна. В текст глаголните форми за време се употребяват в система.

Най-изпозваната система от глаголни форми за време в българския език е системата с **основно минало свършено време**.

Ако в разказа е използвана системата от глаголни форми с основно минало свършено време, то в преразказанай-често се използва системата от глаголни форми с основно сегашно време. Сравнете:

Те дълго *стояха* така и *се гледаха*. Мечокът *се беше преселил* отнякъде и за него постъпката *нямаше да бъде* от голямо значение. Но той добре *познаваше* силата си (още *не му се бе случвало да отстъпи*) и *нямаше* намерение *да обръща* тепърва гърба си. Старият глиган *беше прекарал* в тази гора целия си живот и за него *щеше да бъде окончателна катастрофа*, ако накрая решеше да се предава. Така всеки *чакаше* другият *да отстъпи*. Но никоой *не даваше* никакъв знак...

Оригиналният текст:

стояха (мин. св. вр.), *се гледаха* (мин. св. вр.), *се беше преселил* (мин. предв. вр.), *познаваше* (мин. несв. вр.), *нямаше да бъде* (от голямо значение) (бъд. вр. в мин., отриц. форма).

Запомнете!!!

Преразказ:

Те дълго *стоят* така и *се гледат*. Мечокът *се е преселил* отнякъде и за него постъпката *няма да бъде* от голямо значение. Но той добре *познава* силата си. Никога *не му се е случвало да отстъпи* и *нямаше* намерение *да обръща* тепърва герба си...

Соят (сег. вр.), *се гледат* (сег. вр.), *се е преселил* (мин. неопр. вр.), *познава* (сег. вр.), *няма да бъде* (от голямо значение) (бъд. вр., отриц. форма).

1. Прочетете текста. Определете типа и стила му. Озаглавете го. Извадете глаголите от текста. Открийте в кое са време. Обяснете употребата в текста на глаголните форми.

Анна Ярославна е единствената кралица, която се е родила в Украйна и е известна в цяла Европа като Anne de Kyiv. Анна се омъжва късно, защото тя е най-малката дъщеря в княжеското семейство. Като знаем, че баща ѝ е един от най-образованите хора по това време, който много четял, предполагаме какво прекрасно образование

за своето време е получила Анна.

Известна е легендата, че Анна Ярославна е донесла във Франция Демейското Евангелие – ръкопис от прочутата библиотека на баща си, върху която приемали клетва всичките крале на Франция. Наскоро умира Хенрих I, на престола е малкият Филип I, но авторитета на Анна се издига: тя има влияние върху сина си и върху цялата френска политика, приема активно участие при подписването на много държавни документи. Паметта на Анна Ярославна се тачи и във Франция, и в Украйна. През 2005 година в гр. Санлис е издигнат паметник на великата кралица. А в Киев, Глухов и в Кривий Рог има улица «Анна Ярославна»

Сергей Кабанов

2. Прочетете текста.

ИЗ «ПРОЛЕТНА ИЗМАМА»

Зад сините планини на изток, из едно море от светлината и слава, се показваше пламналото лице на майското слънце и събуденото зелено море широко и весело се къпеше в лъчите му и празнуваше. Навсякъде миришеше на пролет, на зеленина, на вретенила ръж, на цъфнали овошки. НеЙде се обаждаше гугутка, по отрупаните с цвят сливащи бръмчеха пчели. По синурите подвикваше пъдпъдък, по трънаците любовно се боричкаха немирни врабчета, вдигаха се на облаци и с цвъркот изчезваха над зелените нивя...

(Из Елин Пелин)

1. С кои думи и изрази е представена природната картина в откъса? Посочете примери за преносна употреба на имена и глаголи.
2. В кое време са глаголите? Има ли връзка между глаголното време и вида на текста (повествование или описание)?
3. Открийте в теста по един глагол от първо, второ и трето спрежение. Напишете основните форми на избраните от вас глаголи и образувайте от тях форми: за сегашно време, за минало свършено и минало несвършено време, за бъдеще време.

3. Определете глаголното време в текста. Защо това време е предпочетено от автора?

Подготовката за лазаруването започва в предпоследната събота преди Великден. Момичетата се събират в дома на по-възрастна жена, учат песните и игрите и се разделят на групи. Всяка група обхожда домовете в определен район на селището. Лазарките се обличат в празнични дрехи или в невестински костюми, взети от

наскоро омъжени жени. С накити от монети, цветя, венци и пера се допълва облеклото на момичетата за този празник...

(Из «Български календар»)

1. В кои глаголни форми от текста можете да допуснете правописна грешка? Направете морфеман анализ на тези форми и обосновайте отговора си.
 2. Елементи на описание или повествование преобладават в текста?
 3. Кое ще бъде основното глаголно време в текста, ако той е разказ по действителна случка? А какво ще е глаголното време, ако разказвате за лазаруването като за предстоящ празник?
4. Прочетете стихотворението. Кое е основното и кое – допълнителното време в текста? Елементи на описание или на повествование преобладават в него? Обосновайте се.

ПРОЛЕТ

Гълъбите гукат
в близката гора.
По тревата падат
сребърни пера.
Мене ми е леко
като никоя път –
чувствам се ефирен,
чувствам се
без плът.

През елите бликат
слънчеви лъчи.
Ще затворя своите
блеснали очи,

но пак ще усетя
с чудна яснота
как ще ме целуне
топло пролетта.

Волно във простора птиците летят.
Пеят и извиват серпантинен път.
В песента познавам химна вдъхновен,
с който ще посрещнем утрешния ден.

Никола Вапцаров

1. В кои словосъчетания глаголите са употребени с преносно значение?
2. Обяснете правописа на предлога **във** в словосъчетанието **във простора**.
3. Открийте речниковото значение на думите **ефирен** и **серпантинен**. Какви са думите **ефирен** – **зефирен**?

5. Прочетете текста. Кое е основното глаголно време в текста? От какво се налага употребата му? Препишете глаголите, които означават допълнителни действия. Определете времето им.

Васко се дръпна от прозореца. Измъкна се от кухнята и влезе в хола. Просна си дрехите на стола – не смееше да се покаже на балкона. Навлече си пижамата. Погледна през прозореца – онзи още стоеше отсреща под лампата. Открехна вратата на спалнята...

(Из Братя Мормарев)

6. Глаголите в текста са дадени в основна форма. Най-напред определете спрежението и вида на всеки от тях. След това препишете текста така, че в него да си представите всички събития, като основни минали.

(Падна) чудна лятна нощ, прохладна и свежа. Безкрайното тракийско поле (потъна) в мрака, сякаш (изчезна), и се (предам) на дълбока почивка под монотонния напев на жаби и щурци. Мир и ведрина (повея) от дълбокото звездно небе. Земята (отворя) страстните си гърди и (замра) в наслада.

(Из Елин Пелин)

7. Препишете текста от задача 6., като промените глаголите в скоби по вид и ги употребете в минало несвършено време. Как се променя смисълът на текста?

Образец: Падаше чудна лятна нощ, прохладна и свежа.

8. Прочетете следните два текста с една и съща тема. В кой от тях събитията са представени като основни и в кой – като съпътстващи едновременни?

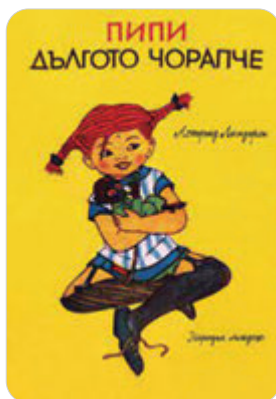
1) Пипи изсипваше остатъка от тестото в тиган за палачинки. Когато палачинката се изпържеше от едната страна, Пипи я мятеше почти до тавана. Тя се обръщаше във въздуха и Пипи я улавяше, докато падаше.

2) Пипи изсипа остатъка от тестото в тиган за палачинки. След като палачинката се изпържи от едната страна, Пипи я метна почти до тавана. Тя се обърна във въздуха и Пипи я улови.

(Из Астрид Линдгрен)

1. Кой от двата текста е описание, а кой – повествование?

Ако имате книгата «Пипи Дългото чорапче», проверете какви глаголни форми за време е избрала Астрид Линдгрен в този откъс.

9. Прочетете още един откъс от «Пипи Дългото чорапче» на Астрид Линдгрен. Като използвате системата от глаголни форми в текст за минали събития, променете глаголите по вид и време така, че откъсът да се превърне от описание в повествование.

Всеки ден Пипи отиваше до града и им купуваше ябълки, портокали и бонбони. Слагаше всичко в една кошница и връзваше на дръжката дълго въже. После господин Нилсон се изкатерваше горе с края на въжето, а Томи му отваряше прозореца и издърпваше кошницата.

1. С кой израз ще замените словосъчетанието **всеки ден** от първото изречение при трансформацията?

10. Двама приятели водят следния разговор:

– Да знаеш, стигнах до средата на книгата, дето ми я даде, но нямам търпение да разбера какво става по-нататък.

– Ами щом настояваш, ще ти кажа. Капитанът на космическия кораб се разболял, главният инженер открил повредата, механикът ремонтирал кораба. После стигнали до Зелената планета. Там обаче нямало вода за пиене, а космонавтите не били взели достатъчно и щели да умрат от жажда. Накрая обаче изобретели някаква апаратура, завършили експедицията и се върнали благополучно.

1. Коя система от глаголни форми използва момчето, което устно преразказва съдържанието на книгата? Преразкажете репликите му с основно сегашно време.

Запомнете!!!

В медийния текст най-често се използват глаголи в изявително наклонение.

Запомнете!!!

Основни глаголни времена в **информационната бележка** са бъдеще време или минало свършено време (в зависимост от това, дали отразяваното събитие предстои, или вече се е случило).

В **репортажа** със сегашно време се представят конкретни действия, на които журналистът е очевидец.

11. Определете функциите на следните текстове, публикувани в печата.

1) Снежна нова година предвиждат синоптиците. В празничната нощ ще бъде предимно облачно, а на места ще преваля слаб сняг, съобщиха от Националния институт по метеорология и хидрология. На 31 декември срещу 1 януари времето ще е спокойно. Температурите ще са отрицателни – около 4 до 0 градуса.

2) Снегът продължава да вали вече втори ден. Най-големи са проблемите с движението на автомобили по централните булеварди и улици в столицата. Намирам се на едно от кръстовищата, където има огромно задръстване. Станали са няколко леки катастрофи, за радост без човешки жертви.

След като забелязва нашия телевизионен екип, млад мъж слиза от една кола и забързано идва към мене. Сигурно иска да сподели раздразнението си от непочистения сняг...

1. Изяснете връзката между основната функция на всеки от медийните текстове и използваните от тях глаголни времена и наклонения.
2. Към кои медийни жанрове принадлежат текстовете?

Запомнете!!!

В научен текст с глаголи в изявително наклонение действията се представят като обективни и реални. Сегашно време на глаголите в текста се използва, за да се постигне **обобщеност** и **общовалидност на научните факти**.

Запомнете!!!

В някои научни текстове с историческа тематика с преизказни глаголни форми се представя **несвидетелско отношение на автора към отдавна извършени действия**.

12. Прочетете текста. Определете стила и типа му.

Влечугите са гръбначни животни, които носят името си от това, че при движение извиват и влачат тялото си по земята. Тялото е сухо, покрито с люспи, костна броня или рогови плочки. Срещат се навсякъде, с изключение на полярните области на Земята. Влечугите са студенокръвни животни и активността им зависи от температурата на средата. Благодарение на изброените особености влечугите бързо изместват земноводните и стават господваща група гръбначни животни до края на мезойската ера, когато повечето от тях измират.

(Из учебник по биология)

1. Какъв ефект има от употребата на глаголи в сегашно време?
2. Дайте примери за термини и терминологични словосъчетания. Изяснете функцията им в текста.

13. Прочетете текста. Определете стила и типа му.

Фараоните от Новото царство обновили армията. Те въвели бойните колесници. Старата египетска войска, съставена от пехотинци с лъкове и копия с кремъчни върхове и събирана само по време на война, била заменена от професионална армия. Тя действала постоянно и била съставена от тежка и лека пехота, бойни колесници и флот.

(Из учебник по история)

1. Как е изразено несвидетелското отношение на глаголното лице към действията в текста?
2. С какво друго време могат да се изразят действията в текста? Обосновайте избора си.

14. Австрийският писател Франц Кафка започва разказа си «Една красотка» с изречението: «Имам едно странно животно, наполовина коте, наполовина агне». Направете вие описание на такова фантастично животно.

1. Преди да започнете да описвате, определете:

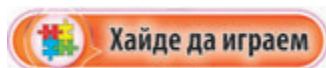
– какво е името на странното животно;

– как изглежда – колко е голямо, какъв е цветът му, високи или къси са краката му и т.н.;

– как двойствената му природа се отразява върху;

– начина му на живот – с какво се храни (хищник ли е, или е вегетарианец), как се забавлява и т.н.;

– поведението му – кротко и спокойно ли е; лесно ли се привързва към хората и т.н.

15. Организирайте състезание на тема «Познай какво описвам!». Представете качествата на някакъв предмет, животно или растение. Кой ще успее най-бързо да отгатне описаните обекти.

Тема **НАРЕЧИЕ**
31 (Прислівник)

Наречия – неизменяеми думи (не могат да приемат окончания, не се членуват), които назовават обстоятелства (време, място, начин, причина), при които се извършва действието. Терминът *наречие* означава дума, която **стои при глагола** (на-реч-ие – от старобългар. «реч» – «глагол»); Наречието може да пояснява и прилагателно име (*твърде цветен*), други наречия (*само сега*), съществително име (*човекът отпред много бърза*).

➤ В изречението, когато означава обстоятелство, при което се извършва действието, наречието изпълнява службата на **обстоятелствено пояснение** и стои до глагола:

В примерите глаголите са подчертани (за да видиш по-ясно мястото на наречието), а наречията са изписани с удебелен шрифт.

- Днес слънцето **изгря рано**.
- **Навсякъде** ще срещнеш хора, които да ти помогнат.
- **Вчера** ходих на кино.

➤ Когато пояснява съществително, прилагателно или други наречия, изпълнява службата на **несъгласувано определение**:

- **Твърде** бързо свършихте работата.

Наречието *бързо* е пояснено от наречието *твърде*.

- Получих **много** добра вест.

Наречието *много* определя прилагателното *добра*.

- Колата **отляво** не ми дава път.

Наречието *отляво* определя съществителното *колата*.

Видове наречия

1. Наречия **за място** – *долу, ниско, високо, отгоре, отляво, далеко, плитко, напред, назад, там* (*Ела тук; Качи се горе; Ще ходиш ли там?*);

2. Наречия **за време** – *вчера, днес, утре, отдавна, късно, рано, току-що, после* (*Вчера валя дъжд; Ела по-рано; Отдавна не сме ходили на кино*);

3. Наречия **за начин** – *бързо, бавно, едва-едва, добре, зле, приятно, неприятно* (*Върви едва-едва; Добре се справяш; Ще се справя бързо*);

4. Наречия **за количество и степен** – *много, малко, кратко, често, веднъж, ежедневно* (*Често си спомням времето, когато бях в първи клас; Бях много свободен; Веднъж обзрках пътя за училището*);

5. Наречия **за причина и цел** – *затова, понеже, тъй като* (*Защо не дойде?*);

6. Наречия **за логическо уточняване** – *сигурно, очевидно, явно, вероятно, може би, именно, напразно, също, пак, естествено, отново, допълнително* (*Обикновено разбирам всичко; Непременно ела; Напразно се ядосваш*).

Запомнете!!!

Много от наречията служат за връзка между простите изречения в състава на сложното (съюзни думи): *Изложбата е интересна, затова ще дойда.*

Местоименни наречия – Наречия, които заместват или насочват към други наречия; образуват се от показателни и въпросителни наречия по същия начин, по който се образуват видовете местоимения.

Видове: показателни, въпросителни, относителни, неопределителни, отрицателни, обобщителни.

- За време: *сега, тогава, кога, когато, някога, никога, всякога.*
- За място: *тук (тука), къде, където (дето), някъде (нейде), никъде (нийде), всякъде.*
- За начин: *така (иначе), как, както, някак, никак, всякак.*

Запомнете!!!

Наречията можем да откриваме с въпросите *къде, кога, как, защо* (също наречия), но важно е да не забравяме, че наречията са неизменяеми думи и след тях можем да поставим глагол (следобед заспах; насън реших; насила влязох).

Правопис

1. Сложни наречия, образувани от предлог и наречие, се пишат **слято**: *отдавна, направо, отрано, оттук, оттам, досега, отникъде, навсякъде.*

Но когато съчетанието от предлог и наречие не образува смислова цялост с ново значение, двете думи се пишат **разделно**:

- *Отгоре, върху книгите, лежеше новата ѝ чанта. НО: Тя свали чантата си от горе, от шкафа.*

Разделно се пишат и изрази като: *от горе до долу; от тогава до сега.* НО: *от горе надолу; от ляво надясно; от сега нататък.*

2. Сложни наречия, образувани от предлог и съществително име се пишат **слято**:

- когато съществителното име не се променя граматически: *всъщност, предвид, следобед, наполовина, отсреща, подред*;
- когато съществителното име е в стара падежна форма: *вкупом, вкъщи, довечера, наизуст, настрани, напосоки*;
- когато съчетанието е с ударение, преместено върху предлога: *надвечер, привечер, присърце, презглава, призори, доземи, залудо, отръки*

НО: *Ти върви отсреща* (от другата страна) и *Той се връща от среща* (от среща с някого). Обърни внимание, че във втория случай същ. име може да се членува: *Той се връща от срещата*. **Разделно** се пишат съчетания от предлози и съществителни имена като: *от време на време, от край до край*.

3. Полуслято се пишат сложните наречия, образувани от две наречия в равноправно отношение помежду им се пишат: *горе-долу, тук-там, насам-натам, напред-назад, живо-здраво, лека-полека, сега-засега, едва-едва, веднъж-дваж, днес-утре, криво-ляво*.

Ако се колебаем, можем да използваме лесен начин за проверка: когато между съставните части на сложното наречие не можем да поставим съюза **И**, то се пише слято (*до и вечера* → *довечера*); когато можем да поставим съюза **И**, наречието се пише полуслято (*напред и назад* → *напред-назад*).

4. Наречията могат да се степенуват. Степенуваните наречия се пишат **полуслято**: *по-късно, най-рано, по-малко*.

5. Наречия, образувани с частиците *еди, -годе, що-* се пишат **полуслято**: *еди-как (си), еди-кога (си), еди-къде (си), току-що*

Двойно Н

➤ Наречия, образувани от прилагателни имена, завършващи в мъжки род, единствено число на **-нен** се пишат с двойно **н**:

- *постоянен* → *постоянно*;
- *своевременен* → *своевременно*;
- *непрестанен* → *непрестанно*

Запомнете!!!

Как да различим наречията от прилагателните имена

➤ Не трябва да забравяме основната разлика – **прилагателните имена се изменят по род, число, членуват се, а наречията не се изменят** (не можем да кажем *горето* или *къдета*).

Запомнете!!!

Ако думата е прилагателно име, като променим другите думи в изречението по число, ще се промени и прилагателното:

• *Това бързо момче Ваше ли е?* → *Тези бързи момчета Ваши ли са?* (Думата *бързо* се променя, следователно е **прилагателно име**).

• *Това момче бяга бързо.* → *Тези момчета бягат бързо.* (Думата *бързо* не се променя, следователно е **наречие**).

1. Прочетете текста. Извадете всички наречия.

ПРИ ШИВАЧКАТА

– Здравей, Радке!

– Здравей, Таня. Как си?

– Благодаря, добре съм. Скоро ще си замина. Заета съм много с приготовленията за път.

– О, ще прекараш ваканцията в родината си! Сигурно вече те очакват. Закъде бързаш?

– Отивам в едно шивашко ателие. Там шият добре и не вземат скъпо. Искаш ли да дойдеш с мене? Не е далеч.

– С удоволствие. Хайде.

Таня и Радка влязоха в шивашкото ателие. Посрещна ги шивачката Петкова.

– Добър ден, госпожо Петкова.

– Добър ден. Какво ще си шиете?

– Купих си плат за костюм. Ето.

– Материята е хубава. И цветът ще Ви отива.

– Можете ли да ми го ушиете по-бързо, за една седмица например?

– Претрупани сме с работа, госпожо. Колективът работи на две смени и пак не успява да изпълни всички поръчки навреме. Но Вие сте наша постоянна клиентка и няма да Ви откажем. Вземете списанията и си изберете модел.

– Може би Вие ще ми препоръчате нещо по-интересно. Аз не следя редовно модата.

– Това костюмче ще Ви стои добре. То е красиво, практично и модерно. Вярвам, че ще Ви хареса. Младите хора обичат да се

обличат модерно. Полата е разкроена, жакетът е с три четвърти ръкавици с малки ревери.

– Предпочитам полата да е на плохи отпред, а жакетът с три копчета. На модела са две. Нека бъде без джобове.

– Добре. Други изменения ще направите ли?

– Не. Можете да ми вземете мярка.

– Понеже бързате, ще Ви направя проба утре. Елате в шестнадесет часа.

– Благодаря, госпожо Петкова. Довиждане.

– Довиждане.

2. Попълнете празните места по модела, като употребите една от следните думи: трудно, студено, весело, приятно неприятно, топло, много.

Модел: *Онова момиче идвало, но не се е обадило.*

Било му е неудобно.

1. – Явор се е връщал и си е облякъл пуловера. –

2. – На рождения ден на Боян всички са пели и танцували много. –

3. – Зорница и Младен снощи са се разхождали дълго. –

4. – Децата са идвали и са се съблекли. –

5. – Цветкова е отказала поканата. –

3. Отговорете на въпросите, като употребите: когато, както, където, защото, колкото.

Например: – *Кога четеш в библиотеката?*

– *Когато нямам лекции.*

1. – Кога се храниш в стола? –

2. – Къде ще се срещнем? –

3. – Колко лева искаш? –

4. – Как да дойда у вас? –

5. – Защо излизаш рано? –

6. – Какво да донеса? –

7. – С кого да дойда? –

8. – Кого да поканя? –

9. – На кого да кажа? –

10. – Кой да дойде? –

4. Извадете наречия и определете разряда им.

1. Влакът дойде навреме.
2. Вчера посрещнах гости от чужбина.
3. Яжте повече плодове.
4. Може би ще прекарам ваканцията на село.
5. Ще заплатиш скъпо грешките си.
6. Той никога не закъснява за работа.
7. Догодина ще се срещнем пак.
8. Видях някъде такъв плат.

5. Употребете в изречението в качество на наречие и на прилагателно думите.

Внимателно, интересно, радостно, приятелски, обикновено, продължително.

6. Образувайте наречия от прилагателните. Съставете с тях изречения.

Смел, весел, сериозен, бърз, геройски, късен, напразен.

7. Степенувайте наречията. Измислете изречения с тях.

Светло, скъпо, близо, приятно.

8. Заменете подчертаните наречия с техни антоними.

1. Детето говори правилно. 2. Той става рано. 3. Говорете високо. 4. Вътре има много хора. 5. Магазинът е далеч. 6. Групата върви напред. 7. Той разбира малко български език.

9. Към подчертаните наречия прибавете предлозите, дадени в скоби.

1. Ляво и дясно има здания (в). 2. Горе ще пътуваме с автобус (на). 3. Ще вървим все долу (на). 4. Там се вижда добре(от). 5. Песента се чува далеч (на). 6. Той се приготви бързо (на). 7. Ще отида малко у един познат (за). 8. После ще се върна къщи (в).

Работа в групи

10.

I ГРУПА Попълнете празните места, като употребите една от следните думи: *непременно, утре, късно, отново, понякога, дълго, сигурно.*

1. Свен ... трябва да тръгва за Швеция.
2. ... му беше трудно да избере какво да заснеме.

3. Той ... ще посети пак Велико Търново.
4. Свен ... ще разказва на близките си за България.
5. Камен ... ще го изпрати на летището.
6. Свен вярва, че ... ще дойде в България.
7. Вечерта той се върна ... в хотела.

II група. Попълнете празните места, като употребите степенувано наречието.

1. Времето мина ... , отколкото той очакваше. ... Ще стигнете до пощата, ако минете по съседната улица. Не пиши толкова ... , защото допускаш грешки. (бързо)

2. Тази сутрин тя стана ... от всички. Не очаквах, че ще дойдете толкова Обадете ми се сутринта, но не ... от 7 часа. (рано)

3. Вечерта те се прибраха много Ще се обадя ... до края на седмицата. Обадете се, защото той още не се е върнал. (късно)

11. Прочетете откъса от разказа «Зеленият диамант» на Петър Бобев, в който е описано как звучи една красива мелодия.

Сега в стихналата колиба, сред монотонния плисък на тропическия дъжд нахлуват леко и уверено тържествените акорди на оркестъра. Буря ли беше това – и в музиката? Отвън пороят продължаваше да плющи единообразно, сякаш бе започнал от сътворението на света...

Музиката изпълваше цялата стая, блъскаше се в мрачните ъгли, надигаше се, преливаше, удавена в шуртенето на водата от палмовия прокрив...

Изведнъж оркестърът затихна, сякаш в миг облаците се бяха раздрали, небето малко се бе разведрило. И ето, неуловимо като песен на чучулига се промъкна основният мотив на цигулката. Извиси се, запретя. Толкова чар! Подранила чучулига, запяла химна на живота, горе, във висините, окъпана в златото на изгрева. А долу – ниви след дъжд, полегнаха ливади, не засъхнали локви край размътения поток и бели брези, привели ниско умоквени клонови...

Внезапно чучулигата млъкна, обгърната от сребърната мрежа на оркестъра. Но бързо се съвзе, размята се тревожно, заплетена в опънатите вълшебни нишки на флейтите, зариди – докато с един

замах раздра тази чудна мрежа, откъсна се от нея и полетя отново нагоре, пърхаща с крила

Петър Бобев из «Зеленият диамант»

1. Открийте наречията в текста. Направете в тетрадките си таблица по посочения модел и разпределете наречията, които сте открили в нея. Ако сте работили правилно, резултатът ще е следният – 1 наречие за време, 4 наречия за място, 9 наречия за начин и 1 наречие за количество

Наречия за време	Наречия за място	Наречия за начин	Наречия за количество

2. Направете морфеманализ на употребените в текста наречия **отвън** и **нагоре**. Образувайте техни сродни думи и определете какви части на речта са те.
3. Състезавайте се кой ще напише повече наречия с представки **от-** и **на-**
4. Напишете по три наречия, които да са сродни думи на наречието **ляво**. С всяко от тях съставете по едно изречение. Внимавайте да не допуснете правописни грешки.
5. В началото на текста са употребени формите на прилагателните имена **монотонния** и **тържествените**. Образувайте сродните им наречия за начин и ги включете в писмен преразказ на първия абзац
6. В последния абзац на текста са употребени наречията **внезапно**, **бързо** и **тревожно**. Включете тези думи в двойки изречения така, че да бъдат наречия, и така, че да са форми на прилагателни имена в среден род, единствено число.

12. Препишете изреченията, като изберете правилния вариант от посочените в скобите.

1. Щъркелите отлитат (надалеч/на далеч). 2. Взехме решението (поотделно/по отделно). 3. Мая преговори урока (наум/на ум). 4. (Оттук дотам/от тук до там) са 5 км. 5. Прочетох книгата (до край/докрай). Стигнах (до край/докрай), в който... 6. (Току-що/токущо) по новините съобщиха за изложбата. 7. (От време на време/отвереме-навреме) срещаме трудности. 8. До училището ще стигнете, като завиете (на ляво/наляво). 9. Вечерта (лека-полека/лека полека) се спусна над града. 10. (Току-що/токущо) обявиха резултатите от конкурса. 11. Баба ми разказа приказката (отначало докрай/от начало до край).

Тема
32

**НЕСАМОСТОЙНИ (СЛУЖЕБНИ) ЧАСТИ
НА РЕЧТА. ПРЕДЛОГ**
(Несамостійні (службові) частини мови.
Прийменник)

Несамостойни (служебни) думи – думите, които ни дават възможност да свържем самостоятелните думи в изречение, за да изразим мисъл, чувство. Те имат значение и смисъл, но не назовават понятие и затова не можем да зададем въпрос към тях.

➤ Несамостойни думи са: **предлог, съюз, частица**.

Напр. • Обичам излизам разходка кучето – това са четири думи, които разбираме, но те не изразяват мисъл, защото не са съчетани в изречение.

Можем ли с тези четири думи да изразим различни мисли, като използваме *съюзи, предлози и частици*?

Съюзите са оцветени в червено, **предлозите** в зелено, а **частиците** са изписани с удебелен шрифт.

- Обичам **да** излизам **на** разходка **с** кучето.
- Обичам **да** излизам **на** разходка **без** кучето.
- **Да**, обичам **да** излизам **на** разходка, **но не и без** кучето.
- **Не** обичам **да** излизам **на** разходка **с** кучето.
- **Не** обичам **да** излизам **на** разходка **без** кучето.
- **Не** обичам **и не** излизам **на** разходка **с** кучето.
- **Не** обичам **и не** излизам **на** разходка **без** кучето.
- **Дали** обичам **да** излизам **на** разходка **с** кучето?
- **Дали** обичам **да** излизам **на** разходка **без** кучето?
- **Дали** обичам **и** излизам **ли** **на** разходка **без** кучето?

С помощта на несамостойните думи самостоятелните се съчетават в изречение.

Благодарение на «малките» несамостойни (служебни) думи можем да изразяваме мисли.

Предлог – неизменяема дума, която означава смислови отношения между имената и другите думи в изречението.

➤ Предлогът стои винаги пред имена (*съществително, прилагателно, числително, местоимение*) или именни словосъчетания.

Предлогът стои само пред субстантивирани прилагателни и числителни имена (които са преминали в категорията на съществителното име), но сме убедени, че в ученическата възраст, когато все още не са усвоени основните понятия, това знание е излишно и децата се справят по-лесно без него. Самото название **предлог** означава дума, която се слага пред думата, към която се отнася. В примерите предлозите са оцветени в червено, а думите, към които се отнасят, са подчертани.

- Вазата е **на** масата (същ. име).
- Тръгнах **към** парка (същ. име).
- Излизам **с** тях (местоимение).
- Иван стои **пред** Ния (същ. име).
- Погледни **над** покрива (същ. име).
- Тръгнахме **към** осветената от луната поляна (същ. име).
- След пет минути ще съм **пред** тримата (същ. име, числ. име).
- Обичам да играя **с** големите (прил. име).

➤ Предлози в българския език са: *без, в/във, върху, вместо, всред, въз, до, за, зад, заради, из, извън, измежду, към, край, между, над, на, накрай, насред, о, от, около, освен, откъм, от-сам, отвъд, оттатък, по, пред, под, подир, помежду, посред, пред, преди, през, при, против, пряко, покрай, поради, свръх, според, спрямо, срещу, сред, с/със, след, у, чрез* и др.

Употреба

➤ Предлогът **У** се употребява пред **имена на лица** и пред местоимения, които заместват имена на лица:

- *Днес ще ходя **у** Иван.*
- *Книгата ти е **у** мене.*

➤ Предлогът **В** се употребява пред **нелични имена** или пред местоимения, които заместват нелични имена:

- *Днес ще ходя **в** Софийския университет.*
- *Открили са нов магазин за обувки, днес ще ходя **в** него.*

➤ **СЪС** се употребява, когато следващата дума започва със **С** или **З**:

- *Смесете водата със сироп.*
- *Направи го със замах.*

➤ **ВЪВ** се употребява, когато думата след него започва с **В** или **Ф**:

- *Можеш да прочетеш за това във вестника.*
- *Тази година ще ходя във Франция.*

➤ Това правило може да бъде нарушавано в поетичната реч.

Запомнете!!!

Как да различим предлога от представката

➤ Повечето предлози в българския език са и представки (с тях се образуват нови думи).

➤ За да разберем дали думата е предлог или представка, трябва да разгледаме следващата дума или словосъчетание:

➤ ако следва съществително име или именно словосъчетание – думата е предлог. Пиши разделно!

- *Те чакаха пред вратата* (същ. име).
- *Девето се беше скрило под голямата маса* (именно словосъчетание).

➤ ако следва глагол или дума с глаголен корен – интересуващата ни дума е представка. Пиши слято, защото тя е част от следващата дума!

- *Той предрече* (глагол) *всичко това*.
- *За радост предвижданията не се сбъднаха* (думата *предвиждане* има глаголен корен (*вижда*)).
- *Ти не играеш, а само подритваш* (глагол) *топката*.
- *Най-много го дразнеше небрежното подритване на топката* (думата *подритване* има глаголен корен (*рита*)).

ДОБРЕ Е ДА ЗНАЕМ, че ако се научим да различаваме предлозите, лесно ще се справяме с някои граматически правила.

1. Ако пред съществително име стои предлог, то **никога** не се членува с пълен член.

2. Ако местоименията **кой, който, някой, никой, всеки** **заместват имена на лица** и пред тях стои предлог, **винаги** пишем и произнасяме **кого, когото, някого, никого, всекиго**.

Запомнете!!!

Напр.: *Това е ученикът, с когото утре ще играя шах.* Местоимението замества име на лице (ученикът)

НО! *Това е мечокът, с който си поиграх вчера.* Местоимението замества име на животно (мечокът)

Това е отборът, с който ще се срещнем утре. Местоимението замества събирателно съществително (отборът).

Правопис

1. Сложни предлози, съставени от два предлога, които образуват смислова цялост, се пишат **слято**: *допреди, измежду, накрай, напред, открай, откъм, помежду.*

2. Предлози, образувани от предлог и наречие, се пишат **слято**: *въпреки, отсам, оттатък, натясно, отскоро, отрано, поотделно, отдалеч.*

3. Предлози, образувани от предлог и съществително име в основна или стара падежна форма, се пишат **слято**: *вдън, вместо, наместо, според.*

1. Прочетете един вариант на легендата за Свети Георги и неговия подвиг и изпълнете задачите.

Легендата за свети Георги, който убива змей, е широко известна в целия християнски свят. Според нея на връщане от воински поход той видял една плачеща девойка край езеро в близост до град на езичници. От нея разбрал, че жителите на града почитали като бог един огромен змей, който живеел в езерото, затова всяка година му обричали като жертва по девойка, а тази година дошъл редът и на самата царска дъщеря. Напразно светецът-воин се опитвал да убеди нейния баща да се откаже от своя бог и кървавите жертвоприношения в чест на чудовището, а да приеме християнската вяра, която изисква най-вече смирена доброта и милостивост.

Накрая царят приел да се покръсти заедно с целия си народ само ако младия воин докаже силата на своя Бог и победи змея. Георги приседнал край езерото и като склонил глава в skutите на красивата девойка, задрямал. Изведнъж водите на езерото се разбушували и от тях се показал огромния змей, който се устремил към обречената му жертва. Девойката заплакала, една сълза капнала върху лицето на момъка и го разбудила; като скочил на нозе, той грабнал оръжието си, изрекъл молитва към своя Бог и се насочил към змея – с един удар посякъл зловонната му глава, а после го разпрал. От туловището му излезли цели всички погълнати по-рано девойки, които се радвали на свободата и се прегръщали със своите плачещи родители. Царят удържал на думата си и приел християнството заедно с целия си народ, а Свети Георги се прибрал в своя роден край, където вече били чули за славния му подвиг...

(Тодор Молловиз «Свети Георги убива сура ламя»)

1. В текста има 11 предлога, като по-голямата част от тях са употребени повече от един път. Ще разберете кои са те, ако правилно преброите колко пъти е употребен всеки от тях и попълните таблицата.

Брой на появяване в текста	11	6	5	4	3	2	2	2	1	1	1
Предлог											

2. Един от предлозите в текста е употребен два пъти, а в последното изречение може да откриете негов омоним от друга част на речта. Кой е този предлог и от каква част на речта е неговият омоним?
3. Някои предлози в определени контексти са синоними. Ще се убедите в това, като замените подчертаните предлози в изреченията с други предлози така, че смисълът да се запази.
 1. Георги приседнал край езерото.
 2. Една сълза капнала върху лицето на момъка.
 3. Легендата за Свети Георги, който убива змей, е много известна в целия християнския свят.
4. В текста са употребени шест наречия. Открийте ги и определете вида им.

2. Ето още един кратък текст за Свети Георги. Препишете текста, като попълните празните места с подходящи предлози.

Паметта _____ свети Георги се чества _____ почти всеки християнин _____ изток и _____ запад. _____ много страни, _____

Грузия и Великобритания, св. Георги се почита _____ национален светец. _____ Грузия, например, съществуват точно 365 храма, посветени _____ свети Георги, колкото са и дните _____ годината. Не по-малко популярен е светецът и _____ Балканиите – _____ България, Сърбия, Гърция и т.н. _____ нас свети Георги е патрон _____ Българската армия. Един _____ най-древните храмове _____ християнския свят, посветени _____ мъченика, е ротондата «Св. Георги», построена през IV в. _____ нашата столица. Този факт говори много – само няколко десетилетия – мъченическата смърт _____ светеца _____ Сердика е издигнат храм _____ неговото име.

3. Съставете изречения, в които да употребите предлозите без, в, за, из, край, от, с. След това напишете по три думи в които без, в, за, из, край, от, с да бъдат представки.

Образец: Тичах без почивка. Безсъние, безсърдечен, безграничен.

4. Запишете антоними на предлозите с/със, над, пред, от. Докажете, че сте работили вярно, като включите предлозите от антонимните двойки в изречения.

5. Съчетайте дадените глаголи с предлози и съставете изречения:

отивам, пиша, стоя, мисля, умирам, уча, вървя, гледам, пея, анализирам, свира, снимам, седя, играя, превръщам се, говоря, живея, излизам, намирам се.

6. Попълнете празните места с предлога «с» (със) или «без».

Борба ... жертви е невъзможна. Генерал ... армия не е генерал. Не свири ... уста в час. Работеше ... страст и увлечение, фотоапаратът е ... лента. Тези снимки са ... фокус. Картината е нарисувана ... маслени бои. Живот ... маска и ... грим. Над този филм работих ... желание. Влакът пристигна ... 30 мин. закъснение. Беше облечен ... нови дрехи и ... скъсани обувки. Винаги работи ... желание ... усилие. Каната е пълна ... кафе ... захар. Говори ... децата ... да им викаш. Как живееш ... вяра и ... надежда? Аз съм пълен ... мечти за бъдещето. Утеших се ... мисълта, че всичко ще се оправи. Добре ли си ... здравето, Яна?

7. Вместо точките напишете предлозите «зад», «пред», «над», «под», като обърнете внимание къде е възможна употребата само на един или на няколко от предлозите. Каква е промяната в смисъла на изреченията?

Облякох пуловера ... сакото. Виж дали столът не е ... вратата. Студентите чакат ... вратата. Кукловодът играеше ... паравана. Тази страшна картина се разигра ... очите ми. Ясно се виждат тъмните сенки ... очите ти. Рунтави вежди бяха надвиснали ... очите му. Работата ни ... филма продължи дълго. Картината беше закачена ... масата. Дълго време бях ... въздействието на пиесата. Появата на певица ... публиката предизвика възторга ѝ. Операторът стоеше ... камерата и заснемаше пейзажа, който се откриваше ... обектива. Колите една ... друга преминаха моста ... реката. Стоях на моста и гледах как ... мене се пенеше буйната река, а ... главата ми се синееше небето. Всички сме равни ... закона. Цяла нощ майката бдя ... болното си дете. Камен е ... 30 години. Лъч светлина се промъкна ... затворената врата. Селото се намира ... хълма ... връх «Снежанка».

8. Определете кой предлог е най-подходящ: *между, помежду, сред, наред, посред, измежду?*

Разхождаше се ... тълпата, когато ... хората видях Кремена. Минах ... хората и заставах ... площада. Ела ме вземи ... 8 и 9 часа. Глупостта ходи ... хората. Присъствувах на спора ... тях. Цял живот живях ... картините си. Писателят публикувал трилогията си ... двете войни. Излезе ... лекцията, без да се извини. Бях снимал снимката ... книгите. Изправи се ... сцената и запя. Заварих детето си ... стаята, седнало на пода. Най-добре се чувствам ... приятелите си. Комисията избра три момичета ... 200 кандидатки, но и беше трудно ... толкова красавици.

9. На празните места поставете предлога «през» или «из». В кои изречения можете да използвате и двата предлога?

Всичко се чува стената. Два месеца пътувахте България. А сега излез вратата. Разхвърлял си дрехите си цялата стая. Пътят минава полето. Мислите ти все се носят облаците. Новината бързо се разпространи града. Погледнах прозореца. Преди да го хванат, полицаите дълго време го гониха гората. Вие лятото ли дойдохте? Сърдито ме

погледна рамото си. Търсих те целия Университет и цялото време се тревожех. Минахме Университета да те видим. Пия лекарството 6 часа.

10. Вместо точките напишете един от предлозите: по, до, за, на, от, в (във), върху. Отделете изреченията, в които можете да използвате повече от един предлог. Обяснете разликите в значението.

Стигнахме ... входа и решихме да влезем ... залата. Всичко, което казваш, е лъжа ... начало ... край. Дръжте се здраво ... ръцете. Слязох ... трамвая ... тротоара и тръгнах ... улицата. Това е нейният дебют. ... сцената. Сложих книгата ... чекмеджето. Извинявай, че паднах ... тебе. Не ходи бос ... тревата. Твърдението ти е най-близо ... истината. Стояха ... редица един ... друг. Извади палтото ... гардероба и го наметни ... раменете ми. Снегът падаше ... облаците ... черната земя. Защо отиваш ... магазина? Сложи палтото си ... гардероба, а чантата си ... масата. Движението ... централните улици е оживено ... 17 ... 20 часа. Отивам ... театъра ... репетиция. През есента птиците отлитат ... юг. Ангел замина ... село и ще се върне ... петък. Ще отида ... Университета да видя какво ново има. Помогни ... момичето да вдигне ... пода багажа си. Заведи ме ... музея. Вие ... Русе ли пътувате? След час пристигаме ... Варна. Лодката плаваше ... реката. Слънчевите лъчи падаха ... повърхността ... езерото. Връщам се ... почивка ... 22. V. сутринта. Децата ... сутринта играят ... двора. Разкажете как ще пристигнете, от дома където живеете, до мястото където учите.

11. Кой предлог ще напишете: към или срещу (против)?

Имам един въпрос ... вас. Има оплакване ... вас. Обърни дланите си една ... друга. Проявява интерес ... всичко. Обичта ми ... тебе е безкрайна. Видях, че тръгнаха ... киното. Нова година се пада петък събота. Елате ... нас. Кафенето е ... театъра. Парите се получават ... подпис. Застанете с лице ... камерата и гледайте ... мене. Направи няколко крачки ... стената. Мисля, че ... 17 ч. ще се върна.

12. Попълнете с предлози.

Снимах ... сутринта ... вечерта. Не спеше ... цели ноци и мислеше за работата си. Чакам ви ... 2 часа и тръгвам. Вече те чакам ... 2 часа. Излизаме ... 14 часа. Лекциите започват ... 9 часа. Елате ...

лекции ... други ден. Започнах работа ... 12 часа. Върнах се ... 17 часа ... къщи. Отидох ... магазина, влязох него и излязох ... улицата. Нарисувах тази картина ... крейда ... два месеца. Върнах се ... София ... сутринта. Разхождам се ... парка ... един час всеки ден. Ела ... Университета ... понеделник.

13. Напишете правилните предлози.

чаша ... стъкло	филм ... 2 серии	борба ... смърт
чаша ... вода	филм ... децата	борба ... свобода
чаша ... кафе	филм ... Чаплин	борба ... врагове
изследване ... историята	молба ... директора	
изследване ... резултат	молба ... отпуска	
изследване ... историци	молба ... кандидата	

14. Попълнете празните места с необходимите предлози. В кои изречения можете да употребите повече от един предлог?

Днес се разходихме ... езерото. Илия живее ... паметника на Левски. Корабът се движеше ... реката. Отдавна не съм бил ... леля си. Животът е пълен ... радости. Добре се представи ... комисията. Мария се омъжи ... Стоян. Доброто възтържествува ... злото. Потърсих те ... 4 и 5 часа. Птиците отлитат ... юг ... септември. Имаш коси ... злато. Говорих ... Методи ... новия филм. Погледни се ... огледалото, което е закачено ... стената. Остани още малко ... мене. Винаги го заварвам наведен ... книгите ... гуша потънал ... работа. Той е лекар ... професия, но артист ... душа. Стоеше ... прозореца и сърдито гледаше ... очилата. Направих проучване ... развитието ... българската държава. Иди ... залата, там ... те чака Яна. Рисувам ... акварел и само ... картон. Чух шум ... стъпки ... вратата. Стоеше ... картината и интерес я разглеждаше. Беше студено, а излезе ... риза и палто. Виновен беше Калоян, а наказаха ... него Боян. Не се възгордя ... похвалите. Ще говоря ... Петър ... твой проблем. Вървеше ... гърба ми и си мърмореше ... нос. Вървеше ... парка. Видях го да тича ... трамвай. Проявявам интерес ... книгите ... Вазов. Поставете масата ... леглото и прозореца. Кучето се въртеше ... мене, а после се скри ... масата. Страх ме е учителя ... история. Стаята не се дава ... наем. Ще дойда ... 5 минути. Събудих се ... сън ... в часа. Пиесата е слаба ... критиката. Реализирането идеята се постига ... диалога. Тази работа не е ... силите ми. С творчеството и той

се бореше ... консерватизма ... изкуството. Творчеството му е ... влияние ... модернизма. Яна е висока ... ръст. Отивам ... гости ... Владо. Облечи си сакото ... пуловера. Ела ... празниците. Добре се чувствавам ... природата. Не мога да говоря лошо ... приятелите си. Никога не съм бил ... тебе.

15. Попълнете празните места с подходящи предлози.

1. Яна всеки ден излиза ... къщи рано.
2. Джим върви ... булевард, после завива ... и стига ... първи блок.
3. Калина и Росица искат да отидат ... цирк. Сега отиват ... цирка за билета.
4. Утре вечер майката на Асен ще дойде ... Търново; София.
5. Луис тръгва ... центъра, разхожда се ... много, минава ... магазините и после се връща ... къщи.
6. На връщане той минава ... «Александър Невски», после минава направо ... градинката, завива ... и стига ... спирката.
- 7 ... аерогарата ... Орловия мост се пътува 10 минути.
8. Боян се качва ... Витоша ... пътеката, а не ... лифта.
9. Обикновено Боряна пътува ... трамвай ... института.
10. Слизате ... втората спирка, тръгвате ... улицата, завивате ... паметника и стигате ... площада.
11. Яна винаги тръгва ... лекции навреме.
12. Колата се движи ... града с намалена скорост.
13. Петров се качва ... тролея и пътува с него ... булевард «Витоша».
14. Аз минавам ... подлеза и излизам ... него пред хотел «Балкан».
15. Туристите вървят бавно ... града.

16. Напишете изреченията, като употребите един от посочените в скоби предлози.

1. Боян много обича да пътува (в, из, през) България.
2. Борислав всяка сутрин минава (през, под, по) подлеза.
3. Винаги ли тръгвате (по, от, в) общежитието навреме?
4. Братът на Яна често идва (при, от; до) провинцията.
5. Когато го видях, той вървеше бавно (из, по, на) алеята.
6. Видях, че Крум се качва (с, в, от) едно такси.
7. Колата се движи (по, из, край, през) модерни жилищни блокове.

8. Те се качват (по, на, в) петия етаж, после слизат(с, на, в) партера, излизат (на, от) блока и тръгват (по, към, през) спирката.

9. Ние завиваме (към, край, по) ъгъла, вървим (из, на, по) тротоара и стигаме (край, на, до) поликлиниката.

10. Асен се разболя и отиде (в, при, на) преглед (на, при) лекаря.

11. Калина се качва (на, по, в) стълбите на втория етаж, тръгва (в, по, край) коридора, минава (към, до, край) лекарския кабинет и влиза (в) стаята.

12. (В, по, из) тротоарите вървят хора (на, из, по) центъра се движат коли, а (в, на) кината и театрите влизат много младежи.

13. Аз винаги пътувам (до, с, за) трамвай (в, от, до) университета.

17. Попълнете празните места с подходящи предлози.

1. Яна се качва ... трамвая.

2. Ние слизаме ... автобуса ... третата спирка.

3. Джим минава ... паметника, завива наляво и тръгва ... улица.

4. Яна и Боян отиват ... кино.

5. Те минават ... подлеза, излизат ... него и стигат ... кино «Изток».

Работа в групи

18. Изберете верния предлог или наречие.

1) На спирката

– Извинете, кой трамвай да взема (към, за, през) гарата?

– Единицата, но тя върви (от, на, през) центъра и е много бавна.

Ако бързате, качете се (за, от, на) автобус № 74. Той спира (към, през, на) същото място, точно (по, към, пред) гарата.

2) В автобуса.

– Извинете, (край, до, на) коя спирка да сляза (в, за, към) гарата?

– Може и на тази, но трябва да продължите (зад, до, по) булеварда, да завиете (от, край, в) паркинга и ще стигнете (пред, до, за) гарата. Но на следваща спирка е по-близо. Само трябва да минете (през, за, към) подлеза и излизате точно (от, пред, из) гарата, или, ако не се качете (по, за, с) стълбите, влизате направо (край, в, от) самата гара.

3) *На информацията*

– Извинете, къде мога да си купя билет (на, за, в) бургаския влак?

Трябва да слезете (през, под, на) долния етаж. Касите се намират (напред, отвън, вдясно от) стълбите.

4) *На касата*

– Един билет за бургаския влак.

– (За, в, при) къде ще пътувате?

– А-а... (на, до, край) Айтос.

– Но този влак е експрес и не спира (до, при, на) Айтос. След половин час (към, на, за) Бургас заминава бързият влак. Той спира.

5) *Вкъщи*

– Здравей, миличка. Как си? Искаш ли да се поразходим, да излезем малко (в, от, за) къщи?

– Току-що се връщам (в, на, от) работа. И къде да се разходваме в тоя час?

– (Из, към, през) града, (при, по, до) улиците. Знам, че обичаш.

– Да, но сега всичко живо е тръгнало (отвътре, назад, навън), (в, по, на) магазините, (из, на, по) разходка...

– Не можем все да стоим (от, за, в) къщи. Хайде, ще те заведа (до, на, в) кино, после (при, на, за) ресторант...

– А не може ли да започнем с ресторанта...

Разбира се. На жена не се отказва.

19. Преведете на български. Извадете предлозите.

Під режимом харчування розуміють чіткий розподіл окремих вживань їжі протягом доби. Здоровим школярам слід їсти чотири рази на добу з інтервалом у чотири години. Під час їди будь зосередженим, добре пережовуй їжу. Не слід їсти в проміжках між їдою, бо від цього порушується робота залоз органів травлення, знижується апетит.

Съюз – дума, чиято основна задача е да свързва:

1. еднородните части на изречението:

- Децата носеха цветя **и** балони.
- **Вестта** за въстанието се разнесе по гори **и** по паланки.
- Днес цял ден вали **ту** дъжд, **ту** сняг.

2. простите изречения в състава на сложното (**сложно съчинено** и **сложно съставно изречение**):

- В този момент всички разбраха, **че** ще успеят.
- Обичам предизвикателствата, **но** се страхувам **да** скоча с бърнджи.
- **Нито** мога да пея, **нито** имам желание да го правя.

3. отделните изречения в текст:

- Тогава ще помогнем ние. **Ако** трябва, ще обърнем всичко, **за да** може да се спаси човекът.
- Сто пъти го помолих! **Но** той не разбира от дума.
- Българинът си стоеше безстрастно **и** мълчеше. Явно бе, **че** не разбираше немски **и** що приказват за него... **Или** пък просто усецаше? – **защото** при първите недоброжелателни думи на дамата, аз съгледах едната му буза нервно-нервно **че** мръдна... **А** може би това бе случайност... **Но** подир това той вече гледаше настрана, към полето. (Иван Вазов).

В **синьо** са оцветени съюзите, които свързват прости изречения в състава на сложното.

Съюзи са: а, ако, ала, ама, да, и, или, като, ни, нито, но, па, пък, та, ту, хем, че, я (тези съюзи по форма са **прости**, защото се състоят само от една дума); без да, за да, освен да, преди да, въпреки че, като че, освен че, след като, затова че, само че, тъй че, така че, макар че, но пък, макар да, макар и да, ако и да (тези съюзи по форма са **сложни**, защото съдържат повече от една дума) и др.

➤ Ролята на съюзи могат да изпълняват и някои местоимения (който, чийто, какъвто, кой и др.) и наречия (когато, където, защото и др.).

1. Прочетете откъса от «Моето семейство и други животни» на Джералд Даръл и изпълнете задачи 1 и 2.

Събличахме се под маслиновите дървета, нагазвахме в топлата, бистра вода и се отпускахме по корем над камъните и храстите от водорасли, като от време на време се гмуркахме, за да извадим на повърхността нещо, което привлечеше погледа ни: някоя по-ярка мида или рак – пустинник с огромни размери. Тук-там по песъчливото дъно растяха на ребровидни лехи черни лентовидни водорасли и сред тези водорасли живееха морските краставици. (...)

След като изчерпехме възможностите на морските краставици, започвахме да търсим нови раковини за моята сбирка или разговаряхме надълго и нашироко за друга фауна, която намерехме докато Джордж изведнъж проумяваше, че всичко това, макар и твърде приятно, едва ли може да се приеме за образование в точния смисъл на думата, затова се връщаме към плитчините и лягахме там. Тогава урокът продължаваше, а ятата дребни рибки се събираха около нас.

се гмуркам – пірнати.

ятата дребни рибки – косяки маленких рибок.

1. Разпределете в две колонки предлозите и съюзите, които откривате в текста.
2. Прочетете отново текста и потърсете кой съюз може да бъде заместен със съюза **щом**, без да се промени смисълът на изречението.

2. Препишете откъса от «Принцът и просякът» на Марк Твен, като попълните празните места, избирайки от следните съюзи: нито, но, и, както-така и, докато, че, и. Обяснете пред кои от съюзите задължително се поставя запетая.

_____ лежеше, продължавайки да размишлява _____ да страда, в съзнанието ѝ започна да се промъква предположението, _____ у това момче има нещо неопределимо, което липсва _____ на полуделия, _____ на здравия Том Канти. Тя не можеше да опише това нещо, _____ да каже какво точно е то, _____ острият ѝ майчински усет все пак го откриваше _____ долаваше.

3. Прочетете текста и изпълнете задачи 1–5.

Астрономическият часовник Орлой в Прага

Малко часовници могат да ви информират за толкова много неща, колкото часовникът от XV век «Орлой», който се намира в чешката столица Прага. Той показва точното астрономическо време и представя движението на Слънцето и планетите, разположението на зодиакалните съзвездия и броя на часовете дневна светлина всеки ден. На кръгъл час часовникът «оживява», когато зад тях една по една се появяват цветните фигурки на дванадесетте апостоли, които обикалят в кръг. Според легендата чешкият майстор Хануш, за когото се смята, че е проектирал часовника, трябвало да бъде ослепен, за да не може да построи втори такъв часовник в друг град. Майсторът получил правото на по-

следно желание, преди да го ослепят. Той поискал да отиде и да види творението си за последен път. Казват, че тогава нарочно го повредил, а после цели 100 години никой не успял да го поправи.

Из интернет

1. Открийте и запишете съюзите от текста, като определите каква е функцията на всеки от тях.
2. Кой съчинителен съюз се повтаря четири пъти в текста. Къде той свързва части в простото изречение и къде – прости изречения в състава на сложното изречение?
3. В текста са употребени четири форми на относителни местоимения като съюзни думи. Открийте ги и обяснете правописа им.
4. Коя от изброените в скоби съюзни връзки променя смисъла на изреченията?
 1. Часовникът «Орлой» е уникален, (защото/понеже/тъй/като/въпреки че) информира за много неща.
 2. Часовникът «оживява», (когато/затова/щом/след като) двете му прозорчета се отворят и се покажат фигурките на дванадесетте апостоли.
5. Предайте съдържанието на текста писмено със свои думи. Подчертайте съюзите, които сте употребили.

4. Попълнете изреченията с необходими съюзи.

1. Мечката подушва човека ... не го изяжда.
2. Другарите вървят по гората ... разговарят.
3. Корените на учението са горчиви ... плодовете са сладки.
4. Мечката не вижда човека на дървото ... тръгва към другия на пътя.
5. Днес ... вали дъжд ... духа вятър.
6. През лятото дните са дълги ... през зимата са къси.
7. Този часовник работи добре ... избързва ... остава назад.
8. Довечера ще уча английски език ... ще отида на концерт.
9. Ще дойда у вас ... ще ти телефонирам.
10. Момчето е сериозно болно ... ще оздравее.

5. Напишете пропуснатите подчинителни съюзи.

1. ... можеш, премести този шкаф до другата страна.
2. ... нямаш важна работа, ела с мен на разходка.
3. Телефонните разговори се заплащат с 50% намаление, ... се провеждат вечер след 21 часа.
4. ... можех да дойда, нямаше да се колебая нито миг, но, за съжаление, имам много работа. ... не знаете откъде трябва да минете, ще ви покажа.
5. Видиш ... щъркел, да знаеш, че е дошла пролетта.
6. ... ме няма, остави ми бележка на вратата.
7. Шофьорът на таксито каза, че ще ме вземе само ... си платя и обратния път.

6. Преведете на български. Извадете съюзите. Определете им ролята в текста.

Нестримно спливають століття. У вогні пожежі й запеклих воєн гинули твори митців і будівничих. На місці старих виростали нові міста і храми. Чим дальша від нас епоха, тим менше ми знаємо про неї, тим важче нам зрозуміти життя й інтереси людей тих часів. Але кожна епоха залишає за собою свідків – пам'ятки архітектури.

Серед цих пам'яток чи не найцікавішими є церкви,

собори й монастирі. Храми України... Великі собори і маленькі церквички. Скільки їх спалено і знищено! Але історія знає безліч прикладів, коли на місці зруйнованих храмів зводилися нові, ще кращі й міцніші. Бо нашому народу ніколи не бракувало здорового глузду, щедрості душі й віри (*Л. Шошина*).

7. Обединете дадените двойки изречения в едно с помощта на съюзи. Запишете и определете видовете изречения по структура. Подчертайте главните части на изречението.

1) Дворецът «Мариински» се намира в живописно кътче на Киев. Той е заобиколен от красив парк.

2) На Растрели се приписва заслугата за проектирането на Кралския дворец. Сградата е проектирана от архитект Иван Мичурин.

3) Архитектурата на двореца впечатлява с богатството си от орнаменти, картуши, вази на балюстрадата и сандъци на прозорците. Цветовата композиция я прави още по-изразителна.

4) През XVIII в. дворецът се е състоял от основна двуетажна сграда. Тя е била украсена с великолепно корнизи.

5) Вторият етаж, изработен от дърво, е бил предназначен за жилищни помещения. Първият каменен етаж е принадлежал на прислугата.

6) През 80-те години на XX в. са извършени мащабни реставрационни работи. В двореца се провеждат правителствени приеми.

(Из Оксана Ламонова)

Дворецът «Мариински» в Киев

8. Кои пунктуационни изисквания към употребата на съюзите не са спазени?

И днес и утре ще уча по история и цивилизация. – Не мога, да разкажа приказката. – Искам да стана манекенка но не съм достатъчно висока. – Много е трудно ала ще се справя. – Никой още не знае че ще се премествам в друго училище.

Тема **ЧАСТИЦА** **34** (Частка)

Частичите са неизменяеми кратки думи, които служат за изразяване на чувства, уточняване на смисъла, образуване на граматически форми и др.

1. Допълване, уточняване или промяна на смисъла на изречението:

- Трябва **още** много да учим.
- **Едва ли** ще успеем да стигнем навреме.
- Ще дойда **чак** утре.

2. Изразяване на чувства:

- **Леле, море**, ти Пирин планино!

3. образуване на граматически форми:

➤ бъдеще време

- **Ще успеем да стигнем.**

➤ степенуване

- Не искам **по-голямата**, а **най-хубавата**.

➤ повелителни глаголни форми

- **Нека да свършим първо с домашните.**

➤ отрицателни глаголни форми

- **Не ме чакай** утре.

4. образуване на нови думи

- **Еди-кой си ѝ бил казал!**

5. образуване на въпросителни изречения

- Беше **ли** на празника?
- **Нали** няма да забравиш молбата ми?

ПРАВОПИС

1. Частиците **ПО, НАЙ** се пишат **полуслято** (отделят се с малко тире) пред:

➤ прилагателни имена (*по-голям, най-интересен, по-щастлив, най-горещ*)

➤ наречия (*по-нагоре, най-напред*)

• *Защо не се държиш **по-учтиво** със съучениците си?*

• ***Най-бързо** и **най-лесно** ще стигнете върха по означената пътека.*

• *За да постигаш всичко **по-лесно**, гледай **по-ведро** на живота и не се отчайвай. **Най-вече** не се отчайвай!*

2. Частиците **ПО, НАЙ** се пишат **отделно** пред:

➤ съществителни имена (*по човек, най юнак*);

➤ глаголи (*по харесвам, най обичам*);

➤ някои изрази (*по към мене, по на открито*)

• *Е, добре, всички разбрахме, че си **по юнак** от другите.*

• ***Най ме радват** ръчно изработените подаръци, защото са направени специално за мен, с мисъл за мен.*

• *Ела **по към мене**, за да могат и другите да седнат по местата си.*

В тези случаи частицата **по** се пише с ударение, за да се разграничи от предлога *по*.

3. Частиците **ЕДИ, ГОДЕ** и **ЩО**

➤ пишат се **полуслято**:

• ***Еди-кой** си му казал и той вярва.*

• ***Току-що** мина оттук.*

4. Частицата **НЕ**

➤ пише се **разделно**

➤ слято със следващата дума се пише

– когато думата не се употребява без нея (***неизбежен, непоколебим, невръстен, нехая, необходим***)

– пред съществително, прилагателно или наречие, когато с **НЕ** се образува нова дума с противоположно значение (***истина** → **неистина**; **приятел** → **неприятел**; **вярно** → **невярно**; **мирен** → **немирен**; **напразно** → **ненапразно**; **знаещ** → **незнаещ**; **узрял** → **неузрял**; **възпитан** → **невъзпитан**)*

– когато думата е образувана с представка **НЕДО** (***недоглеждам, недовиждам; недочувайки***).

Запомнете!!!

Лесно можем да открием дали трябва да напишем частицата *не* слято или отделно, като членуваме следващата дума.

➤ Ако думата **може да се членува** в текста – пиши **слято!** *Не* е част от следващата дума:

• Той *не* можеше да разбере това **недобро** отношение → Той *не* разбираше **недоброто** отношение;

• Учителят се дразнеше от **неслушащи** ученици → Учителят се дразнеше от **неслушащите** ученици;

• Това беше **недобър** пример, който те веднага усвоиха → Това беше **недобрият** пример, който те веднага усвоиха.

➤ Ако думата **не може да се членува**, пиши **разделно!** *Не* е отделна дума:

• Тя *не* каза нищо (думата **каза** не се членува).

• *Не* разбирайки думите му, тя го гледаше учудено (**разбирайки** не може да се членува).

Не трябва да забравяме представката **недо**. Думите, образувани с нея не могат да се членуват, но пък и не съществуват без първата част на представката **не**. Напр. **недовиждам**, **недовиждайки** – няма дума **довиждам**; **недоглеждам**, **недоглеждайки** – няма дума **доглеждам**.

1. Прочетете и сравнете изреченията. Каква е ролята на подчертаните думи? Коя част на речта са те?

Олег и майка му ще отидат на море през лятото.

Олег и майка му няма да ходят на море през лятото.

Ще отидат ли Олег и майка му на море през лятото?

Само Олег и майка му ще отидат на море през лятото.

Олег и майка му ще отидат на море през лятото.

1. Направете връзка между думите. Открийте ролята на предлозите и съюзите. По какво се различават частиците?

2. Прочетете текста. Открийте частиците и обяснете значението им.

Излишно е да казвам, че коледната елха тази година беше просто великолепна.

Мама стоеше отвън с коженото си палто и я подреждаше:

– «Димитре, тези клони вдясно вече са остъргани, ти ги отрязва. А този вече е пожълтял, това също е лош знак. И него отрежи малко.

– Какво дърво, просто елха, никога не е имало нещо подобно. Лидия Николаева я има!» – казваше Димитър, размахвайки брадва, и намигаше лукаво на Шурка и на мен.

(Из Оксана Иваненко)

3. Определете значението и службата на частиците в следните изречения.

1. Тая работа май няма да стане! – рекъл Хитър Петър (Из народна приказка).

2. – Я потърси тук – каза Филе, – а аз ще отида в кухнята (Астрид Линдгрен).

3. Поздрав най-сърдечен от моята славна и вярна дружина! (Ран Босилек).

4. – А бре, Серафиме, ти ли си? – извика най-после Еню (Йордан Йовков).

4. Включете частиците *най* и *по* в измислени от вас изречения. С какви изисквания към правописа на частиците ще се съобразите?

5. При преписването на текста са допуснати грешки. Поправете ги. Обяснете правописа на частицата *не*.

И тъй от безрассъдство обзети,
престанали да рабутят рацете,
престанали да ходят веч нузете,
не гледали учите, не слушали ушите,
мълчали и не дъвчили устата,
стомахат не приемал веч храната,
за никуго не мислила глъвата.

Асен Разцветников

6. Изменете изречението *У нас пристигна скъп гост*, като му прибавяте последователно частиците *ще*, *ли*, *нека да*, *хей*.

7. Вслушайте се в речта на своите родители, баби, дядовци, приятели и познати. Запишете изречения, в които те употребяват частици за засилване смисъла на думи и изречения. Вслушайте се и в собствената

си реч. Напишете съчинение на тема: «Винаги ли е уместна и необходима употребата на частиците в речта?»

1. Какви промени настъпват в строежа и в смисъла на изречението?

2. С кои частици биха изговорили това изречение по-възрастните хора от вашия край?

8. Поставете частиците, изразяващи дадените в скобите значения, в изреченията, като подчертаете граматичните основи.

Група I. – Обичам пролетта (подсилване).

Появиха се първите лястовички (указание).

II група – Хубаво е да доставяме радост на хората (възклицание).

Пролетта си взима своето (подчертаване).

Група III – Слънцето дава топлина (пояснение)

Един облак в небето се смее (твърдение).

9. Прочетете текста. Определете типа, стила, тематата и основната му мисъл. Извадете частиците, обяснете ролята им в текста.

Вярно е, че в природата има нещо тържествено, когато калина цъфти. Хората дори казват: «Възхищавай се на калина, когато цъфти, радвай се на детето, когато порасне». Славейт също пее за белия цвят на калина. А рубинените плодове отдавна символизират смелостта на хората, които проливат кръв в борбата срещу враговете. Освен това семето на калина прилича на сърце. Хората разказват легенди за смели момичета, които водели войските на завоевателите в храсталака. Обрекли ги на смърт. Именно от кръвта на тези патриотични момичета са израснали тези храсти.

10. Преведете на български. Извадете частиците.

- Як же хороше жити на землі!
- Он зірка в небі пролетіла.
- Чиє краці між квітами та над весняніі?
- Мабуть, час вже до роботи, браття.
- Що за золота у вас дитина.
- Тільки в праці крилатим стаєш.

11. Всяка група може да докаже на себе си, че само създаването не е достатъчно! Трябва да докажете, че сте усвоили материала и сте разбрали ролята на частиците в речта. Мотото: «Можем да направим толкова, колкото знаем».

В страна Морфология е живяла една неизменяема част на речта, която се казвала Частица. Какво толкова специално има в нея?... (продължете разказа, така че работата на всяка група да доведе до един цялостен разказ).

Тема 35	МЕЖДУМЕТИЕ (Вигук)
--------------------------	-------------------------------------

1. Прочетете текста. Определете темата му.

ПРИКЛЮЧЕНИЯТА НА МЕЖДУМЕТИЕТО
(приказка)

Имало едно време едно междуметие, което вървяло по горската пътека и било тъжно: «Каква е тази несправедливост? Всички части на речта са приятели помежду си и се гордеят, че могат да се нарекат пълноценни. Дори служебните части на речта са се сприятелили с тях. Хитрият Предлог изразява връзката между обектите и се сприятелява със Съществителното име. Ласкателната Частица помага да се промени значението на отделни думи, дори на цели изречения. Съюзът следва реда на царя на синтаксиса и свързва изреченията. Какво трябва да направя? Никой няма нужда от мен». Той седна и се разплака горчиво. Изведнъж видя, че кралицата Морфологията и Царят Синтаксис идват. Бедното Междуметие искаше да се скрие, но Морфологията забеляза нашия пътник и го попита:

- Кой си ти?
- Аз съм Междуметие.
- Защо си толкова тъжен? – попита Морфологията.

– Никой няма нужда от мен, никой не иска да дружи с мен: нито самостоятелни, нито служебни части на речта.

– Ела с нас – предложи Синтаксисът, – макар че не назоваваш нищо, не изпълняваш никакви служебни функции, но кралският двор не може без тебе, защото изразяваш емоции, воля, мотивация за действие и звукоподражание. И най-важното, ти си свързан с речевия етикет.

– О! – Междуметието се зарадва. – Мога да бъда полезен на някого.

– Нека да станем приятели – предложиха Морфологията и Синтаксисът.

– Съгласен съм!

Оттогава те са трима най-добри приятели.

1. Защо междуметието беше тъжно и мислеше, че никой няма нужда от него?
2. Какви функции според вас изпълняват междуметията в текста?

Проверете себе си

1. Междуметия – неизменяеми думи, които изразяват непосредствено чувства или наподобяват природни звукове:

- *Ех, колко е хубаво!*
- *Ура!*
- *Олеле, умирам от страх!*
- *Стига с това фалшиво цигу-мигу!*
- Хей, какво е това **шушу-мушу**?

Междуметията са странични думи – не са нито самостоятелни, нито несамостоятелни, защото не изразяват понятие, а различни чувства и имат значение само в общуването.

➤ От междуметията могат да се образуват други думи:

междуметие, глагол, съществително име.

- *Тик-так, тиктакам, тиктакане.*
- *Мяу-мяу, мяукам, мяукане.*
- *Пляс, пляскам, пляскане.*
- *Бух-бух, бухам, бухане.*

2. Правопис

➤ Междуметията могат да се употребяват като самостоятелни възклицателни изречения:

Проверете себе си

- *Ах!*
- *Ура!*
- *Уви!*
- Междуметията, които изразяват чувства, се отделят със запетая или с удивителен знак:
 - *О, колко е хубаво!*
 - *О! Колко е хубаво!* (изразява се по-силно чувство)
- Звукоподражателните междуметия се пишат полуслято:
 - *тик-так, чик-чирик, бау-бау.*

2. Прочетете откъса от текста на Алеко Константинов. Как героят дава израз на своите чувства по време на пътуването? В какви случаи използваме междуметия?

Бай Ганьо започна да се присламчва към нашето купе. (...)

– Туй какво е, грозде ли е? Браво! Гледай! Я дайте една чепчица! Мм! Хубаво! Браво! (...)

– Тази табакера дали е от кавказко сребро?

– Не е, виенска направа е! – отговаря притежателят.

– Тъй ли? Я дай да я видя. Ц...ц...ц...! Гледай! И тютюн има, български, нали? Браво! (...)

– Я се поотмести малко към края да си сложа и другия крак. Браво! Е-е-ех! (...) Я чувайте машината какво прави: тупа-лупа, тупа-лупа...

Анализираме!!!

С думата **браво** Бай Ганьо изразява одобрение, че събеседникът му има грозде. Използва **мм**, за да подчертае удовлетворението си от този факт. Чрез **тупа-лупа** героят наподобява звукове, които издават колелетата на вагоните. **Браво, мм, тупа-лупа** са странични думи, които не влизат в състава на изречението. Тези думи са **междуметия**.

1. Продължете сами анализа на други междуметия, като ги откривате в текста.

3. Прочетете откъсите от «Малки жабешки истории» на Йордан Радичков. Посочете междуметията и определете вида и значението им.

1) – Готов съм да ти помогна – рече човекът. – Но как?

– Ооо! – възкликна жабата. – Ако ти не се гнусиш от мене и ме целунеш, то аз тутакси ще се превърна в истинска принцеса!

2) Заради подвикнавето «Гу-гуу-гу» хората нарекли гугутката гугутка. Тихото «Гургур!» дало името на гургулицата. (...) Патешкото пък «Па-па!» подсказало името на патицата.

- 1.** Какви пунктуационни особености откривате при употребата на междуметията. Дайте примери.

Запомнете!!!

В изречението междуметията може да изпълнява служба на сказуемо.

От някои междуметия се образуват глаголи и съществителни имена (бърборя, трясък и др.).

4. Открийте междуметията и определете категорията им по значение.

1. О, зад полето, зад планините, се извива златна линия!
2. Карагъзът се изкачи през прага и влезе във водата – плъп!
3. Тик-так, но никой не може да помръдне.
4. Издърпват се, побутват се и обикалят около къщата.
5. Наведнъж – чуруликане! После – писк! После – гори!

5. Открийте междуметията. Обяснете вида и употребата им.

Ах, защо така си патя
с междуметията, братя?
Цял треперя днес от страх.
Ах, ах, ах, ах!
Ах, пусти страх!
Ех, добре, че съм Стамат
и по списък съм назад!
Там стоя и по успех.
Ех, ех, ех, ех!
Ех, по успех!
Ох, беда – редът е мой!

Кой ще ми подсказе, кой?
Пак за двойчица доход.
Ох, ох, ох, ох!
Ох, пак доход!
Ух, добър е моят слух.
Викат ме – отлично чух.
Но преструвам се на глух.
Ух, ух, ух, ух!
Ух, звънецът би!
Хе, хе!

Цветан Ангелов

6. Обяснете какви чувства са изразени с междуметието О. Прочетете с подходяща интонация.

О, Шипка!
Три деня младите дружини
как прохода бранят!

Иван Вазов

О, майко моя, родино мила,
защо тъй жално, тъй милно плачеш!

Христо Ботев

О, мой боже, правий боже,
не ти, що си в небесата...

Христо Ботев

7. Сравнете по смисъл двойките изречения. Направете извод за ефекта от употребата на междуметия.

1) Права крачка напред в тъмнината и прас! главата в някаква стена. – Права крачка напред в тъмнината и си пръскам главата в някаква стена.

2) Камъкът полетя ниско над калната земя и цоп! в локвата. – Камъкът полетя ниско над калната земя и се цопна в локвата.

1. Каква служба изпълняват междуметията в изреченията?
2. Кои глаголи в изреченията са образувани от междуметия?

8. В изреченията по-долу въведете междуметията от помагалото и открийте към коя група принадлежат.

1. Нашите гори са красиви, уникални! 2. Какъв глас има моята приятелка! 3. Родна земя, ние сме твои синове! 4. Много искахме да посетим полето, където се е състояла тази битка. 5. Как лети времето. 6. През тази година всичко се е променило толкова много. 7. Ние все още се преструваме.

Помагало: О, о, о; ах; о, о, о; гай-гай; о; ах.

9. Създайте диалог между двама/две съученици/ съученички за телевизионна програма, като използвате междуметия и учтиви думи.

10. Образувайте глаголи от междуметията *ах, мяу, цоп, пляс, ох*. Съставете изречения с образуваните глаголи.

11. Преведете на български. Извадете междуметията. Каква служба те изпълняват в изреченията. Обяснете правописа им.

Та орав мужик край дороги. Гей, цоб! Цабе, рябий, тпру!

Край дороги! Цить, дитино, цить, не плач, принесе киця калач.

Гоп, мої гречаники, гоп, мої білі, чогось мої гречаники на скоринці сіли. Гей, як крикне козаченько до гаю, до гаю: «Наїжджайте, воріженьки, сам вас накликаю!» (*Народна творчість*) На добраніч вам, ниви й поля. (*М. Коцюбинський*) Еге-ге! Щось ви, хлопці, не той, не як його, не туди неначе йдете... (*О. Довженко*) Геть, відійди від мене, сине тьми. (*Леся Українка*)

12. Прочетете ученическия текст. Как седмокласникът изразява чувствата на участниците в случката? С какви думи имитира звуци? Редактирайте текста.

Една зимна сутрин стана нещо необичайно. Някой потропа по стъклото на прозореца:

– Чук чук чук.

Малка птичка с ранено крилце беше кацнала на перваза и ни молеше за помощ.

– Божичко съвсем е премръзнала! – възкликна баба.

– О ле ле миличкото сугурно много го боли! – натъжи се сетра ми.

– Чик чирик, чик чирик – каза птичката и се успокои. Разбра, че е попаднала при приятели.

1. Прочетете текста. Определете темата му.

ПРИКАЗКА ЗА СТРАНАТА НА МОРФОЛОГИЯТА

Отвъд сините морета, отвъд тъмните гори, отвъд високите планини се простират границите на страната Морфология, управлявана от кралица. Страната била малка – само 10 княжества: Съществително име, Прилагателно име, Местоимение, Числително име, Глагол, Наречие, Съюз, Предлог, Частица, Междуметие. Но Морфологията беше богата.

Всяко княжество се занимаваше със собствените си дела. Съществителното име обединяваше всички одушевени и неодушевени предмети и ги назоваваше. Прилагателното посочваше техните характеристики. Числителното можеше бързо и точно да преброи цялото население на страната. Глаголите предизвикваха възхищение у всички заради тяхното усърдие; те винаги вършеха всяка работа с енергия и желание. А ако някой от тях се умореше, Местоимението го заместваше. Тъй като беше много тактичен, той не назоваваше имената на тези, които имаха нужда от помощ. Местоимението винаги контролираше кой как работи: добре или зле, кой отива на работа вечер и кой сутрин.

Обитателите на царствата на Съюза, Предлога, Частицата и Междуметията обаче били мързеливи, не искали да работят и не правели нищо.

Кралицата на страната на Морфологията се разгневила – тя не обичала мързеливите хора – и ги направила слуги, като ги принудила да помагат на хората от всички останали княжества.

1. Какъв извод за частите на речта можете да направите?
2. Каква роля изпълняват самостоятелните части на речта?
3. Как вие разбирате, че кралицата обитателите на четирите царства направила слуги? Каква връзка има това с науката за езика?

2. Прочетете текста и изпълнете задачите.

Старецът приличаше на Дядо Коледа, само че в обикновени дрехи. Имаше дълга бяла брада, зачервени като ябълки бузки, провиснали вежди, които бяха направени сякаш от сребърния памук на коледно дърво. След като го разгледах подробно, забих отново поглед във вестника, преставайки да му обръщам внимание. «Въпреки че никак не ни засяга какво ще направиш с трите си желаня – каза той, – все пак щеше да спечелиш, ако предварително беше размислил внимателно какво ще избереш. Понеже три желаня не са четири желаня или пет, а именно три. И ако, след като ги изпълним, продължаваш да бъдеш завистлив и нещастен, не виждам с какво бихме могли да помогнем повече както на тебе, така и на себе си».

Когато той наново пожела да разтвори гарнираната си с бял памук старческа уста, аз треперещ от гняв извиках: «Слушайте, старо магаре, само за да не ми говорите повече на «ти» си позволявам да ви съобщя първото си и най-съкровено желание. Вървете по дяволите!».

– И какво стана със стареца?

– Ах, да! Естествено, той изчезна! Като отнесен от вятъра. На мига. Разтопи се в нищото. Погледнах дори под пейката, но и там го нямаше. Просто ми прилоша от страх. Изглежда, това с трите желаня бе вярно! И първото ми желание се бе вече изпълнило! Боже мой! А щом се бе изпълнило, значи добрият, мил, чуден дядка, какъвто ще да е, не само че бе изчезнал, не само че се бе махнал от пейката, но навярно се намираще вече при дяволите! Сигурно беше в ада. Какво да сторя? Старецът трябваше да се върне отново тук, независимо дали имаше ад или не. Просто му дължах това. И за тази цел трябваше да употребя моето второ желание, второто от трите!

(По «Приказка за щастieto», Ерих Кестнер)

1. Преразкажете последния абзац от текста, като замените формите за:
 - 1 л., с които се означава разказвачът на историята, с форми на 3 л., с каквито би се означил неутрален разказвач;
 - минало свършено и минало несвършено време с форми за сегашно време, а формите за минало предварително време – с форми за минало неопределено време.
2. Открийте и запишете глаголните форми от текста за минало предварително време и за бъдеще време в миналото. Определете лицето и числото на всяко от тях.

3. В текста са употребени четири минали страдателни причастия, едно сегашно деятелно причастие и едно деепричастие. Открийте ги и докажете, че са причастия, като срещу всяко от тях запишете глагола, от който е образувано. Направете им морфологичен анализ.
4. Открийте петте форми на личното местоимение, употребени в първия абзац на текста, и им направете морфологичен разбор.
5. Направете морфологичен разбор на всяка дума от подчертаните изречения в текста.

3. Препишете текста, като поправите допуснатите в него правописни, граматични, пунктуационни грешки.

При вечер ятото диви гълаби накаца на ниските дъбове който се издигахана високият бряг, до самата рекичка чийто топли води кротко ромоляха по каменистото корито.

Гълъбите се притаиха, скрити между листата. Полегатите слънчеви лъчи озаряваха гърдите на тези който бяха по върховете, и правеха гушите им да лъщят. Някой от тях въртяха главички, сякаш бяха очудени от сънливата тишина над полето. Гореща вълна лъхаше от напечената земя.

4. Прочетете текста, озаглавете го и изпълнете задачите.

Остров Света Анастасия е забулен в мистерия и за него се разказват много легенди.

Една от тях е за пиратите, които се опитали да нападнат острова, защото знаели, че там е скрито златно съкровище.

Монасите от манастира «Света Анастасия Фармаколитрия» се затворили в църквата и помолили своята покровителка да ги избави от пиратите. Тя чула молитвите им и изпратила страховита буря, която потопила пиратския кораб и той се вкаменил.

Друга легенда разказва, че викингите са достигнали до острова, а трета – че в едно от скалните образувания – Гъбата е погребан монах. Далеч не само легендите за острова обаче привличат като магнит туристите.

Света Анастасия е разположен в Бургаския залив – най-големият на българското черноморско крайбрежие. Това е единственият обитаем остров в България. Появил се е след изригването на вулкан. А в резултат на бурите и морските вълни са се образували причудливи скали – Гъбата, Дракона, Вкамененият пиратски кораб, Портата на слънцето.

1. Открийте глаголите и определете времето им и наклонението.
 2. Открийте неизменяемите части на речта. Определете коя част на речта са те.
 3. Преразкажете текста.
- 5. Прочетете текста и посочете неизменяемите части на речта. Определете вида на използваните наречия в текста.**

Его го вече долу, готово да ви бъде представено: Мечо Пух!

Когато за първи път чух името му, аз казах – както и вие сега се готвите да кажете: «Но той има козина!»

– Знаем! – отговори ми Кристофър Робин.

– Тогава не можеш да го наречеш Пух!

– Не.

– Но ти го нарече така!

– Той е Мечо Пух! Не разбираш ли какво значи това?

– О. Сега разбрах! – каза бързо.

Надявам се, че и вие сте разбрали, защото това е единствено обяснение, което ще получите.

(Из Алън Милн)

Алън Милн и неговият Мечо Пух

1. Какви предлози откривате в текста?
 2. Дайте примери за съюзи, които служат за връзка: между думи в словосъчетание; между прости изречения в сложно изречение.
 3. Анализирайте службата на частиците в текста.
 4. Какво се изразява чрез използваното междуметие?
6. Измислете и напишете 4 изречения с междуметието **о**, така че в първото изречение те да изразяват възхищение, във второто – съчувствие, в третото – удовлетворение, а в четвъртото – раздражение.
 7. Въз основа на собствените си наблюдения напишете разказ за живота в гората или полето през лятото, като използвате междуметия.
 8. Преведете на български. Определете частите на речта.

Прямо над нашою хатою пролітають лебеді. Вони летять нижче розпатланих хмар і струшують на землю бентежні звуки далеких дзвонів. Дід говорить, що так співають лебедині крила. Я прислухаюся до їхнього маяння, прислухаюся до їхнього співу, і мені теж хочеться полетіти за лебедями, тому й підіймаю руки, наче крила. І радість, і смуток, і срібний передзвін огортають та й огортають мене своїм снуванням.

(М. Стельмах)

Розпатлані хмари – разхвърляни облаци
 бентежні звуки – тревожни звуци
 маяння – бълнуване.

9. Опишете картините; направете синтактичен анализ на едно изречение; назовете частите на речта и техния правопис.

«Есенна симфония»

«Размисли за един есенен лист»

Тема
37 АУДИРАНЕ
(Аудіювання)

1. Изслушайте текста. Отговорете на въпросите.

СТАРЦИ

Сред селските ливади, по които се виждаше снежец, навалял през нощта, стоеше тъжен и самотен старият щъркел Вежко Белодрешко.

До него пасяха няколко крави и два-три коня. По-далеч, под оголелите върби край реката, говедарят Иван беше наклал огън. Наметнат с ямурлука си, той грееше премръзналите си ръце. Сив и лют дим се издигаше към мъгливото и мрачно небе. Из калното поле се носеше миризма на запалени сурови дърва.

Вежко Белодрешко стоеше неподвижно, настръхнал от студа. Перата му бяха оцапани и смачкани, а дългият клюн лежеше на гърдите му като голям червен орден. От време на време Белодрешко трепваше, поглеждаше към земята, сякаш търсеше да клъвне нещо, и пак замираще.

Откъм върбите долетя гарван. Той видя щъркела и кацна до него.

Белодрешко го изгледа и кимна с глава вместо поздрав.

– Какво си останал така? – попита гарванът. – Защо не си заминал?

– Остарях – отвърна тъжно щъркелът.

Гарванът погледна към кравите, отърси се и дрезгаво каза:

– И аз съм вече стар. Тая пролет навърших 102 години, но все имам сили. Колко много неща съм видял през живота си!...

– Ти стоиш все тук и какво ново си видял? – забеляза щъркелът и се пооживи. – Пък аз съм пропътувал вече двадесет пъти половината земя. От тия места до Египет, през Мала Азия и все по брега, все по брега на морето. А оттам до Капшад край океана. Насам и нататък по два пъти всяка година – есен и пролет – значи четиридесет пъти. Виждал съм черни хора, хора с жълти и тесни лица, всякакви птици и чудни дървета. Ех, колко е топло сега там – въздъхна Белодрешко и потрепера.

– Не си прав – оскърби се гарванът. – И аз съм видял и патил много. Я си помисли – сто и две години! Вярно, не съм бил в тия непознати страни, но и тук е имало какво да видя...

– Как славно отлитахме – продължи Белодрешко, без да слуша своя събеседник, – как славно отлитахме! Щом дойдеше краят на август, от цялата околност се събираха в тия ливади всички наши племена: железнишките щъркели, годечките, елешнишките... Младите се перчат, горят от нетърпение да потеглят на път. Ние, старите, даваме съвети, гълчим, напътстваме... Изберем водачи, размахаме крила и сбогом, родни места! Летим, летим... оттук през Балкана, през Родопите към Беломорието и кацнем някъде, та побелее от нас. А по пътя се съберем с други ята, докато станем такава дружина, че здраве му кажи. Пък как е синьо южното море, как е топло небето.

– Хм – обади се гарванът, – ти си видял много земи и морета, но ти не си виждал никога зима, истинска зима, когато студеният вятър реже като нож, а стъблата на дърветата пукат от мраза. И после ти не знаеш почти нищо за миналото на този край. Някога тая равнина съвсем нямаше сегашния вид. Гнездата на твоите прадеди бяха свити ей там на върбите. А полето беше друго, не така добре разработено, и хората бяха бедни. Те живееха в ниски и нечисти къщурки, децата им често умираха. Умираха и възрастните. Умираще и добитъкът. А сега вече не е тъй. Всичко се промени много бързо – околните села нощем светят така ярко, че ме е страх да гледам лампите по улиците, деням по небето летят самолети и бръмчат много страшно, пътищата са широки и оживени. Да, съвсем друго е сега – заключи гарванът и се замисли над спомените си.

– Ти поне си живял много – каза щъркелът след кратко мълчание. – Пък аз само двадесетина години и сега виждам, че е дошъл краят ми.

– Но защо не отлитна? Нямаше ли сили? – попита гарванът.

– Ние имаме закон – отвърна Белодрешко. – Никой от нас, когато е много стар и не може да прелети грамадното разстояние през моретата, не може да пътува с ятото. И после защо да умра в чужда страна? Тук съм се родил, тук съм отглеждал своите деца и тук е редно да посрещна моя край. Ако бях тръгнал с младите, щях да изостана някъде и да им преча в полета.

– Че ти пътувай сам – каза гарванът.

– Не, ние живеем задружно и аз не мога да се отделям от другите. Ако тръгна сам, доникъде няма да стигна. Ще ме убие някой орел или ще се удавя в морето – рече Белодрешко и погледна към реката, където димеше огънят. Той застана на един крак и продължи: – Ако нямахме закони и ред, на които да се подчиняваме, как щяхме да прелитаме всяка година по два пъти големите разстояния? Тая работа не е лесна. И после щяхме да бъдем изтребени от грабливите птици, например от морските орли, които ни нападат често.

Гарванът се замисли на свой ред и нищо не възрази. От ниското небе започна да вали сняг. Полето посивя. Ято диви птици прелетя набързо и се загуби в лапавицата.

– Къде ще нощуваш тая нощ? – попита гарванът с участие.

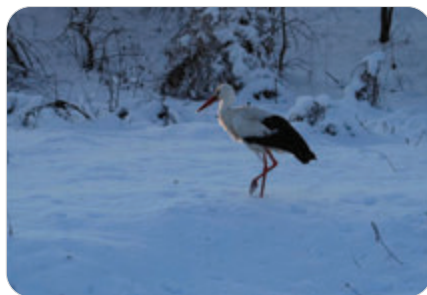
– Къде? Пак на старата върба, край селската улица.

Ех, съдба! – въздъхна гарванът. – И аз ще отида в моето гнездо. А може и вълн да спя, ей там на върбите. Свикнал съм на студа.

– Аз не мисля за себе си – каза щъркелът, като отпусна свития си крак. – Аз мисля за другарите си. Къде ли са те сега? И дали напролет ще ги видя отново? Все пак ще умра спокойно, защото знам, че те ще се върнат дружно. Аз живея чрез тях, а ти си съвсем сам.

– Да, прав си. Ние не живеем задружно и това ни прави самотни и нещастни. Ето на, няма при кого да отида, пък и никой не ще се загрижи за мен.

Кравите тръгнаха за някъде, сякаш не им се искаше вече да пасат.

Конете ги последваха. Откъм реката се чу сърдит вик и между гъстата мрежа на снежинките се мярна говедарят, който тичаше насам.

Гарванът размаха криле. Щъркелът се уплаши и хвъркна.

След минутка двете птици се изгубиха над върбите край селото.

Емилиян Станев

1. Кой стоеше тъжен и самотен през нощта сред селските ливади?
 - а) гарванът;
 - б) щъркелът;
 - в) говедарят.
2. Кой беше наклал огъня под големите върби край реката?
 - а) някой старец;
 - б) овчарчето;
 - в) говедарят Иван.
3. Коя птица стоеше неподвижно, настръхнала от студ, и сякаш търсеше нещо да клъвне от земята?
 - а) Вежко Белодрешко;
 - б) гарванът;
 - в) орелът.
4. Коя птица долетя откъм върбите и кацна до щъркела?
 - а) кълвачът;
 - б) гарванът;
 - в) орелът.
5. Кой беше навършил 102 години?
 - а) гарванът;
 - б) щъркелът;
 - в) говедарят Иван.
6. Чии са тези думи? – Аз съм пропътувал вече двадесет пъти половината земя...
 - а) на щъркела;
 - б) на гарвана;
 - в) на говедаря.
7. Какъв е отговорът на въпроса: – Ти стоиш все тук и какво ново си видял?
 - а) нищо не съм видял;
 - б) но и тук е имало какво да видя;
 - в) понякога и аз съм отлетявал в чужди страни.
8. Какъв беше законът, според който щъркелът не можеше на тоз път да лети с ятото си?

- а) според желанието да не се лети вече;
 - б) според отглеждането на рожбата си;
 - в) според старостта.
9. Къде щял да пренощува щъркелът в тая студена зимна нощ?
- а) на покрива на къщата, където му е гнездото;
 - б) в полето;
 - в) на старата върба, край селската улица.
10. За кого мислеше щъркелът?
- а) за дечицата си;
 - б) за другарите си;
 - в) за гарванът.
11. Защо гарванът се оплакваше на щъркела?
- а) от това, че гарваните не живеят задружно;
 - б) от това, че нямал възможност да види чужди страни;
 - в) от това, че не искал да живее толкова много години.
12. Даденият текст е:
- а) разказ;
 - б) приказка;
 - в) басня.

2. Изслушайте текста. Отговорете на въпросите.

ЛЪВЧЕТО

Васил, третото дете на бедната вдовица Гина Кунчева, както винаги се събуди най-рано от всички. Полека се измъкна изпод чергите, пристъпи на пръсти, за да не събуди майка си и другите три деца. След това се сви в един ъгъл на собата и почна тихо да навива кълбета. От време на време хвърляше поглед към спящите. След като бе работила цял ден на стана, вечер майката си лягаше пребита, с изтръпнали ръце. Сестра му Яна пък предеше и въртеше чекръка. По-големият брат, Христо, чиракуваше при един абаджия. Само най-малкият Петърчо бе невръстен и не можеше още да помага на сиромашкото семейство.

С усилията на трудолюбивите си деца вдовицата Гина се мъчеше да изхрани осиротялото семейство. Ала откак Христо бе станал чирак, а Васил бе тръгнал да учи при даскала наустницата, бедната жена една смогваше да изпълни с дъщеря си взетата людска работа.

Затова, преди да отиде на училище, Васил искаше поне малко да помогне на майка си и сестра си. Той тихичко навиваше

преждата на едри, шарени кълбета и ги нареждаше край стената. Изведнъж трепна.

– Василе, ти пак няма да си отспиш, чедо. Остави тая работа, ами вземи си изучи уроците!

– Аз си знам вече уроците, мамо. Ами искам да ви приготвя барем кълбета. Я виж колко прежда има днес да преде Яна!

Гина се усмихна. Погледна с обич умното си дете. Скришом изтри очите си. Ако не беше Васил да изпълва с песен и звънлив смях дома ѝ, кой знае как щеше тя да понася тежкия вдовишки живот.

– Остави, синко, ами си приготви урока – настоя майката, като седна на земята пред чекръка. – Ти хапна ли вече?

Васил не отговори, за да не се издаде, че е оставил своята част от хляба за домашните. Той се надяваше, че днес, като е дежурен, ще получи къщей хляб и паница чорба от жената на даскала.

Дежурството на учениците се състоеше в това да копаят лозето на даскала, да му метат двора, да чистят нивите му от плевел, да косят ливадите, да тимарят, поят и пасят магарето му.

След миг весела песен се издигна в тясното дворче на Гинината къщурка. Васил тръгваше за килията на даскала. По пътя той прескачаше локвите, премяташе се през плетицата на другарите си и ги дигаше от сън. Пъргавото му тяло не знаеше нито час почивка. Той винаги се движеше, пееше, играеше. Светлите му очи блестяха в радостна усмивка. Всякога доволен, услужлив, Васил бе и пръв ученик на даскала.

Прозорливата майка най-напред бе открила будния ум на сина си и горещото му желание да се учи. Затова бе увеличила труда си, за да плати на даскала условените пет гроша възнаграждение. Тя мечтаеше Васил да стане поп, учител или иконописец.

По пътя Васил срещна три малки турчета. Отдалече те започнаха да го замерят с камъни.

– Вижте го, вижте го, ходи на училище, пък лактите му скъсани! – почнаха да го закачват те.

Васил прехапа устни и отмина. Не искаше да дава воля на гнева си. Погледна само неволно лактите си и въздъхна. Не, те не бяха скъсани, само закърпени, прилично, чистичко. И той продължи мълчаливо пътя си. Насърчени от това, турчетата, които бяха три и мислеха, че могат да премерят силите си с най-якото момче в града, отново почнаха да го дразнят:

– Надува се, пък майка му насуква чуждата прежда!

Васил разбираше турски много добре. Когато чу да споменават и името на майка му, не можа повече да се сдържи. Остави на земята парцаливата си книжка и в миг настигна момчетата с няколко скока. Хубавото му бяло лице гореше като огън. Сините му очи изпускоаха искри.

Блъсна първото и го търкулна на земята.

– На ти парцаливи лакти!

Второто улови за ръцете и го отметна настрани.

– На ти прежда!

На третото залепи плесница и го изпрати да дири на четири крака първия си другар по земята.

След това отмина с лека победоносна усмивка.

В дома на даскала му дадоха магарето, за да го отведе на чешмата. Васил грижливо изчисти и вчеса добичето, нахрани го със слама, подкара го към чешмата. Ала в сърцето му още гореше обидата. Той съжаляваше, че не е отговорил на турчетата нещо, което да ги оскърби, тъй както те го бяха обидили заради бедността му.

И той намисли: ще мине край къщите им, посред турската махала, яхнал на магаре.

Нещо нечувано за ония робски времена. И нека смее някой да го закачи нещо.

Без да му мисли много, Васил яхна тържествено магарето и мина из всички улички на турската махала. Зад стоборите надничаха смаяни кадъни, уплашени турчета. Дотогава не бяха виждали подобна дързост от българин.

Върху един плет седеше най-заядливото от трите турчета. Васил поспря магарето пред него и му каза:

– Ти имаш ли магаре?

– Нямам.

– Аз пък имам. Искаш ли да се качиш и ти?

Турчето ококори очи.

– Искам!

– Може. Ама ще тръгнеш право за Анадола! Отдето сте дошли...

Момчето се огледа. Беше само. Пък и с петима другари не би посмяло да се закачи вече със сина на Гина вдовицата.

– Ние тук ходим със скъсани ръкави, ама сме си барем у нашенско.

Васил подкара магарето надолу, успокоен и доволен.

Но случи се някакъв негов другар да го зърне и да го обади на даскала. Странната постъпка на сиромашкото момче се стори на даскала като предизвикателна дързост. Той приближи до Васила и попита:

- Вярно ли е, че си яздил магарето?
- Вярно е.
- И си минал посред турската махала?
- Вярно е.
- Свалете го на земята! Дайте пръчката!

Ще те науча аз тебе! Вместо да се засрами, право в очите те гледа и не мига!

Когато Васил се завърна в къщи с посинял гръб, той каза на майка си:

- Не ща да ходя в килията на даскала!

Гина изгледа сина си и нищо не отвърна. На другия ден тя го заведе във «Взаимното училище».

Там се плащаше по-скъпо. Но там не биеха с показалката.

Като навлязоха в дола, младежите се поотпуснаха. Престанаха да си свиркат с листо на уста, а запяха с цяло гърло. От всички най-високо се извисяваше чудният глас на едно светлооко момче със засмяно лице и лек, пъргав ход. То вървеше малко отстрани и през цялото време не се застоя с празни ръце – дялкаше си свирчици, диреше гъби и билки, надбягваше се с младото ловджийско куче, развеселяваше всички с духовните си отговори. Но когато отпусна мощния си глас, всички други един по един замълчаха и го оставиха сам да пее, прехласното заслушани в любимите си песни.

Из «Когато бяха малки» Фани Мутафова Попова

1. Как се казваше третото дете на Гина Кунчева?
 - а) Петърчо;
 - б) Христо;
 - в) Васил.
2. Додето семейството още спеше с какво се заемаше Васил?
 - а) навиваше кълбета;
 - б) предеше;
 - в) въртеше чекръка.

3. Какви мъчения прекарваше вдовицата Гина?
 - а) тежка болест;
 - б) тъга за мъжа си;
 - в) изхранване на осиротялото си семейство.
4. За майката беше важно Васил да:
 - а) работи къщи;
 - б) учи уроците си;
 - в) помага на даскала.
5. Васил беше:
 - а) братовчед на даскала;
 - б) пръв ученик на даскала;
 - в) нелюбим ученик на даскала.
6. Гина мечтаеше Васил да стане:
 - а) поп;
 - б) учител;
 - в) поп, учител или иконописец.
7. Кой беше виновен в историята с трите малките турчета?
 - а) Васил;
 - б) даскалът;
 - в) турчетата.
8. Какво намисли Васил да стори с турчетата?
 - а) да ги изгони от селото;
 - б) да разкаже на даскала;
 - в) да мине край къщите им, яхнал магарето.
9. Какво направи даскалът на Васил за сторената му постъпка?
 - а) изгони го от училището;
 - б) остави го без вечеря;
 - в) би го с пръчка по гърба.
10. Когато се завърна при майка си в къщи момчето ѝ каза, че:
 - а) не ще да ходи в килията на даскала;
 - б) не иска да служи на даскала;
 - в) прощава на турчетата.
11. Как майката реши проблемът на сина си?
 - а) остави го в къщи;
 - б) изпрати го да работи;
 - в) заведе го във «Взаимното училище».
12. Текстът е:
 - а) приказка;
 - б) разказ;
 - в) притча.

1. Запознайте се с диалозите. Направете задачите към тях.

РАБОТЕН ДЕН

– Здравей, Матвей!
– Здравей, Ирино! Свършиха ли ти са вече уроците?
– Току-що. Събирам се да си отивам в къщи.
– Хайде тогава да вървим заедно.
– Нямам нищо против. Хайде да вървим.
– Сега като пристигна, ще си легна малко да си почина. За времето докато съм на училище, успявам да се уморя. Още и рано ставам.

– В колко часа ставаш всяка сутрин?

– Обикновено ставам в седем часа. Мия си лицето, ръцете, чистя си зъбите. В седем и трийсет съм готов да закусвам. И вече след закуската отивам на училище. Ами ти в колко се събуждаш всяка сутрин?

– В дните, когато съм на училище, ставам в шест и трийсет. Отивам в банята. После поправям леглото си, защото обичам стаята да ми е чиста. След това правя гимнастика и веднага пробягвам едно кръгче наоколо къщата със своето любимото кученце Ричи. А когато се връщам удома, то на масата ме чака вече вкусна закуска. Към осем и трийсет се обличам и отивам на училище. След училището веднага бягам удома, за да успея

да пообядвам и да се поразходя с Ричи. След това бягам на танци. Ами ти като си починеш след училището ходиш ли някъде?

– В работните дни не ходя никъде. След като си направя домашното по всичките предмети, чета любимата си книжчица или говоря по телефона с приятелите си. В събота посещавам волейболна секция.

– Кога си лягаш да спиш?

– Към 10 часа вечерта вече си лягам, а към 8 часа вечерям. Ти като ставаш по-рано от мен, сигурно и си лягаш по-рано от мен?

– Най-често мама идва да ми напомня, че вече е късно и трябва да лягам, защото като си направя домашното, гледам да поиграя на пиано и да порисувам.

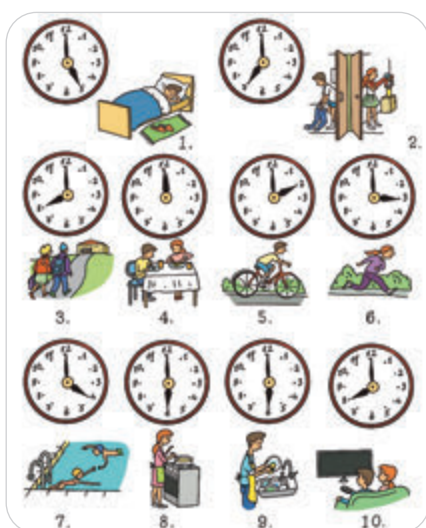
– Разбирам, че ти си много талантлива. Свириш на пиано, танцуваш, още и рисуваш. Браво!

– Ти пак може би си бъдещ спортист!

– Така се разговорихме, че не разбрах как стигнах удома. Хайде, довиждане!

– Довиждане и благодаря за откровенния ти разговор!

1. Погледнете картинките. Съставете диалог «Работен ден».

2. Съставете диалог по образец. Използвайте дадените думи.

ПРИМЕР: – *Каква паста за зъби използвате?* – *Обичам да мия зъбите си с паста за зъби «Парадонтакс».*

Кърпа (мека-твърда), чинии (големи-малки), чаши (кафе-чай), шампоан, сапун (ароматизиран-без мирис), сешоар, четка за дрехи, ножици за хартия, стенен часовник, будилник, бавна готварска печка, електрическа кана, хладилник, вентилатор....

ХОБИ

3. Прочетете диалозите по роли.

- Денис, играеш ли шах?
- Да, шахът ми е хоби.
- С кого играете шах?
- С приятелите, с компютъра. Член съм на шахматен клуб «Мисъл».

- Иване, не знаеш ли от какво се интересува по-голямата ти сестра Таня?
- Тя има различни интереси. Обича да бродира, да плете, да рисува, да чете. И не толкова отдавна сестра ми прояви интерес към футбола.
- Знам, че Таня скоро има рожден ден. Искам да ѝ купя подарък. Сега знам какво да ѝ подаря.
- И какво?
- Ще купя бои и статив за рисуване.
- Тя ще се радва.
- Благодаря ти.

- Яна, ще отидем ли утре в музея на изкуствата?
- Защо питаш? Вероятно обичаш да рисуваш?
- Така. В музея ще има изложба на известна художничка.
- А какво обича тя да рисува?

– Лирични пейзажи, натюрморти, психологически портрети. Мисля, че ще ти харесат нейните картини.

– Добре, тогава да тръгваме.

– Господин Маринов, имате ли хоби?

– Да, това е риболов.

– Как се запалихте по риболова?

– Тази страст я взех от баща ми, който ме научи да ловя риба.

– Интересен ли е риболовът?

– Толкова е интересно. Риболовът е положителен заряд за душата и тялото, той е възможност да се разбереш с природата.

4. Попълнете диалога с реплики-отговори.

– Какво дават днес по телевизията?

– ...

– Ще гледате ли предаването «Танци със звездите»?

– ...

– Танците ли ти са хоби?

– ...

– Значи обичаш да танцуваш, свириш на пиано, пееш добре. Колко хобита имаш!

– Чух, че си любител на лова?

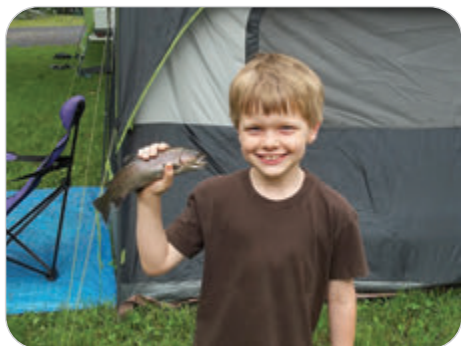
– ...

- Трудно ли е да си ловец?
- ...
- Ходите ли на лов през почивните дни?
- ...
- Какъв трябва да е ловецът?
- ...

5. Съставете диалози, като си изберете тема.

6. Разгледайте снимките и запишете диалози по тях.

- 1) Хванах първата си риба, когато бях на 7 години.
- 2) Каните приятеля си в Одеския театър за опера и балет.
- 3) Вашето хоби е футболът.
- 4) Купихте два билета за киното в Киевския кинотеатър «Планета кино».
- 5) Вашият приятел обича да танцува.
- 6) Сестрата на твоя приятел плува.

1

2

3

4

5

6

7. С помощта на опорните думи и словосъчетанията съставете диалог: моето хоби, проявявам интерес, страст, четене, бродерия, плетене, шах, танци, свирене (пиано), рисуване, плуване, риболов, лов, ловец, изкуство, живопис, да се интересувам, да се увличам, да чета, бродирам, играя (шах, футбол, пиано), бягане, интересен, артистичен, класически, модерен, симфоничен.

ПРОФЕСИИ

8. Преведете на български диалозите. Разиграйте ги по двойки

- Кто ви за професією?
- Я лікар.
- Ви працюєте у поліклініці чи у лікарні?
- Я працюю у лікарні. Я хірург.

- Чим ви займаєтеся?
- Я працюю у магазині.
- Ким?
- Продавцем-консультантом.

- Де ви працюєте?
- У технічному університеті.
- Яку посаду ви обіймаєте?
- Я доцент кафедри неорганічної хімії.

- У тебе є бабуся і дідусь?

- Так, є.
- Вони працюють?
- Ні, вони вже на пенсії.
- А де вони працювали раніше?
- Дідусь працював на заводі інженером, а бабуся працювала в юридичній установі. Вона юрист.

- Привіт!
- Привіт!
- Трудисься?
- Так, працюю на заводі.
- Ким?
- Я слюсар.
- Тобі подобається твоя професія?
- Так, дуже.

Тема
39

**УСТЕН ПОДРОБЕН ПРЕРАЗКАЗ
НА ПОВЕСТВОВАТЕЛЕН ТЕКСТ
С ЕЛЕМЕНТИ НА ОПИСАНИЕ
НА ВЪНШНИЯ ВИД НА ЧОВЕКА
(Усний докладний переказ розповідного
тексту з елементами опису зовнішності
людини)**

Припомнете си:

Преразказът е творчески текст, в който със свои думи, устно или писмено, предаваме конкретен създаден вече текст, като се спазва зададената от автора поредност на събитията, без да се изразяват лични преценки и/или коментарии на преразказващия.

Преразказването става в сегашно историческо време или с глаголни форми на *-л, -ла, -ло, -ли* – като в приказките.

В зависимост от формата преразказът може да бъде **устен** или **писмен**.

В зависимост от изискването на обем преразказът е **подробен** или **сбит**.

Подробен преразказ – художественият текст се предава максимално близо до съдържанието на оригиналния текст с възможно най-много подробности и детайли, като се следва развитието на действието. Случките и събитията се преразказват точно и ясно. Вярно и точно се предават характеристиките на героите, детайли от обстановката, природни описания и т.н.

Запомнете!!!

Винаги е необходимо да преразказваме така, че да се запазят авторовите послания.

Независимо какъв е видът на преразказа, трябва да се спазват следните изисквания:

- . добро познаване на художествения текст и на последователността на епизодите;
- . вникване в описанието на пейзажа, в речта, действията и чувствата на героите и в посланията на автора;
- . употреба на сегашно историческо време или на глаголни форми на *-л, -ла, -ло, -ли*;
- . пряката реч също се преразказва или се предава по смисъл;
- . не се допуска цитиране;
- . езикът да е близък до този на автора.

Научете!

Описание на външния вид на човека е словесен портрет, изображение на човека с помощта на езикови средства. В описанието на външния вид на човека ние изброяваме основни признаци и свойства, които позволяват да се получи ясна представа за човека. Особено внимание обръщаме на неговият възраст, черти на лицето, цвят на очите, косата, позата, дрехите, начинът на говорене, ходенето, жестовете и др.

1. Прочетете текста. Определете темата, основната мисъл, типа и стила му. Намерете художествените средства и значение на думите от остаряла лексика.

ШИБИЛ

Това място беше най-страшно. Тук пътят се вглъбяваше навътре в дола, извиваше се по едната и по другата страна, чертаеше

две дъги, два обруча на капан, в който много хора бяха намерили смъртта си. И както правеха и друг път, хайдутите препречиха пътя, изправиха се там, страшни, брадясали, наметнати с черни арнаутки гугли, отрупани с оръжие. Жените се показаха на завоя и щом ги видяха, спряха се като втрещени; после се втурнаха, едни надолу, други нагоре, и започнаха да бягат, но краката им се подкосяваха и те само лъкатушеха на едно място, като ударени птици. Прималели от страх, те паднаха на земята и заплакаха.

Хайдутите не се трогнаха, те дори не ги и погледнаха. Тяхното внимание беше другаде: една жена стоеше още на пътя, млада, хубава. И как беше пременена! Синя джанфезена рокля, елече от ален атлаз, пъстра божигробска престилка, сребърни пантофи. А на шията ѝ тежки нанизы, ред едри алтини, ред рубета и махмудии. Къде беше тръгнала тъй натруфена, на сватба ли? Луд ли беше тоя баща, който беше я пусал сама из тия планини?

Шибил пристъпи по-напред, момата го гледаше спокойно и право в очите. Една отвесна черта беше се спряла между гайтанените ѝ вежди, алените ѝ устни потръпваха.

– Брей! – извика тя и крехкият ѝ глас странно прозвуча сред плача на жените. – Да си вървите по работата, не знайте ли се! Не ви ли е срам, какво искате от едни жени!

При тия думи хайдутите, които не снемаха очи от алтънните на шията ѝ, се спуснаха към нея и от далеч протегнаха жилестите си ръце. Шибил махна с ръце и ги спря. После се обърна, изправи се на целия си ръст и от високо измери с очи момата. Какво бяло лице! И тънка в кръста, а полите ѝ широки, като на кукла. И какъв кураж! Очите му заблещяха весело, наду го на смях. Но по-рано от него момата беше се разсмяла с глас. Лицето ѝ светна, стана по-хубава и сега можеше да се види, че очите ѝ са сини и зъбите бели. Шибил я гледаше учуден: какъв ще е тоя дявол?

Как стана всичко онова, което отпосле се случи, Шибил сам не можа да разбере.

(По Й. Йовков)

дол – вдлъбната земна повърхност между две височини, където тече или е текла река; долчина;

гугла – островърха качулка на върхна дреха;

хайдутин – по време на турското робство – народен закрилник, който се крие в гората;

алтън – стара златна турска монета; жълтица.

2. Намерете описание на външния вид на Рада в текста и напишете портретната лексика, използвана от автора.

3. Помислете с каква цел писателят прибъгва до описанието на външния вид на главната си героиня? На какви детайли той се фокусира? Какво научаваме от това описание? Разкрийте отношението на автора към Рада.

4. Изпълнете задачите към текста.

1. Опишете мястото, за което се казва, че е било най-страшно.

2. Разкажете за срещата на хайдутите с жените.

3. Как мислите, с какво Рада покори Шибил?

4. Изпишете синонимите към думите *хайдутин*, *паднаха*, *хубава като образувате синонимично гнездо*.

5. Изпишете дадените словосъчетания, подчертайте в тях орфограмите.

Препречиха пътя, изправиха се там, отрупани с оръжие, показаха се на завоя, прималели от страх, беше пременена, се разсмяха с глас.

6. Обяснете препинателните знаци в изреченията с пряката реч.

5. Съставете и запишете сложен план към текста.

6. Прочетете още веднъж текста.

7. Направете устен преразказ на текста по план.

Тема
40

**УСТЕН ПОДРОБЕН ПРЕРАЗКАЗ
НА ПОВЕСТВОВАТЕЛЕН ТЕКСТ
С ЕЛЕМЕНТИ НА ОПИСАНИЕ
НА РАБОТНИ ПРОЦЕСИ**

**(Усний докладний переказ розповідного
тексту з елементами опису процесів
праці)**

Запомнете!!!

Описанието на действията е описание на съставните части на конкретна работа. Човек извършва тези действия в определена последователност.

Описанието на действията в художествен стил има за цел да повлияе на читателя, да предизвика определено отношение към изпълнителя на действията. Художествените текстове описания на работните процеси са емоционални и образни. В тях се използват различни художествени средства (епитети, метафори, сравнения, думи в преносно значение и др.).

1. Прочетете текста. Определете темата, основната мисъл, типа и стила му.

КОВАЧЕСТВО

Спомняте ли си какво поиска от ковача приказната змия?

– Ковач, ковач! Направи ми глас, който да е толкова мъничък, колкото на майката на Телесик!

Дълго време към ковачите се отнасяли с голямо уважение и предразсъдъци. Те били смятани за магьосници, които умеели да превръщат метала във всякакви предмети. Един ковач можел да се разбира с всички, дори злите духове искали помощта му.

В Украйна ковачеството е съществувало до средата на 20 век. Ковачницата обикновено се намирала в покрайнините на селото. Представлявала е сграда с пещ, наковалня, закрепена за дънер, точило и корито с вода за втвърдяване и охлаждане на изделията.

Традиционните ковашки инструменти са следните: големи чукове, малки чукове, клещи и щипци. По-късно се добавят ножовки, ключове за резба и метални ножици.

Процесът на коване е следният. Ковачът нагрива парче метал до червен цвят в пещ, в която горят дървени въглища (горенето се засилва чрез раздухване на пламъка с помощта на мехове). След това той вземал желязото с клещи, поставял го на наковалнята и го удрял с чук, за да му придаде желаната форма. Често ковачът е бил подпомаган от помощник. Обикновено това е бил тийнейджър, който е изпълнявал ролята на ковач. След изковаването на изделието то се хвърляло в корито с вода, за да се втвърди.

Ковачите изработвали оръжия и различни предмети за бита: брадви, ножове, чукове, лопати, гвоздеи, брави, ключалки, железни порти и огради.

Украинските ковачи са можели да топят мед и други благородни метали и са имали умения в заваряването на метали.

(Из списание)

1. Към кой тип на речта принадлежи този текст?
2. Каква е целта и основната идея на текста?
3. В какъв стил е написан текстът?
4. Защо авторът използва приказката в началото на текста?

2. Изпълнете задачите към текста.

1. Каква работа е описана в текста? Назовете компонентите на тази работа. Как авторът предаде отношението на героя към работата си? От какво се вижда това?

2. Намерете и прочетете изреченията, в които се говори за работата на ковача.

3. Открийте в текста словосъчетания или глаголи, които се отнасят до трудовия процес.

3. Направете устен преразказ на текста по дадения план.

ПЛАН ЗА ОРИЕНТИРАНЕ

1. Дългогодишно уважение и предразсъдъци към ковачите.
2. Ковачницата в селото.
3. Традиционен ковашки инструмент.
4. Как протича процесът на коване:
 - а) нагриване на парче метал в пещ;
 - б) оформяне на желязото в желаната форма върху наковалнята;
 - в) втвърдяване на изделието във вода.
5. Какво са изработвали ковачите.

Тема
41

**УСТЕН СБИТ ПРЕРАЗКАЗ
НА ПОВЕСТВОВАТЕЛЕН ТЕКСТ
С ЕЛЕМЕНТИ НА ОПИСАНИЕ
НА ВЪНШНИЯ ВИД НА ЧОВЕКА
(Усний стислий переказ розповідного
тексту з елементами опису зовнішності
людини)**

Припомнете си:

Сбит преразказ – съдържанието на художествения текст се предава точно, последователно, но кратко – с акцент върху ключовите за текста моменти, като се обобщава информацията за събития, герои, обстановка, природни описания и т.н.

Запомнете!!!

Особености на сбития преразказ:

- сюжетът на оригиналния текст се предава кратко;
- преразказващият трябва да пресъздаде последователно и в стегнат вид всички моменти от случката и вложения смисъл в текста на художествената творба – без подробности и възпроизвеждане на всички детайли, с пестеливост на езиковите средства;
- съкращават се описанията и диалогът; те се предават сбито, като целостта и смисълът на преразказвания текст не се нарушават;
- употребяват се форми за 3 л. ед. ч. («той» – форма);
- използват се глаголни форми в сегашно време, без да се смесват с глаголни форми за минало свършено и минало несвършено време, както и без форми, завършващи на *-л, -ла, -ло, -ли*;
- пряката реч се предава като непряка, като стремежът е да се запазят съдържанието и вложеният смисъл както в репликите на героя, така и в думите на автора.

1. Прочетете текста. Определете темата, основната мисъл, типа и стила му.

ВЕТРЕНАТА МЕЛНИЦА

Замлъкна и воденицата на Лазар Дъбака, която приветливо показваше керемидения си покрив между зеленината на четири шумнати ореха в дола. Дивота и мълчание зацарува наоколо и изпълни с нерадостни мисли сърцето навсякога веселия Дъбак.

Дядо Корчане, – говореше той на съседа си воденичар, – нашите момичета зле са се умълчали, не пеят вече. Какво ще правим, а?

И единият тъгъл на устата му се свиваше в слаба, повече закачлива, отколкото дяволита усмивка.

– А? Какво каеш, Дъбак? – запитваше високо глухият дядо Корчан, който по риза и разгърден до пояса, дялкаше нещо под ореха.

– Думам, че моето момиче и твоята бабичка се не надпяват вече, бяла главо! Каво ще правим? – викаше силно Дъбакът.

– Търпеж, търпеж му е майката, Дъбак! Ти се не ядосвай, че ще остарееш – отговаряше дядо Корчан.

Той беше седемдесетгодишен, як и здрав старчуга, с прошарена коса, с изразително, червендалесто лице на горянин, което предразполагаше с добротата си. Шеговит и малко глух и малко куц, вечно с лула в устата си и с хрипкаво пищене в разкопчаните си гърди, той не беше като всички. Живееше на воденицата, пред която цял ден дялкаше нещо, тананикаше и пушеше със загорялата си лула. Бабичката му отдавна беше умряла. Умряла бе и единствената му дъщеря, женена в друго село и нейният мъж бе умрял. При стареца бе останала само Христина, хубавата му внучка. С Дъбака, който се отличаваше от него по това, че бе млад, и по това, че бе ерген, дядо Корчан бе свързал едно странно приятелство, спокойно, неразделно и безкрайно весело.

Дъбакът беше русолик левент, с обичливо лице, на което придавала особена хубост големите му сини очи.

Той бе ерген и като че не мислеше да се ожени.

На времето си, впрочем, той хубавичко беше се налудувал и бе спечелил завидна слава на немирнен халосник и на неподражаем хороигрец. Но след десетгодишно скитане с дюлгери по Влашко, дето бе спечелил и парици, той се върна вече хрисим и кротък, поправи воденицата, едничко наследство, останало от баща му, и заживя повече около нея.

Тук се сприятели и с глухия си съсед дядо Корчан. Те и двамата имаха похватни майсторски ръце и по цял ден наплатисваха колелетата на припек между двете воденици и се шегуваха.

(По Елин Пелин)

воденичар – човек, който има воденица и/или работи във воденица;
горянин – планинец;
хрисим – кротък, смирен, покорен.

2. Намерете описанието на външния вид на двата героя в текста. С помощта на какви словосъчетания и думи писателят прави словесен портрет на Лазар Дъбака и дядо Корчан?

3. Помислете с каква цел Елин Пелин прибегва до описанието на външния вид на двамата приятели? Какво научаваме от това описание? Разкрийте отношението на автора към своите герои.

4. Изпълнете задачите към текста.

1. Прочетете по роли диалогът на Лазар и дядо Корчан. Обяснете препинателните знаци.

2. Какви са отношенията между хората, които представят новото и старото поколение?

3. Какви езикови средства срещнахте в текста. Изпишете ги.

4. Намерете сродни думи към думите: *покрив, здрав, воденицата, млад*.

5. Направете и запишете кратък план към текста.

6. Прочетете още веднъж текста.

7. Направете сбит устен преразказ на текста по съставения план.

УСТЕН СБИТ ПРЕРАЗКАЗ НА ПОВЕСТВОВАТЕЛЕН ТЕКСТ С ЕЛЕМЕНТИ НА ОПИСАНИЕ НА РАБОТНИ ПРОЦЕСИ (Усний стислий переказ розповідного тексту з елементами опису процесів праці)

1. Прочетете текста. Определете темата, основната мисъл, типа и стила му.

ЯНКО МУЗИКАНТА

Хората го наричаха «Янко Музиканта»... Пролетно време бягаше от дома и лющеше върбови свирки край барата. Нощем, когато жабите почнеха да крякат, дърдавците да се обаждат по ливадите, бръмбарите да бръмчат из росата; когато петлите пееха зад плетищата, той не можеше да спи, само слушаше и един господ знаеше каква музика чуваше дори и в това... Майка му не можеше да го води със себе си на черква, защото се бе случало, че като забучи черковният орган или засвири със сладък глас, очите на детето така се покрият с мъгла, сякаш гледаха не от тоя свят...

Пазачът, който ходеше нощем из селото и за да не заспи, броеше звездите по небето или разговаряше тихо с кучетата, често виждаше бялата риза на Янко да се промъква в тъмнината към кръчмата. Но момчето ходеше не в кръчмата, а край нея. Там се сгушваше до стената и слушаше. Хората вътре играеха ръченица, от време на време някой момък подвикваше «Уха!». Чуваше се тропот на ботуши или пък момински гласове: «Какво?» Цигулката свиреше тихо: «Ще ядем, ще пием, ще се веселим», а контрабасът с дебел глас важно пригласяше: «Както Бог дал! Както Бог дал!» Прозорците блестяха от светлина, всяка греда в кръчмата сякаш играеше, пееше и свиреше, а Янко слушаше!

Какво не би дал той да можеше да има такава цигулка, която свири

тънко: «Ще ядем, ще пием, ще се веселим.» Такива дъсчици, които пеят. Ех! Но откъде да ги вземе? Къде ли ги правят? Да бяха му позволили поне веднъж да вземе в ръка нещо такова!... Къде ти! Можеше само да слуша и той слушаше обикновено до-тогава, докато не се обаждаше зад него в тъмнината гласът на нощния пазач:

– Няма ли да се прибиращ у дома си, проклетнико?

Едвам тогава побягваше с босите си крака към къщи, а след него се носеше в мрачините гласът на цигулката: «Ще ядем, ще пием, ще се веселим» и тежкия глас на контрабаса: «Както Бог дал! Както Бог дал! Както Бог дал!» Винаги, когато можеше да слуша цигулка – било на забавата след привършване жътва, било на сватба – това беше за него голям празник. После се сгушваше зад печката и нищо не продумваше по цели дни, само гледаше като котка със светнали в тъмнината очи. После си направи сам цигулка от една летва и конски косми, но тя не искаше да свири тъй хубаво като оная в кръчмата: бръмчеше тихо, съвсем тихичко, също като някакви мушици или комари. Все пак той свиреше с нея от сутрин до вечер, ако и да получаваше за това толкова удари, та най-сетне заприлича на смачкана зелена ябълка.

Лакеят в господарския дом имаше цигулка и от време на време свиреше по здрач, за да се докара пред госпожица прислужницата. Понякога Янко се прокрадваше из репея чак до отворените врата на буфета, за да погледа цигулката. Тя висеше на стената точно срещу вратата. Там момчето насочваше цялата си душа през очите, защото му се струваше, че това е някаква недоступна за него святиня, до която не е достоен да се докосне, че това е най-съкровеният му блян. Все пак гореше от желание за тая цигулка. Искеше му се поне веднъж да я вземе в ръце. Да я разгледа по-отблизо... Бедното селяшко сърце тръпнеше от щастие при тая мисъл.

(По Хенрик Сенкевич)

цигулка – лъвово-струнен музикален инструмент с четири струни, който има най-големи технически и художествени възможности и е с най-висока звучност;

контрабас – най-ниският по звучене струнен инструмент от рода на цигулката;

лакей – слуга с ливрея в дворец или в богат дом;

блян – мечта, надежда, копнеж.

2. Направете задачите към текста.

1. Проследете как се заражда у Янко страстта към музиката.
2. С какви преживявания е свързана тя?
3. Как е изразено непреодолимото желание на момчето да притежава цигулка?
4. Какъв смисъл е вложен в описанието на цигулката?
5. Как мислите, защо писателят е избрал героя на разказа си надарено с музикален талант едно бедно селско момче?
6. Дайте лексичното значение на думите: *бара, дърдавци, кръчма, ръченица*.
7. Изпишете изразите и думите, които изобразяват музикални звуци и разкриват неопределимата жажда у Янко за музика.

3. Съставете и запишете кратък план на текста.

4. Прочетете още веднъж текста.

5. Направете устен сбит преразказ на текста.

Тема
43

**ПИСМЕН ПОДРОБЕН ПРЕРАЗКАЗ
НА ПОВЕСТВОВАТЕЛЕН ТЕКСТ
С ЕЛЕМЕНТИ НА ОПИСАНИЕ
НА ВЪНШНИЯ ВИД НА ЧОВЕКА
(Письмовий докладний переказ
розповідного тексту з елементами опису
зовнішності людини)**

Проверете себе си

При създаване на **писмен текст** е много важна предварителната подготовка.

В подготовка за създаването на писмен преразказ е важно:

- съставяне на план, съответстващ на композиционните елементи на текста;
- написване на чернова, която позволява редактирането на написаното;

- редактиране чрез: съкращаване на излишни подробности, на повторения, двусмислици, неточности; заместване със синоними, с въздействащи думи и изрази, открояващи отношението на пишещия; прибавяне на пропуснати сюжетни моменти, детайли, изводи;
- проверяване на глаголните времена, подходящи за съответния текст;
- оформяне графично на текста с необходимими абзаци;
- проверка на правописа и пунктуацията.

1. Прочетете текста. Определете темата, основната мисъл, типа и стила му.

СЕРАФИМ

Един чудноват човек, нито селянин, нито гражданин, дрипав, окъсан, идеше към **Еньовото** кафене и самси Еньо, седнал **отпред** кафенето на сянка, **не можеше** да го познае кой е. **Посред** лято в тая страшна жега, тоя човек беше навлякъл дълго зимно палто, като попско расо, на главата му беше нахлузено смачкано бомбе, а краката му бяха обути с цървули. Но **най-често** очите на Еня се връщаха върху палтото на непознатия: едно време то ще е било синьо, ще е било от един плат, но сега нищо **не личеше** – оръфано, разнищено, навряд надупчено, навряд кърпено. И между **безбройните** разноцветни кърпки **най-много** се хвърляха в очи **две-три** много големи, взети сякаш от чувал или от **най-проста** аба и лепнати, както доде, с едър шев и избелели конци.

Човекът доде на две-три крачки и се спря. Той разбра, че Еньо не може да го познае, и малко обиден, с подигнати вежди, леко усмихнат, остави се да го гледа Еньо и зачака. Той беше мършав, дребен човек, изгубен в окърпеното палто като в пашкул. Лицето му беше сухо, черно с рядка черна брада, очите му, като у пияниците или у хора, които не са си доспали, бяха влажни и замъглени. Еньо продължаваше да го гледа втрещено, непознатия се усмихваше повече.

– А, бре, Серафиме, ти ли си? – извика най-после Еньо. – Ух, да те убий здраве, да те убий! Не мога да те позная, бре...

– Аз съм, бай Еньо, аз. Натурален като жив, тъй да се каже...

– Аз пък рекох, че е таласъм. Помислих, че плашилото от **даскал Тодоровата бахча** иде насам. Да те вземе мътната, да те вземе. Мисля си: какъв ще е тоз **изпаднал** германец!

Серафим се засмя тихо, **беззвучно**, като **поклащаше** с глава, той подпря на пейката тоягата си, сне и чувалчето, което носеше на рамото си. Всяка година, а понякога през година и през две, той се явяваше по тия места на **Гергьовден** или по **Димитровден**, когато слугите менят господарите си. Той беше от града, но търсеше работа по селата. Можеше да работи само лека, маловажна работа: на някоя мелница се приставяше да храни свинете, да чисти обора на някой хан, или пък пасеше един-два добитъка.

(По Й. Йовков)

бомбе – твърда мъжка шапка с обло дъно и малка периферия;
аба – дебел вълнен плат; шаяк;

2. Открийте изреченията, които разкриват портретната характеристика на Серафим.
3. Помислете, с каква цел писателят описва Серафим. На какви детали той фокусира вниманието си? Какво научаваме от това описание? Разкрийте отношението на автора към героя си.
4. Обърнете внимание на правописа на думите, отделени с черно.
5. Съставете и напишете кратък план на текста.
6. Прочетете още веднъж текста.
7. Направете писмен подробен преразказ на текста.

Тема
44

**ПИСМЕН ПОДРОБЕН ПРЕРАЗКАЗ
НА ПОВЕСТВОВАТЕЛЕН ТЕКСТ
С ЕЛЕМЕНТИ НА ОПИСАНИЕ
НА РАБОТНИ ПРОЦЕС**

**(Письмовий докладний переказ
розповідного тексту з елементами опису
процесів праці)**

Запомнете!!!

Същност на писмения подробен преразказ:

- достоверно и цялостно възпроизвеждане на съдържанието на първоизточника;
- преразказването на първоизточника става със свои думи;
- преразказът се води в третолична, т. нар. той-форма;
- пише се в сегашно историческо време или се употребяват глаголни форми на -л;
- възпроизвеждат се не само моменти от сюжета – допустимо е пишещият да оформи така своя преразказ, че да изрази възникналите у него чувства, без да нарушава достоверността на първоизточника;
- пряката реч се предава като косвена и стремежът е не само да се предаде съдържанието на диалога, а да се възпроизведе и настроението или намерението, с което е изречена дадена реплика;
- като подбира най-точните думи и изрази, за да предаде атмосферата на текста, преразказващият изразява своето отношение. Но в преразказа не се допуска включване на преки оценки, коментарии и мнения (например: моето мнение е, мисля че...).

1. Прочетете текста. Определете темата, основната мисъл, типа и стила му.

ХУДОЖНИЧКИ

София и Лили чакат с нетърпение всяка събота, защото тогава ходят на рисуване в школа за млади таланти.

Рисуването е чудно преживяване, но не е никак лесно. Когато започнеш една картина, очертаваш контурите на предметите, които искаш да има на листа. Това е началото на истинската работа, защото рисуването иска много внимание и прецизност. След като очертаеш леко контура, вземаш боите и започваш да нанасяш

цвета. Щом нанесеш първите цветове, внимателно повтаряш с по-наситена боя там, където искаш да поставиш акцент. Умението да работиш със светлина и сянката, се научава постепенно и с много труд, преливането на цветовете също се учи с много опити, но като завършиш рисунката, радостта е голяма.

София и Лили много искат рисунките им да приличат на картините на големите художници. Техният учител е най-добрият художник в града. Когато завършат една картина, щастливите момичета показват резултата на родителите си, на баба и дядо.

София най-много обича да рисува животни. Тя има коте Рошльо, което много често става модел. Обикновено го рисува само с молив. Това се нарича графика. Сега тя се запознава с различните техники на рисуване: с молив, с четка, туш и др. След като София направи портрет на Рошльо, тя му го показва. Пита го дали портретът му харесва, а той я гледа с любопитство.

Лили пък обича цветовете. Преди да започне, винаги най-напред решава какво да нарисува. Щом вземе метката, листът става пъстър като пролетна градина. Картините ѝ са многоцветни: със светли и жизнерадостни багри, каквато е самата тя, а цветовете в рисунките ѝ се преливат от един тон в друг. Най-често рисува пейзажи, които са свързани с посетените през ваканцията места. Малката художничка все още не умее да рисува портрет, натюрморт или фигурална композиция, но много иска да се научи.

2. Изпълнете задачите към текста.

1. Как мислите, лесен ли е процесът на рисуването?
2. Как е описан процесът на рисуването в текста? Авторът предаде ли отношението на героините си към тяхната работа?

3. Намерете и прочетете изреченията, в които се описва процесът на рисуването.

4. Намерете в текста думи и словосъчетания, които обозначават процеса на работа – рисуване.

5. Определете художествените средства, използвани в текста. Каква е тяхната роля?

3. Съставете и запишете сложен план на текста.

4. Прочетете още веднъж текста.

5. Напишете писмен подробен преразказ на текста.

Тема
45

**ПИСМЕН СБИТ ПРЕРАЗКАЗ
НА ПОВЕСТВОВАТЕЛЕН ТЕКСТ
С ЕЛЕМЕНТИ НА ОПИСАНИЕ
НА ВЪНШНИЯ ВИД НА ЧОВЕКА
(Письмовий стислий переказ розповідного
тексту з елементами опису зовнішності
людини)**

Припомнете си:

За да се постигнат целите на **писмения сбит преразказ**, е необходимо отлично да се познава първоизточникът – като съдържание, авторова идея и образи на героите.

Наложително е съставянето на план (кратък или разширен), с чиято помощ да се открият съществените моменти в текста и да се обмислят връзките между отделните съдържателни звена.

Запомнете!!!

Същност на писмения сбития преразказ:

- кратко и достоверно представяне със свои думи на съдържанието на творбата;

Запомнете!!!

- моментите, странични спрямо основната сюжетна линия, не се преразказват или се отразяват съвсем пестливо, за да не се наруши достоверността на текста;
- повествованието се води в 3. лице ед. ч. (той-форма) от името на неутрален повествовател;
- пише се в сегашно историческо време, използвано съвместно с други подходящи глаголни времена и/или наклонения;
- преразказването на съдържанието се осъществява с лаконичен изказ и опростен синтаксис;
- пряката реч се възпроизвежда косвено в силно съкратен обем.

1. Прочетете текста. Определете темата, основната мисъл, типа и стила му.

ГЕРАЦИТЕ

Единственият и славен **помощник** в кръчмата на Герака беше неговата жена, баба Марга. Тя бе едра, породиста жена, запазена, **здава** и пъргава, с весело **сърце** и с търговска душа. Дядо Йордан беше главата, баба Марга – душата на кръчмата. Тя се грижеше за **всичко** и нареждаше нейното домакинство. Тя чистеше и миеше съдовете, редеше двете стаи, определени за нощуване на пътници, **поддържаше** огъня в **огнището**, проветряваше зимника, запарваше бъчвите и прислужваше на селяните като момче.

Цели четиридесет години – от млада булка до старица – тя се движеше в кръчмата между мъже усмихната, **жизнерадостна**, кога с хурка и вретено, кога с малко дете на ръце, и никога за нея не се чу лоша дума. Тя не **позволяваше** в кръчмата **кавги** и **мръсни приказки** и пъдеше пияниците. **Всички** я уважаваха и селяните не смееха да **пуцат** **пред** нейно лица любичите си избилни погръжни.

Геракът ценеше нейните способности, доверяваше ѝ всичко, осланяше се на нейния ум и грижи и се гордееше с нея. Двамата бяха живели в обич

и доверие, помагаха си и искаха да оставят на децата си добро име и добро наследство.

Баба Марга и в **къщи** беше пълна господарка. Тя обичаше снахите и внучетата си, но се държеше строго с всички и когато кажеше нещо, искаше да бъде изпълнено. Когато мъмреше или съдеше за нещо синовете си, те, макар и **възрастни**, стоеха пред нея с наведени глави и не възразяваха. Тя тичаше цял ден от кръчмата до **къщи**, обикаляше из двора да види всичко ли е в **ред**, хранеше кокошките, свинете и гъските, хокаше ги като хора и когато ги мамеше, гласът и се чуваше по цялата махала. Тя говореше високо и се смееше със **звънлив** глас като мома.

Но на пролет баба Марга се помина съвсем ненадейно. Заедно с нея от къщата на Гераците **изчезна** добрият и строгият дух, който държеше всичко в ред.

(По Е. Пелин)

пъргав – подвижен и бърз;

хурка – специално пригодена дълга пръчка, върху която се закрепва къделя вълна и др.. при ръчно прядене;

вретено – къса заоблена дървена пръчка, изтънена в двата края, която се използва за предене;

снаха – съпругата на сина по отношение на родителите, на братята и сестрите или на роднините му.

2. Направете цялостна характеристика на баба Марга. Опишете нейния външен вид.

3. Помислете, с каква цел писателят описва баба Марга? На какво той акцентира вниманието си? Какво научавате от описанието на външността на баба Марга? Разкрийте отношението на автора към героинята си.

4. Обърнете внимание на правоговора и правописа на думите, отделени с черно.

5. Съставете и напишете сложен план на текста.

6. Прочетете още веднъж текста.

7. Направете писмен сбит преразказ на текста.

1. Прочетете текста. Определете темата, основната мисъл, типа и стила му.

ПЕСЕНТА НА КОЛЕЛЕТАТА

Идеха часовете, когато Сали Яшар преставаше да гледа навън и обръщаше мислите си към самия себе си. И прави бяха хората от Али Анифе: имаше нещо, което мъчеше Сали Яшар, и всяка вечер по това време той си мислише за него.

Работите му отиваха добре. Беден и прост ковач някога, сега той беше прочут майстор, при когото идеха поръчки от най-далечни краища. Работа имаше повече, отколкото му трябваше. Сали Яшар не обичаше да връща никого, пък и колкото повече трябваше да бърза, толкова по-добре работеше. Идеха му неподозирани и от него самия сили, разпалваше се, работеше със страст, с увлечение, ръката му ставаше сигурна, погледът – точен и желязото под неговия чук добиваше неочаквано такива съвършени форми, каквито той не би могъл да направи и при най-бавната и внимателна работа. А тъкмо такава работа беше по сърце на Сали Яшар и от неговите ръце излизаха каруци, които бяха същинско чудо: леки, като че сами щяха да тръгнат, напети и гиздави като невести, с шарила и бои, които грееха по тях като цъфнали цветя. Но най-чудното в тия каруци бяха звуковете, които те издаваха, когато вървяха. Като че в железните им оси беше скрита някаква музика. Как ги правеше Сали Яшар, един господ знаеше, но неговите каруци не дрънчаха, не хлопаха като другите коля, а пееха по пътищата.

Каруците пееха по пътищата и сякаш разказваха как един човек може да бъде много богат, но и много злочест. Защото за какво му беше това богатство на Сали Яшар? То дойде много късно. На баира, отдясно на царския път, където каруците, които се връщат от града, разсипват най-мелодичните си звуци, лежат в гробищата двамата му сина, два сокола. Високи грубо одялани камъни се издигат над тях, земята е обрасла с трева, като че никога не е била разравяна, и люляка, която цъфти там всяка пролет, сякаш сам бог беше я посадил отвеки. «Няма да им занеса нищо от моите жълтици – мислеше си Сали Яшар, – нито ще взема нещо за себе си, когато и аз отида при тях». Тъмнината скриваше очите на Сали Яшар и не можеше да се види какво има в тях, но той гледаше в земята като изтръпнал и мислеше, че по-хубаво би било да беше беден, но да бяха живи двамата юнака, които и сега му се усмихваха със сините си очи, румени, широкоплещи.

Достигнал дотук, Сали Яшар започваше да мисли, че е длъжен да направи някакво голямо благодеяние, истинско безкорисно благодеяние, което да засегне повече хора, да надживее много поколения.

(По Йордан Йовков)

напет – строен, хубав, изправен;

гиздав – хубав;

люляк – планински или градински висок храст със съцветия от ароматни сини, бели, или виолетови малки цветчета.

2. Намерете в текста описание на работния процес. Какви образни средства е използвал авторът?

1. Какво е отношението на Сали Яшар към работата му? Какво е отношението на автора към героя му?

3. Запишете думите. Обяснете техния правопис и принадлежност към частите на речта.

Сали Яшар, навън, Али Анифе, най-далечни, отколкото, по-добре, разпалваше се, най-бавната, най-чудното, разказваха, отдясно, разсипват, най-мелодичните, издигат, изтръпнал, по-хубаво, дотук, безкорисно, надживее.

4. Съставете и запишете сложен план на текста.
5. Прочетете още веднъж текста.
6. Напишете писмен сбит преразказ на текста.

Тема
47

КРАТКО РЕЗЮМЕ НА СЪДЪРЖАНИЕ НА ГЛЕДАН ФИЛМ (Стислий виклад змісту переглянутого фільму)

Запомнете!!!

Филм – произведение, състоящо от епизоди, свързани с творчески замисъл и визуални средства.

Филмът е резултат от съвместната дейност на неговите автори, изпълнители и продуценти. Киното може да бъде от различни жанрове: игрално, анимационно, документално, научно-популярно.

Гледането на филми е част от съвременната култура.

Когато правиш резюме на един прогледан филм трябва задължително да включиш в текста кинематографска справка за филма – уточнение за жанра му; година на издаването; името на филмовата компания; имената на авторите (режисьор; сценарист; изпълнители на главните роли); съдържание на произведението; препоръчване за гледане.

Филмът може условно да бъде разделен на три части: начало, кулминация и развързка.

Въз основа на това можете накратко да преразкажете всеки филм с обикновени изречения, но с различна височина на гласа.

1. Прочетете кратко резюме на съдържание на гледан филм. По същия начин направете свое кратко резюме на един от харесаните ви филми (устно).

Название: «Сам вкъщи».

Жанр на произведението: комедия.

Година на издаването: 1990 г.

Филмова компания: Хюз Ентъртеймънт.

Автори: режисьор Крис Кълъмбъс, продуцент и сценарист Джон Хюз.

В ролите: Маколи Кълнин, Джо Пеши, Даниъл Стърн, Джон Хърд, Катрин О Хара.

Сюжет на произведението (сбит). Кевин е най-малкото от петте деца на семейство Маккалистър. Той често е тормозен от братята и сестрите си и след поредната неправда, той си пожелава семейството му да изчезне. На следващия ден, той се събужда и открива, че е сам вкъщи и желанието му се е сбъднало. Оказва се, че е забравен по грешка. Семейството му е поело на почивка във Франция, по случай коледните празници. Когато родителите му осъзнават, че са оставили сина си сам, те веднага търсят начин да се върнат в САЩ. Междувременно, двама крадци, известни като «Мокрите бандити», се опитват да оберат къщата, но не успяват, поради редица капани, сложени от Кевин.

Филмът «Сам вкъщи» е нещо, което заслужава да се гледа повече от веднъж. Сигурно е трудно да се намери човек, който никога да не е гледал този филм, ала ако все още не сте го гледали, то започнете да гледате ако е възможно най-наскоро. Ще забележите, че настроението ви веднага ще се подобри.

Припомнете си:**Как се работи върху съчинение описание на външния вид на човека**

Когато се избира материал за съчинение описание на външния вид на човека, трябва да се обърне внимание на възрастта, лицето, тялото, цвета на очите и косата, формата на носа, веждите, погледа, височината, походката, облеклото и др.

Можете да кажете името на човека, както и да възпроизведете характеристиките на неговия характер, обща култура, начин на поведение и отношението му към другите хора. Въпреки че тези признаци не са включени в описанието на външния вид, при рисуването на словесен портрет, те могат да бъдат непряка характеристика на външния вид, която прави възможност за формиране на пълна представа за описание на човека като личност. И обратно, описанието на външния вид може да разкрие настроението, вътрешното състояние, характера на човека.

Може да не се назовават всички признаци на външния вид на човека. Задача е да се даде ярка картина на човека, да се предаде отношението ни към него чрез описанието.

Отношението към човека може да се предаде с помощта на оценъчни думи: прилича му; толкова му отива; прави добро впечатление, подчертава неговия силен характер; всички приятели особено обичат; хората не възприемат тази черта.

Преди да се състави устно съчинение описание на жанрова картина трябва да не се забрави:

1. Уводът (авторът, название на картината, на предния план, на задния план(фон)).
2. Основната част (възраст, височина, фигура, лице, очи, поглед, вежди, зъби, коса, устни, нос, уста, дрехи).
3. Заключение (изпитаните чувства и отношението към картината и художника).

1. Разгледайте внимателно репродукцията на картината на Владимир Димитров-Майстора «Мома с ябълки».

*Владимир Димитров-Майстора
«Мома с ябълки»*

2. Отговорете на въпросите:

1. Защо картината е наречена «Мома с ябълки»?
2. Каква е темата и основната мисъл на картината?
3. Какви чувства изпитвате като наблюдавате картината?
4. Какви детайли привличат вниманието ви?
5. Използвайте долу посочената таблица, за да съставите описанието на девойката.
6. Какви черти на характера изобразява художникът?
7. От колко плана състои картината?
8. Опишете предния и задния план на картината.
9. Опишете фона, на който е изобразена момата.
10. Какви послания от художника откриваме в тази картина?
11. Какво настроение създава картината?

3. Съставете план на описание на картината.

4. Направете устно съчинение описание на картината на В.Д. Майстора «Мома с ябълки». Използвайте лексичния материал и информацията за художника.

Познато	Ново
Фигура	Еlegantна, пълна; стройна, горда, висока...
Височина	Висок, среден, нисък...
Лице	Румено, нежно, уморено, бяло, бледно, кръгло, дългобразо, слабовато, пълно...
Коса	руса, тъмно руса, кестенява, черна, дълга, къса блестяща, пряка, къдрава...
Очи	черни, кафяви, сини, ясни, големи, малки, добри, дълбоки...
Вежди	черни, тънки, широки, подвижни...
Поглед	замислен, внимателен, безразличен, искрен, любопитен, остър, ласкав...
Нос, уста, устни	кръгъл, триъгълен; тънки, усмихнати...
Зъби	бели, ровни, редки, криви...
Особени черти	бенки мънички, големи, с дълги тънки пръсти,
Ръце	топли, ласкави, изящни...
Движения	съвършени, плавни, груби...
Облекло	чисто, спретнато, грубо, старо...

Лексичен материал. Висока стройна фигура; кръгло, слабовато и румено лице; прибрана коса в забрадката; черни големи очи; широки подвижни вежди, ласкав внимателен поглед; кръгъл нос; тънки усмихнати устни; изящни ръце с дълги нежни пръсти; национално облекло; ярки пъстри цветове.

Владимир Димитров-Майстора (1882–1960) – световноизвестен български художник.

Учи в София, в художественото индустриално училище. Още в студентските си години е създал съвършени творби, спечелил чрез тях много конкурси и е получил прозвището «Майстора».

Една от най-известните картини на Майстора «Мома с ябълки» (1935 г.) е чудесен пример за самобитния му и ярък стил на рисуване, който не може да бъде сбъркан. Образ, емблематичен за творчеството на художника – девойката в прехода между дете и жена, възплъщение на хармонията с природата, на идеала за постигане на равенство между външна красота и душевна доброта.

Тема
49

**ПИСМЕНО СЪЧИНЕНИЕ ОПИСАНИЕ
НА ВЪНШЕН ВИД НА ЧОВЕКА
(Письмовий твір-опис зовнішності
людини)**

Припомнете си:

• **Съчинението** е авторски текст, в който пишещият представя собствени мисли, наблюдения, чувства, разсъждения, оценки по повод на някакъв обект.

• Обектът, по повод на който се създава съчинението, може да има нетекстов характер, т.е да бъде: природен, обществен, технически; жив или нежив; действителен или измислен. Възможно е да бъде и текст, с който пишещият съчинението предварително се е запознал.

• Съчинението може да разглежда обекта по различен начин: а) да съобщава факт, б) да описва нещо наблюдавано или въображаемо; в) да разказва за нещо преживяно или измислено; г) да коментира житейски проблем.

• Видове съчинения: а) повествование; б) описание; в) разсъждение.

• Темата може да бъде формулирана от друг човек (например от учителя или от авторите на учебника) или да бъде избор на пишещия.

• Етапи в работата върху съчинение: а) подготовка за писане на съчинението; б) самостоятелно създаване на неговия текст; в) редактиране на текста.

Портрет – това е картина или снимка на човек; описание на герой в литературно произведение или в произведение на изкуството.

За да опишем външността на човека обръщаме внимание на неговата възраст, черти на лицето, цвят на очите и косата, фигура, дрехи, начин на говорене, походка, жестове и др.

«Познато» в изреченията, описващи външния вид на човек, е името на лицето и имената на детайли (лице, очи, коса, вежди и т.н.).

«Нови» са признаци на човек, части от тялото и др.

Чрез елементи на външни характеристики писателят показва вътрешния свят на героя, неговия характер, живот. Портретът разкрива отношението на автора към героя.

1. Прочетете откъса от разказа «Ангелинка» на Елин Пелин. Помага ли описанието на външния вид за по-доброто разбиране на героя, неговия характер, начина на поведението му и т.н.?

2. Какви характерни подробности от описанието на външния вид на леля Дъмша са споменати в текста? Какво научихме от литературния ѝ портрет?

АНГЕЛИНКА

Сред къщи на едно триножно столче седеше като на трон леля Дъмша – гордостта на добрата леля Станка и нашия свещен идеал. На главата ѝ стоеше смачкана черна шапка, украсена с две избелели рози, до които стърчаха две черни проскубани страусови пера и трепереха почти до тавана. С тия пера цялата леля Дъмша приличаше на голяма черна пеперуда, която бе разперила пипалата си и чакаше нещо. Върху плещите ѝ висеше малко червено шалче. Лице сухо, кокалесто, с цвета на ощавена гайда, с голямо мъхнато разстояние между носа и устата, с редки дълги косми по брадата, с вежди, паднали отстрани, дърпани от безчислените бръчки около свитите ѝ очи. Тя говореше гръмко и из устата ѝ се показваха два стари зеления зъба като камъни пред някоя тъмна пещера. Тя ме погледна приветливо и в нейния кротък кравешки поглед имаше толкова обич, простодушие и доброта, че аз, непобутнат от никого, пристъпих сам и целунах жилестата ѝ ръка смирено и страхопочитателно.

Разсъждавайте. Какво можете да кажете за външния вид на човека? Обосновете се.

Устно попълнете признаците, характеризиращи детайлите на външния вид на човека със собствени примери.

Лицето е кръгло, тъмно, ...

Очи – сини, кафяви, ...

Коса – права, къдрава, ...

Носът – кръгъл, с гърбица, ...

Осанка – горда, стройна, ...

3. Прочетете трите описания на външността на хората.

В ония времена той млад човек, под чийто грамаден ръст трепереше земята, можеше да стои над закона, защото силата беше

закон. И на св. Христофор не трепваше ръката, когато я вдигаше, за да поразии на място, като мълния, безчестния търговец на пазара, лъжеца, крадеца и даже просяка, който се преструваше на изкълчен, за да буди по-голямо милосърдие.

Душата му бе вечно изпълнена от негодувание от страшна потребност да души, да унищожава, да къса в гнева си и да мачка в яда всичко, което имаше дъха на неправда, на замисъл за неправда, на порок и престъпление. От това неговото прекрасно лице се изкриви и удължи, веждите му паднаха ниско, очите намаляха и се изпълниха с кръв, ноздрите му се разшириха, устата уголемиха.

Той изгуби подобие то божие и образът му заприлича на зъл кучешки образ.

(По Елин Пелин)

Изгубено е десетгодишно момиче. Казва се Елвира. На ръст е средна. Косата ѝ е черна, дълга и къдрава. Очите ѝ са големи и кафяви. Носът ѝ е с гърбица. Облечена е в светло зелен анцуг и тъмно зелено яке. Обува с бели маратонки. На долната ѝ устна има малко родилно петно. Моля, знаещите къде се намира момичето да сигнализират на телефон 102 (от съобщението).

Повечето българи имат светла кожа, лицата им са високи или умерено широки с обърната трапецовидна форма, клепачите им са широко отворени, носът е прав, тесен, с удължен гръб и с връх, насочен напред и надолу, с кафяво-черна коса, с тъмни очи – кафяво-черни и кафяви, по-рядко са със зелено кафяви и сиво-кафяви (от енциклопедия).

4. Отговорете на въпросите:

1. Кой е описан в дадените откъси? Какви детайли от външния вид на човека са във фокуса на вниманието ви?

2. Каква е целта на всяко описание?

3. Кой текст се отличава от другите по своята емоционална окраска?

4. В кой текст признаците на външния вид на човека се предават с помощта на художествени средства (епитети, сравнения и др.)?

5. Към кой стил на речта принадлежи всяко описание?

6. Помислете, как описанието на външния вид на човека от художествен стил се различава от описанието в научния и официално-деловия стил?

Описанието на външния вид на човека може да бъде в официално-делови стил, научен или художествен стил.

Описанията в научен и официално-делови стил показват висока степен на точност. В тях е необходимо да се назоват всички съществени признаци на външния вид на човека в логическа последователност. Такива описания са кратки и конкретни.

Описанието в официално-делови стил се използва, например, когато се търси човек. Описанието на външния вид на представител на определена етническа група (папуас, негър или славянин) в енциклопедията ще бъде научно.

Портрет на литературен герой е пример за художествено описание. В художественото описание всеки изобразява външния вид на човека по свой начин, както го вижда. В такова описание широко се използват различни художествени средства (сравнения, епитети, метафори, умалителни думи и др.). Не е необходимо да се назовават всички признаци на външния вид. Основното е да се даде ярка картина на човека, да се предаде отношението си към него чрез описанието.

Целта на художественото описание на външния вид на човека е да се създаде образа му като цяло, да въздейства емоционално на читателя, да предизвика определено отношение.

Различни стилове не могат да се смесват в едно и също произведение. Това е основно правило да се придържате към един стил.

5. Съставете кратък план на съчинението.

6. Напишете писмено съчинение описание на външния вид на вашия (вашата) съученик, (съученичка), приятел (приятелка), член на семейството, известен певец или спортист в художествен стил. Съсредоточете се върху най-впечатляващите характеристики (мимика, очи, усмивка, жестове и т. н.). Можете да го опишете в моменти на радост, тъга или в процеса на някой работа.

Тема
50

ПИСМЕНО СЪЧИНЕНИЕ ОПИСАНИЕ НА РАБОТНИ ПРОЦЕСИ ПО СОБСТВЕНО НАБЛЮДЕНИЕ

(Письмовий твір-опис процесу праці
за власним спостереженням)

Запомнете!!!

Описанието на действията е описание на съставните части на конкретна работа. Човек извършва тези действия в определена последователност.

Описанието на действията в художествен стил има за цел да повлияе на читателя, да предизвика определено отношение към изпълнителя на действията. Художествените текстове-описания са емоционални, образни, в тях използваме различни художествени средства (епитети, метафори, сравнения и др.).

1. Прочетете текста. Определете вида и стила на речта. Какъв процес на работата се описва в текста? Виждали ли сте тази работа?

КАК ДА СЕ ПРИГОТВИ СУПА ТОПЧЕТА

Супа топчета е една от любимите супи на малки и големи.

За да приготвим супа първо трябва да си подготвим продуктите: кайма с 200 грама, 1 морков, 1 голяма глава лук, 1 чушка, 3 стръкчета магданоз, половина чайна лъжица суха чубрица и толкоз млян черен пипер, 1 кубче масло, 1 кълбо фиде, 1 столова лъжица брашно, сол на вкус и с 3 литра вода.

След това в подсолената вода слагаме дребно нарязаните лук, чушка и морков да врат на котлона. През това време осоляваме леко каймата, слагаме млян черен пипер и чубрица и я омесваме хубаво. По-късно в една плитка чиния поръсваме брашно и там ще поставяме готовите топчета. След това от пригответената кайма оформяме между дланите си топчета, които поставяме в чинията с брашно. Овалваме ги хубаво в брашното и ги пускаме във врящия бульон. След около 15 минути добавяме фидето, черния пипер, чубрицата и магданоза. След десетина минути супата топчета

е готова. Накрая след сключване на котлона добавяме бучката масло. По желание вместо с фиде може да се приготви с ориз.

Ако си сконцентрираме правилно вниманието работата ще върви бързо и леко. Както виждате, не е толкова трудно да пригответе супа топчета (*Из списание*).

Как да работим върху съчинение описание на работен процес по собствено наблюдение в художествен стил.

1. В уводната част на съчинението посочете лицето и определете заглавието на творбата.

2. В основната част от работата, разказвайки за своето любимо дело, следвайте ясна последователност от действията. Използвайте специални думи (първо, след това, по-късно,накрая и т.н.).

3. Използвайте думи, които анализират извършваните операции (работи бързо, концентрира се, умело; работата е успешна, отговорна, напрегната, трудна, радостна и др.).

4. Използвайте художествени средства (епитети, метафори, сравнения и др.).

5. Не забравяйте, че основната цел на художествената история е да характеризира човека в процеса на работата и отношението му към работата.

2. Съставете кратък план на съчинението.

3. Напишете писмено съчинение описание на своята любима работа в художествен стил.

Тема
51

**ПИСМЕНО СЪЧИНЕНИЕ ОПИСАНИЕ
НА КАРТИНА**
(Письмовий твір-опис за картиною)

Описанието на природата се нарича **пейзаж**. Той представя обстановката, в която се развива действието. Създава атмосферата, в която то протича. Чрез него се осъществява връзката между човешкия и природния свят. С помощта на пейзажа по-вестователят по косвен начин подсказва душевното състояние на героите. Изобразените природни картини може да са в контраст или в съзвучие с техните преживявания.

Да опишеш пейзажа, означава да предадеш със свои думи съдържанието на една картина. Тя е като платното на художника, само че е нарисувана с думи. Състои се от отделни елементи. В съвкупността си тези елементи оформят художествен образ, с който се поражда определено въздействие. Всеки шрих, нанесен с «четката» на писателя, има своето значение и собствена роля.

Пейзажът служи не само за фон на действието – чрез него се създава представа за атмосферата, в която се развива случката. Понякога той подсказва на читателя чувствата, които изпитват героите му. Пейзажът носи настроение, което се предава на читателя. Затова, когато го описваме, трябва много внимателно да подбирате думите, с които да си послужим, така че да запазим поне част от неговото въздействие.

1. Разгледайте репродукцията на картината на Янко Маринов «Пролетен пейзаж». Представете се в местността, която е изобразил художникът. Опитайте се да усетите настроението на художника, неговите мисли.

Янко Маринов. Пролетен пейзаж

2. Отговорете на въпросите и изпълнете задачите.

1. Що е изобразено на картината? Какво впечатление създава платното? Какви чувства ви предизвиква картината?

2. Докажете, че на картината е изобразен пейзаж.

3. Кой сезон е изобразен? Това е началото или краят на сезона?

4. Какви цветове преобладават на платното? Забележете как един цвят се променя в друг, започвайки от дясната страна.

5. Какво виждаме на предния план на картината, а какво – на задния план? Върху какво художникът иска да насочи вниманието ни?

6. Как изглеждат дърветата, небето, земята, къщичката? За какво това говори?

7. Какви човешки фигури виждате пред себе си? Опишете ги.

8. Как художникът предава състоянието на спокойствието в природата?

9. Изберете епитети към думите пролет, дървета, трева, небе, къща.

10. Намерете синоними към думите **природа, пейзаж, художник**.

3. Съставете разширен план на съчинението.

4. Напишете писмено съчинение описание на картината на Янко Маринов «Пролетен пейзаж».

Лексичен материал. Разпростира се, очаровува, селска къщичка, красотата на ранна пролет, красота на сбогуване, вълшебен сезон, усещане за мир и нов живот, влажна пръст, поникналата трева и цветя, дърветата и храстите, синьото небе, райско място, радостни дечица, първите лъчи на слънцето, необичайна пъстрота, белоснежна премяна, леки пеперудки.

Янко Маринов (1907–2001) – български художник-пейзажист. Роден в с. Килифарево, Търновско. В Одеса Янко Маринов успява да реализира детската си мечта и следва в Художественото училище. През 1944 г. посветеният в техниките на изкуството художникът се завръща в България, като се установява във Варна. Янко Маринов става един от основателите на групата на варненските художници, а след това и един от създателите на Градската художествена галерия във Варна. Художникът в своите картини отразява неповторимата красота на природата. Като човек, роден в земеделски край, той е генетично привързан към земята и има силно визуално осезание за цветовете хармонии в пейзажа.

Тема
52

ПИСМЕНО СЪЧИНЕНИЕ
ПОВЕСТВОВАНИЕ ПО ДАДЕН СЮЖЕТ
(Письмовий твір – оповідання
за поданим сюжетом)

Припомнете си:

Повествованието разказва за нещо случващо се, като действията и състоянията се разполагат в реално протичащо време. Водещият въпрос, който трябва да ориентира в повествованието, е «Какво става?».

В основата на разказването е случката, която трябва да бъде представена с нейното начало, развитие и край. Всяко повествование представя най-малко един епизод.

Освен основния епизод или епизоди в повествованието може да има и допълнителни елементи – описание, разсъждение, диалог. Тяхното присъствие не е задължително.

Съчинението повествование може да се води в аз-форма или в третолична той-форма.

В него преобладава авторската реч, която се допълва от пряка и непряка чужда реч.

Композицията на съчинението повествование съдържа като основни елементи:

– встъпителна част – запознава с времето и мястото на действие, въвежда героите;

– същинска част – разказва основната случка или събитие;

– заключителна част – предава последиците от случилото се.

За да се премине от една част на текста към друга, може да се използват следните думи и съюзи: *веднъж, внезапно, по-късно, някак си, най-накрая, така.*

Сюжет – система от събития, която изгражда характерите на литературната творба и позволява да се разкрият характерите на героите, както и участието им във възникналия конфликт. Да се напише история въз основа на представения сюжет означава, че текстът трябва да бъде допълнен, разширен, тоест трябва да се измислят някои събития. Може да се въведат диалози, кратки описания, разсъждения.

1. Напишете писмено съчинение повествование по дадения сюжет. Съставете самостоятелно кратък план. Озаглавете текста.

Нажежената природа доби печален и убийствен вид. От каменливите голи чуки над селото и от червените розливи сипеи по тях се носеше тежък и прижурлив лъх като от купища разтопен метал. Чернило някакво повея от горите и душност замени хладината им. Вадички и горски потоци, чешми и кладенци, блата и гьолица, бари и мочури – всичко пресъхна. Добитъци гинеха за вода, изпокриха се весели птички. Тежко, с разтворени човки запрехвъркаха зажаднели гарвани и уилото им грачене разкъсваше от скръб селяшкото сърце. Щъркът замислено закрачи по изсъхналите мочури. Чучулиги, задушени от страшната мараня, падаха от висинето мъртви, с изплезени езичета, с уста, пълни с алена кръв, извряла из мъничкото, пукнато песнопойно сърчице.

(По Елин Пелин)

1. Прочетете текста. Определете темата, основната мисъл, стила и вида на текста.

ИЗ «БЕСАРАБСКИТЕ БЪЛГАРИ ПРЕЗ ВТОРАТА ПОЛОВИНА НА ХХ ВЕК»

Първите сведения за групови преселвания на българи в пределите на Украйна са от началото на XVIII век. Системното им заселване обаче започва от средата на века, когато се изработва дългосрочна преселническа програма. Въпреки значителните участъци земя, раздадени на новодошлите християни, паричните помощи и различните права, голямата част от украинските области дълго време остават неразработени и пусти.

През 1762–1802 г. българи-чужденци спечелват безвъзмездно земя за потомствено владение, получават право на свободно вероизповедание, освобождават се от всякакви данъци в продължение на 30 години при заселване на пустеещи земи и на 5 години, когато бежанците остават в градовете, освобождават се от военна служба, получават права в местното управление и безвъзмездни парични помощи за строеж на жилища и пр.

Новите колонии стават първостепенен източник на суровини за украинската промишленост.

От 1804–1807 г. всяко българско семейство получава «60 десетини» (над 600 дка земя) за вечно потомствено владение. Отначало новодошлите се подслоняват в землянки или колиби, после

идват земемери и се съставя «списък на венчилата», според който започва оземляването и получаването на пари за къщи, добитък и семена.

При изграждането на селищата властите предлагат готови типови проекти, които определят и днеш-

ния вид на бесарабските селища. В областта Южен Буджак (дн. Южна Украйна) строителството се затруднява от липсата на дървен материал. Затова заселването става близо до петте езера – Ялпуг, Катлабург, Кагул, Картал и Белеу, опасани от истински тръстикови гори.

През първите десетилетия на XIX век българите изграждат домовете си от «чамур» (кал). От глинестата почва, омесена с вода, слама и сухи степни треви, се приготвят големи кални топки, които се използват вместо камъни или тухли. По-късно вместо плетени от тръстика стени започват да се използват печени тухли и керемиди.

На 7 март 1818 г. за пръв главен попечител и председател на Комитета на колонистите в южния край на Украйна е назначен ген. Иван Н. Инзов. Благородниците от гр. Тула, които го отглеждат, му дават името Инзов, означаващо «не се зове така». Той е отличен администратор и благороден човек и по време на управлението му българските колонии значително напредват духовно и икономически. Затова, когато умира в Одеса, тленните му останки са пренесени в Болград и погребани в градското гробище. Съвременници разказват, че по пътя от Одеса до Болград (300 км) и преди всичко в района на българските колонии, траурното шествие преминава в непрекъснат шпалир от признателни българи, които дошли да изпратят своя генерал.

Подтиквани от добрите икономически условия, все повече българи прехвърлят река Дунав и навлизат в украинските степи.

От 1828–1929 г. започва се най-многолюдното изселване в новата ни история. Българите масово бягат, подгонени от войната, тежките данъци, ангарията и върлуващата сред войските и мирното население чумна епидемия.

130–140.000 българи от селищата: Сливен, Ямбол, Бургас, Нова Загора, Месемврия, Созопол, Анхало, Айтос и околните им села напускат родните си места и населяват земите около украинските градове Одеса, Болград, Измаил и молдовските Тараклия и Комрат.

През 40–50-те години на XIX век започва разцвет на българските колониални селища. Тогава добиват своя градски облик Болград и Комрат. С по два-три площада, две църкви, няколко широки и добре оформени улици, тези градове стават български столици в пустия и безлюден доскоро Буджак.

В началото на заселването военните и гражданските власти използват услугите на българските старейшини, свещеници и по-будни българи. С тяхната помощ се изготвят бежанските списъци, раздават се храни, очертават се поземлените участъци.

Значителна роля играе селското събрание – всички решения се гласуват открито и нито едно решение не се приема без необходимото болшинство.

През 50–60-те години на XIX век израстват десетки по-големи работилници за тухли, свещи, пръстени съдове, бояджийници, маслобойни. Българите не плащат данъци, могат да прехвърлят еднократно стоки през граница, да отварят занаятчийски работилници и фабрики, да влизат в различни професионални съсловия. Манифестът с тези права е прочетен тържествено пред населението в Болград и положен в олтара на църквата «Преображение Господне» за вечно съхранение.

Така малко преди освобождението на България от турско робство в голямата част на Украйна и Молдова израстват 106 селища, населени в по-голямата си част от българи, както и молдовани, гагаузи, арнаути и гърци. И днес многонационалният облик е характерна черта на този район. Повечето хора владеят български, гагаузки, румънски, а в последното време и украински. Населението заживява пълнокръвен стопански и духовен живот и има немалък дял в историята на България.

(По Илонка Попова)

1. Отговорете на въпросите:

1. През кой век се създават първите сведения за груповите преселвания на българите в Украйна?
2. Какво спечелват българите през 1762–1802 година на новата земя?

3. Как живее българското семейство през 1804–1807 години?

4. От къде идват типове проекти на днешния вид на бесарабските селища?

5. Какво се знае за южния Буджак?

6. Как се изграждат домовете през първите десетилетия на XIX век?

7. Кой е генерал Инзов?

8. Кога и къде започва масовото изселване на българите?

9. Кога започва разцветът на българските колониални селища?

9. Каква е ролята на българските старейшини, свещеници и по-будни българи?

10. Каква е ролята на селското събрание?

11. Какъв е животът на българите през 50–60 те години на XIX век?

12. Какво можете да кажете за населението на българите в Украйна и Молдова преди освобождението на България от турското робство до ден днешен?

Задача:

Подготовете към следващия ви урок съобщение на тема «История на моят (моето)град(село) – част от историята на Украйна и моят род.

Тема
54

ЧЕТЕНЕ НАУМ
(Читання мовчки)

1. Прочетете текста. Отговорете на въпросите.

ЗА ОГЪНЯ

Добрият човек ще познаеш по огъня. Злите хора остават подир себе си пожарища; добрият човек оставя отподире си огнища.

Гдето има човек, има и огън, гдето се вие пушек, има живот. В небето също тъй има огън, край него се сбират лете буреносните облаци.

Една тънка нишка ни свързва през целия ни живот с първото огнище, с черното дъно на котлето, клекнало над пламъците,

с къкрещото гърне, затънало до колене в жаравината, и с оная черна верига, провряна през комина, дето – според старите – служи на дявола да слиза нощем, за да се отърка в саждите, та да стане косъмът му още по-черен. Човек много огнища ще срещне по пътя си, но това са само пътни знаци или временни спирки, по които отброява дължината на своя живот или на своите преживелици винаги имат едно начално огнище – бащиното огнище.

В планините човек оставя много овъглени отпечатъци от себе си. Не зная дали пастирът има толкова стока в егреците, колкото огнища е разпръснал по пасищата. Лете огньовете цедят своя пушек край реките и пладницата, при застудяване се преместват на заветни места из планината. Човек, загънат в ямурлук, седи, изпод ямурлука се подават ръцете му, той ги преобръща на пламъците, стопля ги. С хората по-трудно се разбираме и общуваме, техните настроения се сменят. С огъня можеш да живееш безкрайно; понякога дори ти се струва, че не общуваш с огъня, а със собственото си отражение, подвижно и живо, както е подвижна и жива и твоята душа.

Всеки огън си има характер. Чел съм и съм се възхищавал от това – с каква голяма любов, съсредоточеност и нежност генерал Тодоров е палел своя огън. Комисарят Мегре на Сименон също обича да пали сам печката си – това е белег на доброта. От хората, които познавам, помня, че покойният артист Иван Братанов не можеше без огън: той човек умееше от две върбови клечици да стъкне огън.

Виждал съм хора да палят малък огнец. Те така го и наричат, казват обикновено: «Я да напалим малко огнец!» – и турят три сухи дръвца, като колиба изправени, а отгоре им – едно сурово дръвце. Суровото дръвце от един край гори, а от другия изхвърля пара, сякаш диша. Сухото припламва и изгори, а суровото пици, но държи огъня. То е като темел.

За силен огън се иска яко дърво, дървесината да е стегната. Такова дърво е дъбът. Той гори солидно, устойчиво, ръмжи с гръден глас в огнището и равномерно люлее пламъците си. С него човек се чувства спокойно. Стига да умее да разрови добре пепелта

отдолу, тъй че огънят постоянно да диша. Огънят диша като човека. Самата му душа диша пред вас, гола и искрена, движенията са гъвкави, цветни, а над пламъците се извиwa също тъй гъвкаво синя пушилка, прилична на отдалечаваща се от вас мисъл. Дали гняв ще ни обхване, дали ще потънем в самотност и пустотия, или свирепа омраза – нека не изоставяме огъня, ами да се приближим до него.

Човек е започнал да се опитомява едва когато се е доближил до огъня; затуй мисля, че в огъня има скрита магия, която опитомява дивите страсти.

Ако до тук ме занимава огънят, то е защото ми се струва, че писането до голяма степен прилича на него. Всеки от нас носи по шепа жаравина от бащиното огнище и само от нас зависи дали жаравината ще продължи да живее, или ще се превърне в студена пепел и мъртви въглища.

Йордан Радичков

1. Какво оставя добрият човек след себе си?
а) пожарища
б) огнища;
в) пушек.
2. Какво има, където се вие пушек?
а) пожарища;
б) огнища;
в) живот.
3. Кое е началното огнище?
а) майчиното;
б) бащиното;
в) родителското.
4. Защо с хората по-трудно да се разбираш и общуваш?
а) защото настроенията им се сменят;
б) защото хората са собствено отражение на себе си;
в) защото хората имат подвижна и жива душа.
5. Кой с голяма любов, съсредоточеност и нежност палел своя огън?
а) комисарят Мегре;
б) Сименон;
в) генерал Тодоров.
6. Кой от известните хора не можел без огън?
а) комисарят Мегре;
б) Иван Братанов;
в) генерал Тодоров.
7. Чие е това изказване? – Я да напалим малко огнец!
а) на хора, които палят малък огнец;
б) на хора, които палят голям огнец;
в) на хора, които не палят огнища.

8. Кое дърво се смята за яко?
а) елхата; в) берзата.
б) дъбът;
9. Как диша огънят?
а) като дървото; в) като човека.
б) като пушекът;
10. Кога човекът започнал да се опитомява?
а) когато се отказал от огъня; в) когато получил огъня.
б) когато се е доближил до огъня;
11. От кого зависи дали жаравината ще продължи да живее, или ще се превърне в студена пепел и мъртви въглища?
а) от дървото; в) от всеки от нас.
б) от огъня;
12. Текстът е:
а) разказ; в) легенда.
б) приказка;

2. Прочетете текста. Отговорете на въпросите.

ПО ЖЪТВА

Усилна жътва кипи из равното Софийско поле. От край до край, докъде ти око види, се люлеят златни ниви и морни работници се мяркат там от тъмни зори. Бог тия дни даде страшна жега. Свило се и синьо небе над земята и сипе огън и жар. Над широкото поле трепери адска марана.

Отпуснати и уморени се синеят далечни гори и планини и сякаш чакат кога полето а-ха ще пламне в пожар. Птичките са забягнали далеч из хладните усои и не им се чуе гласът. Само гугутка се обажда изрядко от сенчеста круша или грив гълъб усамотено префюфюква с криле към гората.

Тежко и душно.

Слънцето се е спряло огнено и немилостиво в небесата, но жарките му лъчи не пъдят от полето работливите селяци.

Неуморно те жънат там и трупат златни снопи. Пот се сипе от челата, душата без сила остава, няма почивка. Узрялото жито не чака...

Бог обилно наспори тая година и не прати ни град, ни скалци, ни грозна напаст за греховните селски души, напатени и настрадали. Зарадва ги той с благодатни майски дъждове и не иска да им отнеме лелеяната в душа надежда за плодовита жътва.

Колко думи, молитвени и чисти, се изтръгнаха от ободрените селски души!

– Бог ни помага! Нека работим, нека работим!

И ей това усилено време, под адския слънчев пек, над златното поле ехтят песни и се носят на вълни чак до небесата като благодарствени молитви. Подемат се из краището нейде дружни момински гласове, залюлее се песен млада, волна, широка като полето, света като любовта.

Из други задселски краища се отзове друга, мило, високо, и изпрати надежда и сили.

Левент Никола често оставя тежък сноп и дълго се ослушва. После усмихнат и бодър гледа как жънат сам самички стара майка и малка сестрица.

Тя се обръща и весело го задява:

– Бате, не мож позна Пенкиния глас!

И прижуреното ѝ пълно личице, младо и свежо, сетне от усмивка.

– Долавям, но слабо... слива се с другия и се губи! Отговаря Никола, па наставя:

– Майко, я си почини и ги послушай! Ако схванеш Пенкиния глас, да знаеш, че наистина снаха ще ти стане.

Изправя се старата му майка, усмихва се му с любов и като зажъна, рече:

– Ако ти не мож ѝ позна гласа, та аз ли ща, бре синко?

– Да пее сама – през море да е, ще я позная!

В миг млъкна дружна песен и полето затихна. И ето че отнякъде далеч се поде самичък глас – висок, звънлив и треперящ. Той се емна леко и тихо, па полека-лека засили и се залюля на мощни вълни над полето.

Никола остави снопа и плесна ръце.

– Ето я на – тя е!

И дълго се ослушва.

А песента се ширеше, волна и млада, чиста като извор, пълна с надежди и желания. Тя кичеше на китки мили хубави думи и ги пращаше с любов някому някъде. И ту развълнувано

глъхнеше, ту смело се вдигаше, сякаш се бореше с някоя безкрайна скръб, с някое злокобно съмнение, и победоносно взимаше връх и се носеше стремително и гордо.

Не изтърпя Никола, а се изстъпи сред нивата и се провикна:
– Еее-ех!

Екливи и ободрителни смехове му отговориха от околните нивя. Леко се завълнуваха узрели класове и весело си зашушукаха нещо.

Чу го Пенка отдалеч и му прати закачлива и обичана песен.

Над полето, сякаш с кръст в ръка, прехвърхна надеждата, по нея радостта.

Ободриха се морни души и заехтя полето пак от смях и песни.

Но ето че дотича от отдалеченото краище босоного хлапе и уплашено обади, че Пенка примряла от жега.

Грозната вест се разнесе из уста в уста по цялото поле.

Пенка примряла от жега.

Боже!

Пак жертва!

Град да бе паднал, не би тъй убил сърцата.

Захвърлиха жътвари остри сърпове и затичаха нататък, плахи и тъжни.

– Боже, дано лъжа бъде!

И булки и моми, и мъже и жени, и майки се стекоха на Пенкината нива ужасени.

Край златен сноп бе паднал възник, като с куршум ударена, Пенка – селско дете обичливо. Бяла пребрадка небрежно бе паднала над чело, да засени хубавото ѝ лице. Тъмнееха гъсти ресници,

Елин Пелин «По жътва»

мъртвешки склопени. Из полуоткрити уста бе потекла струйка алена кръв и обагрила бялата ѝ гушка. Едната ѝ ръка още държеше острия сърп, другата грижливо стискаше ръкойка класове.

Слънчев удар бе убил момичето.

Спусна се Никола изумен, отчаян, разбута навалицата и падна разбит до студеното ѝ мъртво тяло.

– Пенке, моя радост, моя песен!

Гласът му се сподави в ридания.

На другия ден слънцето все тъй жестоко и силно печеше, но из нивите се не мяркаха работници, макар че бе делник. Златни класове се ронеха и горяха самотни.

Полето празнуваше тъжен празник.

Погребваха Пенка.

Елин Пелин

Левент – 1. Много висок и здрав, силен мъж, обикн. млад. *Станал е левент.*
2. Като прил. Който е висок, здрав и силен. *Левент Никола.*

1. Къде кипи усилната жътва?
 - а) из равното Тракийско поле;
 - б) из равното Софийско поле;
 - в) из равното Мизийско поле.
2. Кой се мярка в полето от тъмни зори?
 - а) морни работници;
 - б) само едни жени;
 - в) само едни мъже.
3. Отпуснати и уморени се синеят:
 - а) сипеите;
 - б) далечни гори и планини;
 - в) моря и езера.
4. Какво е времето навън по жътва?
 - а) дъждливо;
 - б) ветровито;
 - в) тежко и душно.
5. Какво се чува над златното поле?
 - а) непознати гласове;
 - б) песни;
 - в) разговори на селяните.
6. Как се казваше момчето, което жъне на нивата с майка си и сестра си?
 - а) Жельо;
 - б) Никола;
 - в) Стоян.

7. Как се казваше момичето, което изпращаше своята волна и млада песен, пълна с надежди и желаниа?
 а) Пенка; в) Марийка.
 б) Станка;
8. Какви чувства изпитват главните герои един към друг?
 а) уважение; в) състрадание.
 б) любов;
9. Каква вест донася босоногото хлапе?
 а) че жътвата е вече свършена; на вечеря;
 б) че трябва всички да са събират в) че Пенка е примряла от жега.
10. Къде се стекоха и булки и моми, и мъже и жени, и майки?
 а) на Пенкината нива; в) на Тракийското поле.
 б) на Николовата нива;
11. Какъв тъжен празник празнуваше полето?
 а) разболяването на Пенка; в) погребването на Пенка.
 б) свършването на жътвата;
12. Текстът е:
 а) разказ; в) роман.
 б) приказка;

Тема **ПЪЛНОМОЩНО**
55 **(Доручення)**

Пълномощното е документ, с който упълномощителят дава права на друго лице да го представлява пред официалните власти. Ето един пример:

ПЪЛНОМОЩНО

От Мария Стоянова Бояджиева,
 живееща в гр. София, кв. Бъкстон, бл. 345, вх. Е,
 с лична карта № 357480932, ЕГН 2850934716

Аз, долуподписаната Мария Стоянова Бояджиева, упълномощавам Петка Петрова Велева, живееща в гр. София, кв. Бъкстон, бл. 345, вх. Е, с лична карта № 58934021, ЕГН 4973211084 да получи вместо мене оригинала от дипломата ми за средно образование.

Упълномощител:

(подпис)

В пълномощното се посочват имената, адресите и паспортните данни, които определят самоличността на упълномощителя и на упълномощения.

При изготвяне на пълномощното е важно да се конкретизират точно правата на упълномощения.

От дадения пример личи ясно, че Петка има право да получи дипломата за средно образование на своята съседка и нищо друго. Ако например в пълномощното вместо *упълномощавам да получа кореспонденцията ми в мое отсъствие* пише само *да получава кореспонденцията ми*, това ще означава, че за пълномощника не съществуват ограничения и във всички случаи може да получава чуждата кореспонденция.

Пълномощни, които предоставят права за разпореждане с недвижими имоти и с големи парични суми, трябва да се съставят пред нотариус, който чрез заверка на подписа на упълномощителя удостоверява, че действително това е лицето, чието име и данни се посочват в пълномощното.

Когато правата, посочени в пълномощното, са от особена важност, текстът трябва да бъде изготвен от юрист, който познава законите и знае кой израз как може да се тълкува.

Когато използва пълномощното, упълномощеният трябва да представи и документ за самоличност, за да докаже, че той е упълномощеното лице. Понякога се изисква паспорт и на упълномощителя, за да се сверят данните в пълномощното.

1. Прегледайте пълномощните. Добре ли са съставени? Направете им подробен анализ.

ПЪЛНОМОЩНО

Долуподписаният/та **ИВАН ВИКТОРОВ СТОЯНОВ**, в качеството си на законен представител на **ЛИГЪЛ ТЕК БГ ООД**, с ЕИК: 65987321, със седалище и адрес на управление: гр. София, п. к. 1500, р-н Драгалевци, бул./ул. ул. Монах Спиридон № 23,
УПЪЛНОМОЩАВАМ:

АНГЕЛ ВЕНЦИСЛАВОВ АНГЕЛОВ, с ЕГН:111111111, гражданин на България, с лична карта № 333333333, узд. на 02.03.2023 г. от МВР – София, със срок на валидност до 02.03.2027 г, с адрес: гр. София

Това е пълномощно за получаване на хонорар.

ПЪЛНОМОЩНО

Долуподписаният ИВАН ДИМИТРОВ ГЕОРГИЕВ, живеещ на ул. Добрич, 9, притежаващ лична карта № xxxxxxxxxxxx, издаден на 18.10.2000 г. от МВР-Силистра, ЕГН xxxxxxxxxxxx,

Упълномощавам:

МИЛЕН ТОДОРОВ АСЕНОВ, притежаващ лична карта № xxxxxxxxxxxx, издаден на 15.09.2000 г. от МВР-Силистра, с ЕГН xxxxxxxxxxxx, да получи за моя сметка и отговорност стипендията ми за 3 (три) месеца от администрацията на ПМГ «Алеко Константинов», гр. Силистра.

Пълномощното е еднократно.

Силистра 12.06.2023 г.

УПЪЛНОМОЩИТЕЛ:

Аз, Иван Виктор Стоянов, възлагам на Ярослав Русланов Благоев да получи паричен превод в размер на 1000 (хиляда) гривни, който дойде на мое име от редакцията на вестник «Българско обозрение».

29 септември 2023 г. (подпис) И.В. Стоянов

Подпис на ученик на училището

Я.Р. Благоев удостоверявам:

Директор на професионално-техническото

Училище № 10 (подпис) В.А. Минов

30 септември 2023 г.

Упълномощаване

Аз Олег Михайлов Тодев, студент от група № 12 на Факултета по чужди езици, поверявам паспорта на Димитър Олегов Шулев (серия МА № 569785, издаден от Измаилски отдел на Държавната миграционна служба на Украйна в Одеска област на 12 ноември 2002 г.), за да получи в касата на Измаилски държавен хуманитарен университет, наградата, която ми се полага за спечелването на олимпиадата по български език.

Заданието е валидно до 30.05.2023 г.

26.04.2022 г. подпис

Подпис на студент от групата № 12

О.М. Тодев. Свидетелствам:

декан на Факултета по чужди езици
Подпис на Т.С. Шевчук
печат

2. Направете морфемен разбор на думата *пълномощно*.

3. Защо текстовете не могат да се смятат за пълномощни? Редактирайте ги.

ПЪЛНОМОЩНО

Аз Лъчезар Георгиев, учител по физическо възпитание, упълномощавам Владислав Тодоров, учител по математика, да ми купи топка за часовете по физическо възпитание. Парите да даде той, защото в бюджета на училището няма нито лев за топки. Упълномощеният да докара топките в училището със свой транспорт.

Упълномощител:

ПЪЛНОМОЩНО

Аз Тина упълномощавам Ева да ми напише домашната работа по всички предмети на утре, защото днес съм много заета.

Аз пък обещавам, че ще ги прегледам, като ще се освободя и дори ще реша допълнителни задачи.

Упълномощител:

4. Напишете пълномощно на приятеля си да ви получи писмо от пощата.

Тема
56

ПРЕВОД
(Переклад)

Преведете на български език.

1. РОСТИ, ДУБЕ!

До дуба под'їхав легковий автомобіль. За кермом сидів сивоголовий учитель, а в салоні – учні. Вони вивантажили з багажника різні будівельні матеріали: каміння, цемент, пісок. Учитель уважно оглянув дупло, обережно почистив його від зотлілої деревини, лопатою вигріб сміття із середини і голосно крикнув: «Хлопці, починайте!» Учні приготували у коритці розчин із цементу з піском, обмазали, поштукатурили всередині дупло, а тоді почали занурювати в розчин каміння й закладати ним дупло. Заклали, замазали отвір густішим розчином, почекали, поки він затвердіє. А потім вирізьбили на ньому: «Рости, дубе, ще тисячу літ!»

Звичайно, дуб упізнав у вчителеві того воїна, якого він колись урятував від смерті.

(За А. Давидовим)

2. ЛЕГЕНДА ПРО МОВУ

Існує така легенда. Створив Господь на світі звірів прудкими, сильними, птахів з крилами. Тільки людині він не дав ні великої сили, ні міцних крил.

Зажурилася людина й прийшла до Бога, почала нарікати на свою долю.

Всевишній вислухав скарги на важке життя й сказав, що має людина найцінніший скарб, якого не дано звірям і птахам – мову. Адже мова сильніша за будь-яку силу, скоріша за найпруdkішу тварину.

Пообіцяв Бог, що мова все замінить людині, ніде не дасть загинути. Однак людина повинна розуміти, який неоціненний скарб отримала. Треба берегти мову, як зіницю ока. А якщо втратить вона її, то загубить душу і силу.

(З Інтернету)

3. ПИСАНКИ

Писанки не можна було писати, коли з кимсь посварився, був у гніві. Аджей сама писанка – символ добра та сонця. Вони є прості. У цьому орнаменті немає ні початку, ні кінця. Вона символізує вічний рух, бо немає початку й кінця життю на землі. Писанки часто пасічники клали під вулики, бо вірили, що безкінечно будуть роїтися бджоли.

Малювали на писанках оленів, півнів і коней. Ці тварини в далекі часи вважалися священними, присвячувалися різним богам давньої релігії. Вважалося, що олені породили всіх людей і тварин на землі. Кінь присвячувався богові сонця Дажбогові. Півень на писанці відвертав блискавку й громовицю. Таку писанку клали під кут хати, аби вберегти її від блискавиці. У всіх українських писанках є щось схоже, а є і відмінне.

(З Інтернету)

4.

Вони ввійшли в село. Темні верби й садки дрімали під хатами, а осяяні віконечка весело всміхалися з-під чорних стріх і кидали впоперек вулиці ясні смуги свого білястого світла.

Під однією хатою зібралася купа дівчат та парубків, чути було веселий гомін.

Дома Гаїнка не спала, а все дивилася на небо та думала про Віз блискучий – хто на ньому їздить? Святий Ілля? Може саме тим возом він і їздить, як грім гримить? А ото Квочка. Недурно кажуть, що Бог любить хазяйство. Адже і в колядках співають, що Ісус Христос землю орав і сів, а Божа Матінка обідати йому виносила. Землю шанувати треба.

(За Б. Грінченком)

5. ЗВИЧАЇ НАШОГО НАРОДУ

В усіх народів світу існує таке повір'я. Той, хто забуває звичаї своїх батьків, карається людьми і Богом. Він блукає по світові, як блудний син. Він ніде не може знайти собі притулку та пристановища. Бо він загублений для свого народу.

У нашого українського народу також є повір'я. Від батьків, які не дотримуються звичаїв, родяться діти, що стають вовкулаками.

Вовкулака – завжди похмурий, завжди чимось незадоволений чоловік. В день Святого Юра він перекидається вовком. Бігає разом з іншими звірами по лісі. А в день зимового Миколи він знову перекидається чоловіком. Вовкулака, будши в людській постаті, до церкви не ходить, з людьми не вітається і звичаїв людських не знає.

(О. Воронай)

СЪДЪРЖАНИЕ

Тема 1.	БЪЛГАРСКИЯТ ЕЗИК СРЕД ЕЗИЦИТЕ НА НАРОДИТЕ ОТ УКРАИНА (Місце болгарської мови серед мов народів України).....	3
Тема 2.	НАЧАЛЕН ПРЕГОВОР (Повторення вивченого).....	6
Тема 3.	ГЛАГОЛ: ОБЩО ЗНАЧЕНИЕ, МОРФОЛОГИЧНИ ПРИЗНАЦИ, СИНТАКТИЧНА РОЛЯ (Дієслово: загальне значення, морфологічні ознаки, синтаксична роль)	12
Тема 4–5.	ВИД НА ГЛАГОЛА. СВЪРШЕН И НЕСВЪРШЕН ВИД НА ГЛАГОЛА. ОБРАЗУВАНЕ НА ГЛАГОЛИ ОТ СВЪРШЕН И НЕСВЪРШЕН ВИД (Види дієслова за значенням. Доконаний і недоконаний вид дієслова. Утворення дієслів доконаного та недоконаного виду)	16
Тема 6.	ПЪРВИЧНИ И ПРОИЗВОДНИ ГЛАГОЛИ (Похідні і непохідні дієслова).....	22
Тема 7.	ПРЕХОДНИ И НЕПРЕХОДНИ ГЛАГОЛИ (Перехідні і неперехідні дієслова).....	24
Тема 8.	ЛИЦЕ И ЧИСЛО НА ГЛАГОЛА (Особа і число дієслів)	26
Тема 9.	ЗАЛОГ НА ГЛАГОЛА. ВЪЗВРАТНИ ГЛАГОЛИ (Стан дієслова. Зворотні дієслова)	31
Тема 10.	ТЕМА 10. ЛИЧНИ И БЕЗЛИЧНИ ГЛАГОЛИ (Особові і безособові дієслова)	35
Тема 11.	СПОМАГАТЕЛЕН ГЛАГОЛ СЪМ (Допоміжне дієслово СЪМ).....	39
Тема 12.	СПРЕЖЕНИЕ НА ГЛАГОЛА. I, II, III СПРЕЖЕНИЯ (Відмінювання дієслів. I, II, III дієвідміни).....	42
Тема 13.	НАКЛОНЕНИЕ НА ГЛАГОЛА. ИЗЯВИТЕЛНО НАКЛОНЕНИЕ (Способи дієслова. Дійсний спосіб).....	46
Тема 14.	ПОВЕЛИТЕЛНО НАКЛОНЕНИЕ. СЪЩНОСТ И УПОТРЕБА НА ПОВЕЛИТЕЛНО НАКЛОНЕНИЕ (Наказовий спосіб. Сутність та вживання наказового способу)	52
Тема 15.	УСЛОВНО НАКЛОНЕНИЕ. СЪЩНОСТ И УПОТРЕБА НА УСЛОВНО НАКЛОНЕНИЕ (Умовний спосіб. Сутність та вживання умовного способу)	57

Тема 16.	ПРЕИЗКАЗНО НАКЛОНЕНИЕ. СЪЩНОСТ И УПОТРЕБА НА ПРЕИЗКАЗНО НАКЛОНЕНИЕ (Переповідний спосіб. Сутність та вживання переповідного способу)	62
Тема 17.	ВРЕМЕНАТА НА ГЛАГОЛА. СЕГАШНО ВРЕМЕ (Часи дієслів. Теперішній час)	68
Тема 18–	УПОТРЕБА НА МИНАЛО СВЪРШЕНО	
19.	И МИНАЛО НЕСВЪРШЕНО ВРЕМЕ В ТЕКСТА (Вживання минулого завершеного та минулого незавершеного часу в тексті)	76
Тема 20.	БЪДЕЩЕ ВРЕМЕ (Майбутній час)	84
Тема 21.	ПРИЧАСТИЕ. СЕГАШНО ДЕЯТЕЛНО ПРИЧАСТИЕ (Дієприкметник. Дійсний дієприкметник теперішнього часу)	88
Тема 22.	МИНАЛО СВЪРШЕНО ДЕЯТЕЛНО ПРИЧАСТИЕ (Дійсний дієприкметник доконаного виду)	92
Тема 23.	МИНАЛО НЕСВЪРШЕНО ДЕЯТЕЛНО ПРИЧАСТИЕ (Дійсний дієприкметник недоконаного виду)	95
Тема 24.	МИНАЛО СТРАДАТЕЛНО ПРИЧАСТИЕ (Пасивний дієприкметник минулого часу)	98
Тема 25.	ДЕЕПРИЧАСТИЕ (Дієприслівник)	102
Тема 26.	ОТГЛАГОЛНИ СЪЩЕСТВИТЕЛНИ (Віддієслівні іменники)	107
Тема 27.	МИНАЛО НЕОПРЕДЕЛЕНО ВРЕМЕ НА ГЛАГОЛА (Минулий невизначений час дієслова)	111
Тема 28.	МИНАЛО ПРЕДВАРИТЕЛНО ВРЕМЕ (Минулий попередній час)	122
Тема 29.	БЪДЕЩЕ ВРЕМЕ В МИНАЛОТО (Майбутній час у минулому)	128
Тема 30.	СЪВМЕСТНА УПОТРЕБА НА ГЛАГОЛНИТЕ ВРЕМЕНА И НАКЛОНЕНИЯ (Спільне вживання часів і способів дієслова)	135
Тема 31.	НАРЕЧИЕ (Прислівник)	143
Тема 32.	НЕСАМОСТОЙНИ (СЛУЖЕБНИ) ЧАСТИ НА РЕЧТА. ПРЕДЛОГ (Несамостійні (службові) частини мови. Прийменник)	152
Тема 33.	СЪЮЗ (Сполучник)	164
Тема 34.	ЧАСТИЦА (Частка)	169

Тема 35.	МЕЖДУМЕТИЕ (Вигук).....	174
Тема 36.	ОБОБЩЕНИЕ НА ИЗУЧЕНОТО ЗА ЧАСТИТЕ НА РЕЧТА (Узагальнення вивченого про частини мови).....	180
Тема 37.	АУДИРАНЕ (Аудіювання).....	185
Тема 38.	ДИАЛОЗИ (Діалоги).....	194
Тема 39.	УСТЕН ПОДРОБЕН ПРЕРАЗКАЗ НА ПОВЕСТВОВАТЕЛЕН ТЕКСТ С ЕЛЕМЕНТИ НА ОПИСАНИЕ НА ВЪНШНИЯ ВИД НА ЧОВЕКА (Усний докладний переказ розповідного тексту з елементами опису зовнішності людини).....	200
Тема 40.	УСТЕН ПОДРОБЕН ПРЕРАЗКАЗ НА ПОВЕСТВОВАТЕЛЕН ТЕКСТ С ЕЛЕМЕНТИ НА ОПИСАНИЕ НА РАБОТНИ ПРОЦЕСИ (Усний докладний переказ розповідного тексту з елементами опису процесів праці).....	204
Тема 41.	УСТЕН СБИТ ПРЕРАЗКАЗ НА ПОВЕСТВОВАТЕЛЕН ТЕКСТ С ЕЛЕМЕНТИ НА ОПИСАНИЕ НА ВЪНШНИЯ ВИД НА ЧОВЕКА (Усний стислий переказ розповідного тексту з елементами опису зовнішності людини).....	206
Тема 42.	УСТЕН СБИТ ПРЕРАЗКАЗ НА ПОВЕСТВОВАТЕЛЕН ТЕКСТ С ЕЛЕМЕНТИ НА ОПИСАНИЕ НА РАБОТНИ ПРОЦЕСИ (Усний стислий переказ розповідного тексту з елементами опису процесів праці).....	209
Тема 43.	ПИСМЕН ПОДРОБЕН ПРЕРАЗКАЗ НА ПОВЕСТВОВАТЕЛЕН ТЕКСТ С ЕЛЕМЕНТИ НА ОПИСАНИЕ НА ВЪНШНИЯ ВИД НА ЧОВЕКА (Письмовий докладний переказ розповідного тексту з елементами опису зовнішності людини).....	211
Тема 44.	ПИСМЕН ПОДРОБЕН ПРЕРАЗКАЗ НА ПОВЕСТВОВАТЕЛЕН ТЕКСТ С ЕЛЕМЕНТИ НА ОПИСАНИЕ НА РАБОТНИ ПРОЦЕС (Письмовий докладний переказ розповідного тексту з елементами опису процесів праці).....	214
Тема 45.	ПИСМЕН СБИТ ПРЕРАЗКАЗ НА ПОВЕСТВОВАТЕЛЕН ТЕКСТ С ЕЛЕМЕНТИ НА ОПИСАНИЕ НА ВЪНШНИЯ ВИД НА ЧОВЕКА (Письмовий стислий переказ розповідного тексту з елементами опису зовнішності людини).....	216
Тема 46.	ПИСМЕН СБИТ ПРЕРАЗКАЗ НА ПОВЕСТВОВАТЕЛЕН ТЕКСТ С ЕЛЕМЕНТИ НА ОПИСАНИЕ НА РАБОТНИ ПРОЦЕСИ (Письмовий стислий переказ розповідного тексту з елементами опису процесів праці).....	219

Тема 47.	КРАТКО РЕЗЮМЕ НА СЪДЪРЖАНИЕ НА ГЛЕДАН ФИЛМ (Стислий виклад змісту переглянутого фільму)	221
Тема 48.	УСТНО СЪЧИНЕНИЕ ОПИСАНИЕ НА ЖАНРОВА КАРТИНА (Усний твір-опис жанрової картини)	223
Тема 49.	ПИСМЕНО СЪЧИНЕНИЕ ОПИСАНИЕ НА ВЪНШЕН ВИД НА ЧОВЕКА (Письмовий твір-опис зовнішності людини)	226
Тема 50.	ПИСМЕНО СЪЧИНЕНИЕ ОПИСАНИЕ НА РАБОТНИ ПРОЦЕСИ ПО СОБСТВЕНО НАБЛЮДЕНИЕ (Письмовий твір-опис процесу праці за власним спостереженням)	230
Тема 51.	ПИСМЕНО СЪЧИНЕНИЕ ОПИСАНИЕ НА КАРТИНА (Письмовий твір-опис за картиною)	232
Тема 52.	ПИСМЕНО СЪЧИНЕНИЕ ПОВЕСТВОВАНИЕ ПО ДАДЕН СЮЖЕТ (Письмовий твір – оповідання за поданим сюжетом)	234
Тема 53.	ЧЕТЕНЕ НА ГЛАС (Читання вголос)	236
Тема 54.	ЧЕТЕНЕ НАУМ (Читання мовчки)	239
Тема 55.	ПРЕПИСВАНЕ (Списування)	246
Тема 56.	ПЪЛНОМОЩНО (Доручення)	249
Тема 57.	ПРЕВОД (Переклад)	252

Навчальне видання

**МІЛКОВ Анатолій Миколайович,
ПРОДАНОВА Олена Іллівна**

БОЛГАРСЬКА МОВА

**Підручник для 7 класу
закладів загальної середньої освіти**

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

**Видано за рахунок державних коштів.
Продаж заборонено**

Підручник відповідає Державним санітарним нормам і правилам
«Гігієнічні вимоги до друкованої продукції для дітей»

Редактор *Христина Ніколова*
Художній редактор *Ігор Штурма*
Коректор *Марія Маринова*

Формат 70×100^{1/16}. Ум. друк. арк. 20,740.
Обл.-вид. арк. 18,10. Тираж 1291 пр.
Зам. № 24-223

Державне підприємство «Всеукраїнське спеціалізоване видавництво «Світ»
79008 Львів, вул. Галицька, 21
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи серія ДК № 4826 від 31.12.2014
www.svit.gov.ua; e-mail: office@svit.gov.ua; svit_vydav@ukr.net

Друк ПрАТ «Білоцерківська книжкова фабрика»
09100, Київська обл., м. Біла Церква, вул. Леся Курбаса, буд. 4
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи серія ДК № 5454 від 14.08.2017